T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MODERN DÖNEM TÜRKÇE TEFSİRLERİNDE EHL-İ KİTAB'IN SON PEYGAMBERE VE KİTABA İMANI MESELESİNE MUKAYESELİ BİR YAKLAŞIM

HAZIRLAYAN
UĞUR ZENGİNER

DANIŞMAN
DOÇ.DR. MUHAMMET ALTAYTAŞ

EDİRNE 2017

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

UĞUR ZENGİNER tarafından hazırlanan **MODERN DÖNEM TÜRKÇE TEFSİRLERİNDE EHL-İ KİTAB'IN SON PEYGAMBERE VE KİTABA İMANI MESELESİNE MUKAYESELİ BİR YAKLAŞIM** Konulu **Yüksek Lisans** tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 9.-10. maddeleri uyarınca **08.12.2017 Cuma** günü saat 11.00 'de yapılmış olup, yüksek lisans tezinin *.....Kabul Edilmesine..... **OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	**KANAAT**	**İMZA**
DOÇ.DR. MUHAMMET ALTAYTAŞ (DANIŞMAN)	Kabul Edilmesine	
DOÇ.DR. ARİF AYTEKİN	Kabul Edilmesine	
DOÇ.DR. MUSTAFA ŞENTÜRK	Kabul Edilmesine	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10112668
Yazar Adı / Soyadı	UĞUR ZENGİNER
T.C.Kimlik No	42758012706
Telefon	5538500425
E-Posta	ugur_8634@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Modern Dönem Türkçe Tefsirlerinde Ehl-i Kitab'ın Son Peygambere ve Kitaba İmanı Meselesine Mukayeseli Bir Yaklaşım.
Tezin Tercümesi	A Comparatıve Approach To The Issue Of The Faıth On The Last Prophet And The Book In The Turkısh Interpretatıons Of The People Of The Book At Modern Ages.
Konu	Din = Religion
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Bilim Dalı	
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2017
Sayfa	185
Tez Danışmanları	DOÇ. DR. MUHAMMET ALTAYTAŞ
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	Ehl-i kitap=People of the Book; Tibyan Tefsiri=Tibyan Interpretation; Çağdaş Tefsir=Contemporary Interpretation; Modern Dönem=Modern Period; Son Peygamber=The Last Prophet
Kısıtlama	36 ay süre ile kısıtlı

Tezimin,Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine izin veriyorum. Ancak internet üzerinden tam metin açık erişime sunulmasının 21.12.2020 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.
NOT: Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.

21.12.2017

İmza:.....

Tezin Adı: MODERN DÖNEM TÜRKÇE TEFSİRLERİNDE EHL-İ KİTAB'IN SON PEYGAMBERE VE KİTABA İMANI MESELESİNE MUKAYESELİ BİR YAKLAŞIM.

Yazar Adı: Uğur ZENGİNER

ÖZET

Modern dönemde dinin kaynak metinlerini okuma konusunda geliştirilen yeni usullerin tatbiki sonucunda, ilim geleneğimizde belli bir şekle kavuşan birçok mesele yeniden tartışma konusu yapılmış ve farklı bir takım neticelere ulaşılmıştır. Bu tartışmalar zamanın değişmesiyle hükme de tesir eden muamelât sahasıyla sınırlı kalmamış, ilim geleneğimizde sabit görülen bazı ibadet hatta akait meselelerine de sirayet etmiştir. İşte bu bağlamda tartışılan konulardan biri de Yahudi ve Hıristiyanların hidayet üzere olmak ve necata erişmek bakımından son peygambere ve kitaba iman etmelerinin zorunlu olup olmadığı meselesidir. Elbette bu alanda yapılan farklı çalışmalar mevcuttur. Fakat bu meselenin isabetli bir çözüme kavuşturulması için modern dönemdeki tarihi kırılma noktalarının isabetle tespit, teşhis ve tahlil edilmesinin önemi izahtan varestedir. İşte bu tezde, geleneksel yaklaşım çerçevesinde telif edilen iki tefsir ölçü alınarak, son 40 yıl içinde kaleme alınan iki önemli tefsirdeki bahsi geçen meseleye dair ayetlerin yorumundaki kırılma noktaları tespit ve tahlil edilecektir.

Tez, giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde Ehl-i kitap hakkında kısaca bilgiye değinildikten sonra yazarlarımızın hayatları ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir. Birinci bölümde genel olarak peygamberlere iman konusu ve kelam ekollerinin nübüvvet konusundaki görüşleri ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Ehl-i kitabın son peygambere ve kitaba imanı meselesine, ikisi klasik, ikisi de modern dönemde yazılmış tefsirler arasında mukayese yapılmış, modern dönemde Kur'ân yorumlarında meydana gelen değişiklikler ortaya konulmuş ve tahlillerle sonuca ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ehl-i kitap, Tibyan Tefsiri, Çağdaş Tefsir, Modern Dönem, Son Peygamber.

The name of the thesis: A COMPARATIVE APPROACH TO THE ISSUE OF THE FAITH ON THE LAST PROPHET AND THE BOOK IN THE TURKISH INTERPRETATIONS OF THE PEOPLE OF THE BOOK AT MODERN AGES

Author: Uğur ZENGİNER

ABSTRACT

As a result of the application of the new methods developed for reading the texts in religious sources at modern age, many important issues shaped in our traditional science have become a matter of debate and different results have been obtained. These discussions have enured not only the provisional but also the traditional principles of worship and faith processes. One of the topics under discussion at this respect is whether it is an obligation or not for the Jewish people and the Christians to believe in the last prophet and the book for salvation.There are different studies at this field. However, it is essential to find out, diagnose and analyse the breaking points in history to gain the best solution for this issue. In this thesis, the interpretations of Koran verses written in last forty years located in two important Koran interpretations and the breaking points on the underlying issue are going to be identified and analysed.

This thesis consists of the introduction, two other sections and the conclusion. In the introduction part, some brief information has been given on the people of the book and the life stories and the works of our writers. Their ideas on the belief in the prophets and the prophecy as a job have been discussed in the first part. In the second part, together with the analysis on the issue of the belief of the people of the book on the last prophet and the book, a comparison has been made between the two interpretations written in the classical age and the modern one and the differences occured in the Koran interpretations in the modern age have been presented and some results have been obtained through analysis.

Key Words: People of the Book, Tibyan Interpretation, Contemporary Interpretation, Modern Period, The Last Prophet.

ÖNSÖZ

Dünyada son yıllarda Kur'ân hakkında oldukça kapsamlı araştırmalar yapılmaktadır. Bu araştırmaların genel amacı, Kur'ân'ın insanlığa sunduğu mesajı doğru bir şekilde anlayabilmek ve anlatabilmektir. Zamanın ve şartların değişmesi ile ortaya çıkan ihtiyaçların Kur'ân zaviyesinden yeniden değerlendirilmesi, Kur'ân mesajının evrenselliğinin bir gereğidir. Bu nedenle Kur'ân hakkında yapılan çalışmaların artan bir hızla devam ettiğini müşahede etmekteyiz.

Aydınlanma'nın devamı olarak Sanayi devrimi ile birlikte dünya üzerinde her açıdan ağırlığını artıran ve modern dönemde iyice pekiştiren Batı'nın, İslam coğrafyası üzerinde siyasi, içtimai ve ilmî bir tesir bıraktığı bilinen bir gerçektir. Bu harici tesirin İslâm dininin kaynak metinleri olan Kur'ân ve Sünnet'in anlaşılması üzerindeki sonuçları itikadi saha üzerinde de etkisini göstermiştir. Şüphesiz ister müspet ister menfi olarak addedilsin bu tesiri Türkçe tefsir çalışmalarında da görmek mümkündür. İşte bu bağlamda tartışılan kelâmî konulardan biri de Yahudi ve Hıristiyanların hidayet üzere olmak ve necata ermek bakımından son peygambere ve kitaba iman etmelerinin zorunlu olup olmadığı meselesidir. Biz, geleneksel yaklaşım çerçevesinde telif edilen iki tefsiri ölçü alarak, son 40 yıl içinde kaleme alınan iki önemli tefsirden hareketle bahsi geçen meseleye dair ayetlerin yorumundaki kırılma noktalarını tespit ve tahlil etmeyi amaçlamaktayız.

Çalışmamızda klasik anlayışın temsilcisi olarak ölçü alacağımız tefsirlerden biri Osmanlı ulemasından Ayıntâbî Mehmed Efendi'nin, *Tefsîr-i Tibyan'*ı diğeri ise geçen yüzyılda yaşamış, İslâm ilimlerinin hemen her sahasında kıymetli eserler vermiş son nesil Osmanlı âlimlerinden Ömer Nasuhi Bilmen'in, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meal-i Âlisi ve Tefsiri*, isimli eserleri olacaktır. Klasik anlayışta kaleme alınmış bu iki eseri seçmemizin nedeni usul ve muhteva yönüyle birbirine benzer olmasıdır. Yakın dönemde kaleme alınmış tefsirlerden Süleyman Ateş'in, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* ile Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş tarafından yazılan *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* isimli çalışmalardan, tezimize konu ettiğimiz meseleye dair yaklaşımlar tespit edilerek bahsi geçen diğer iki tefsirle de mukayase yapılarak –varsa- kırılma

noktaları tespit ve tahlil edilecektir. Böylece hidayet ve kurtuluşları bakımından, Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i Kitap olarak Yahudi ve Hıristiyanların son peygambere ve kitaba iman etmelerinin zorunlu olup olmadığı meselesinin vuzuha kavuşturulmasına katkı sağlanmış olacaktır.

Çalışmamızın önemine gelince; Bilindiği üzere yorum, zamana, mekâna ve toplumsal ihtiyaçlara göre değişen bir olgudur. Müfessirlerin de yaşadıkları çağın siyasi, iktisadi ve sosyo-kültürel şartlarına göre yorumlarında değişiklik olması, klasik tefsirlerle son yıllarda yazılan tefsirlerde değişik bakış açılarının görülmesi kaçınılmazdır. İman meselesi Kelam ilminin en önemli meselesi sayılır. Hz. Peygambere ve Kur'ân'a iman meselesi Allah'a iman meselesinden sonraki en önemli meselelerdendir. Bu meselenin aydınlatılması için, hiç şüphesiz modern dönemdeki kırılma noktalarının tespiti önem arz etmektedir. Biz bu çalışmamızdaki tespit ve tahlillerimizle konunun bilhassa tarihi tarafıyla irtibatı içinde anlaşılması noktasında katkı sağlamayı hedefliyoruz.

Tezin başından sonuna kadar bütün aşamalarında ilgisini, emeğini ve yardımlarını esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Muhammet Altaytaş'a, kaynak temininde yardımlarını esirgemeyen meslektaşım Mehmet Nezir Bilik'e, çalışmamı baştan sona birkaç defa okuyup düzeltme ve tavsiyeleriyle yardımını esirgemeyen arkadaşım köşe yazarı Mehmet Bilen'e, son olarak manevi destekleriyle her zaman yanımda olan eşim Büşra'ya ve dualarını eksik etmeyen aileme teşekkür ederim.

Uğur ZENGİNER

Edirne 2017

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **I**

ABSTRACT ..... **II**

ÖNSÖZ ..... **III**

İÇİNDEKİLER ..... **V**

KISALTMALAR ..... **VIII**

GİRİŞ **1**

A. "EHL-İ KİTAP" KAVRAMI **1**

1. Ehl-i kitap Kimdir? **1**

B.TEFSİRLERİMİZ ve MÜFESSİRLERİMİZ HAKKINDA **10**

1. Ayıntâbî Mehmed Efendi'nin Hayatı, İlmi Şahsiyeti ve Tefsîr-i Tibyan **10**

1.1. Hayatı 10

1.2. Tahsil Hayatı ve İlmi Kişiliği 10

1.3. Eserleri 11

1.4. Tibyân Tefsiri ve Osmanlı'daki Önemi 12

2. Ömer Nasuhi Bilmen'in Hayatı, İlmi Şahsiyeti ve Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meal-i Âlisi ve Tefsiri **14**

2.1. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti 14

2.2. Eserleri 15

2.3. Kur'ân-ı Kerim'in Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri 16

3. Süleyman Ateş'in Hayatı, İlmi Kişiliği ve Çağdaş Tefsir **17**

3.1. Hayatı ve İlmi Tahsili 17

3.2. Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri 18

4. Kur'ân Yolu Tefsiri Müellifleri ve Kur'ân Yolu Tefsirinin Özellikleri **20**

4.1. Komisyon 20

4.2. Hayreddin Karaman'ın Hayatı ve Eserleri 20

4.3. Mustafa Çağrıcı'nın Hayatı ve Eserleri 21
4.4. İbrahim Kâfi Dönmez'in Hayatı ve Eserleri 22
4.5. Sadrettin Gümüş'ün Hayatı ve Eserleri 22
4.6. Kuran Yolu Tefsiri 23

1.BÖLÜM

GENEL OLARAK PEYGAMBERLERE ve İLAHİ KİTAPLARA İMANIN MUHTEVASI

1.1. Peygamberlik ve İlahi Kitaplarla İlgili Kavramlar 26
1.1.1 "Nebî", "Resûl", "Peygamber" ve "İlahi Kitap" Kavramları 26
1.2. Peygamberlik Müessesesi 28
1.2.1. Kur'ân'a Göre Peygamberlik Müessesesi 28
1.3. İnsanlığın Peygamberlik Müessesesine Olan İhtiyacı 29
1.3.1. Peygamberlik İnsanlık İçin Bir İhtiyaçtır 29
1.4. Peygamberlikle İle İlgili Kelam Ekollerinin Görüşleri 30
1.4.1. Mu'tezile'nin Peygamberlik Anlayışı 30
1.4.2. Şia'nın Peygamberlik Anlayışı 32
1.4.3. Ehl-i sünnet'te Peygamberlik Anlayışı 33
1.4.3.1. Eş'arîlîk'te Peygamberlik Anlayışı 33
1.4.3.2. Mâturîdîlik'te Peygamberlik Anlayışı 35
1.5. İmanın Bir Unsuru Olarak Peygamberlik 37
1.5.1. Peygamberlere İmanın Gerekliliği 37
1.5.2. Allah Tarafından Gönderilen Peygamberler 40
1.5.3. Peygamberlik Müessesinin Bütünlüğü 43
1.6. Bir İman Esası Olarak İlahî Kitaplar Meselesi 47
1.6.1. İlahî Kitaplara İman Farzdır 47
1.7. Peygamberlerin Davası 51

2. BÖLÜM

KLASİK ve MODERN DÖNEM TÜRKÇE TEFSİRLER BAĞLAMINDA EHL-İ KİTAB'IN SON PEYGAMBERE ve KİTABA İMANI MESELESİNE MUKAYESELİ BİR YAKLAŞIM

2.1. Ehl-i Kitap'ın Son Peygambere ve Kitaba İmanı 57

2.1.1. Hz. Muhammed'e ve Kur'ân-ı Kerim'e İman 58

2.1.2. Hz. Muhammed'in Peygamberliği 58

2.1.3. Hz. Peygamber'in Sıfatlarının Ehl-i Kitap Tarafından Bilinmesi 60

2.1.3.1. Hz. Muhammed'in Önceki Kitaplar Tarafından Müjdelenmesi Meselesi 67

2.1.3.2. Hz. Muhammed'in Ümmîliği Meselesi 71

2.1.4. Yahudî ve Hristiyanların Son Peygamber ve Kitaba İmana Davet Edilmesi 76

2.1.4.1. Hz. Muhammed'in Davetine İcabet Edenler 84

2.1.4.2. Hz. Muhammed'in Davetine İcabeti Reddedenler 87

2.2. Ehl-i Kitabın Necatı Meselesi 92

2.2.1. Necat Bağlamında Hz. Muhammed'e ve Kur'ân'a İman 93

2.2.2. Cennetin Belli Bir Dinin Müntesiplerine Mahsusiyeti Meselesi 103

2.2.3. Necat Bağlamında Salih Amel 110

2.3. Kur'ân-I Kerim'in Kendisinden Önceki Kitapları Neshetmesi Meselesi 120

2.3.1. Önceki Kitapların Neshi 120

2.4. İbrahim Milleti Bağlamında, Yahudi Ve Hristiyanların Durumu 141

2.4.1. İbrahim Milleti Bağlamında, Yahudî ve Hristiyanların İtikadı 141

3.4.2. Yahudî ve Hristiyanların, İbrahim Milletine Mensubiyeti Meselesi 156

SONUÇ 162

KAYNAKÇA/BİBLİYOGRAFYA 166

KISALTMALAR

a.s : Aleyhisselam

a.g.e **:** Adı Geçen Eser

a.g.m **:** Adı Geçen Makale

a.g.md. **:** Adı Geçen Madde

a.g.t **:** Adı Geçen Tez

b. : İbn

Bkz. : Bakınız

c. : Cilt

C.Ü.İ.F.D : Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

Gös. : Gösterilen

h. : Hicri

Haz. : Hazırlayan

Hz. : Hazreti

İSAV : İslami İlimler Araştırma Vakfı

Ktp : Kütüphanesi

m. : Miladi

nşr. : Neşreden

No : Numara

sy. : Sayı

s. : Sayfa

(s.a.v.) : Sallallahü Aleyhi ve Sellem

SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

Thk. : Tahkik

Trc. : Tercüme

t.y. : Tarih yok

Üniv. : Üniversitesi

vb. : Ve benzerleri

vd. : Ve diğerleri

vrk. : Varak

v.s. : Vesaire

Yay. : Yayıncılık

yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

Tezimizin bu bölümünde araştırmamız açısından önemli bir kavram olan Ehl-i kitap kavramına ve tezde üzerinde çalışacağımız tefsirler hakkında genel bilgilere değineceğiz. Ehl-i kitap kavramı, kimlerin Ehl-i kitap kapsamı içerisinde değerlendirileceği, İslam tarihinde bu kavramın kullanımı ve muhtevasının daralması, bazı kelamcıların bu konudaki görüşleri, Kur'ân'da Ehl-i kitaba yöneltilen akidevi ve ahlaki eleştirilere kısaca değineceğiz. Ehl-i kitaba kısaca değindikten sonra tezimizde üzerinde çalışacağımız tefsirler hakkında bilgi vermeye gayret edeceğiz. İlk olarak Ayıntabî Mehmed Efendi'nin hayatı ve ilim tahsiline değindikten sonra *Tibyan Tefsiri* hakkında bilgi vererek ve Osmanlıdaki önemine değineceğiz. Sonrasında Ömer Nasuhi Bilmen'in hayatı, ilim tahsili ve tefsiri hakkında bilgi vereceğiz. Daha sonra Süleyman Ateş'in hayatı ve ilim tahsiline değindikten sonra *Çağdaş Tefsir* hakkında da bilgi vereceğiz. En son olarak Kur'ân Yolu tefsiri müellifleri, Hayreddin Karaman, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrıcı ve Sadrettin Gümüş'ün hayatlarına kısaca değindikten sonra *Kur'ân Yolu* tefsirinin özelliklerini aktarıp bu bölümü sonlandıracağız.

A. "EHL-İ KİTAP" KAVRAMI

1. Ehl-i kitap Kimdir?

Ehl-i kitap, "Ehl" ve "Kitap" kelimelerinin birleşimiyle meydana gelen ve Kur'ân-ı Kerîm'de genellikle "ilahi bir kitaba inananlar" manasında Yahudîler ve Hristiyanlar için kullanılan bir tabirdir.[1] "İlahi bir kitaba inananlar" tabirine baktığımızda ise bu tabirin Müslümanları da kapsadığı söylenilebilir. Fakat Kur'ân-ı Kerim dışındaki diğer ilahi kitaplarda Ehl-i kitap tabiri kullanılmadığından, bu terim genel itibariyle Müslümanlar dışındaki kitap sahibi olan Yahudî ve Hristiyanlar için kullanılır.[2]

---

[1] Remzi Kaya, "Ehl-i kitap", *TDV İslam Ansiklopedisi,* c.X., İstanbul 1994, s. 516-519.

[2] Muhammet Altaytaş, *Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i Kitap*, 1. Baskı, Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2016, s.27.

İslam'ın değişik dönemlerinde "Ehl-i kitap" teriminin birçok tarifi yapılmıştır. Bu tariflerden bir kaçı şöyledir: Kur'ân'a ait bir terim olan "Ehl-i kitap" terimi; kimi zaman Yahudîler için, kimi zaman ise Hristiyanlar için kullanılmakla birlikte, her ikisi[3] için de kullanılmıştır.[4] Diğer bir tarifte, kendilerine kitap verilmiş, Tevrat, Zebur, İncil gibi kitapları olan Yahudî, Hıristiyan ve Sabiîler'e denilmektedir. Başka bir tanımda ise Yahudî ve Hıristiyanlarla sınırlandırma yapmaksızın, ilahi bir dine inancı olup, kendilerine vahiy yoluyla(Tevrat, Zebur, İncil ve Suhuf-u İbrahim) kitap ulaşan kimselere denir.[5] Şinasi Gündüz'e göre Kur'ân-ı Kerim'de Yahudî ve Hıristiyanlar dışında hiçbir dinsel grup "Ehl-i kitap" kategorisine dâhil edilmemiştir. Gündüz, bazı kimseler tarafından Ehl-i kitap kabul edilen Mecusi ve Sabiîler'in[6] Ehl-i kitap olduğuna dair herhangi bir delilin bulunmadığını belirtmektedir.[7] Kur'ân-ı Kerim, Yahudî ve Hristiyanlar için "Ehl-i kitap" tabiri kullanmakla birlikte, onları ifade etme açısından kullandığı başka tabirler de mevcuttur.[8] Örneğin, Yahudîler için "yehûd", Hristiyanlar için "nasâra" terkibleri ile birlikte sadece Hıristiyanlara has olan "ehlü'l- İncîl" terkibi de Kur'ân'ın kullandığı terkibler arasındadır.[9]

Kur'ân-ı Kerim'de, "Ehl-i kitap" tabiri dokuz farklı sûrede ve toplamda otuz bir defa[10] geçmektedir. Yine Kur'ân'a baktığımızda Ehl-i kitap hakkında başka ibarelerin de kullanıldığını görmekteyiz. Bunlardan bir kaçına örnek verecek olursak: "kitap verilenler" manasına gelen (ûtü'l-kitâp),[11] ile kendilerine "kitap verdiklerimiz" (âteynâhümü'l kitâb)[12] ve kendilerine "kitaptan bir pay verilenler" (ûtû nasîben

---

[3] Âl-i İmran, 2/65-67; Nisa, 4/153, 171; Maide, 5/65-68.
[4] Muhammet Altaytaş, *a.g.e.,* s.27.
[5] Remzi Kaya, *Kur'ân'a Göre Ehl-i kitap ve İslam,* Yağmur Yayınları, İstanbul 2011, s.87.
[6] (Kur'ân-ı Kerim'de Mecusi ve Sabiî'lerden sadece ismen bahsedilmektedir. Onların inanç esasları, peygamberleri ve kutsal kitapları hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir.)
[7] Şinasi Gündüz, "İslam Öncesi Dönemde Ehl-i kitap", *Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i kitap*, İSAV, İstanbul 2007, s. 24-25.
[8] Muhammet Altaytaş, *a.g.e.,* s.27.
[9] Maide, 5/47.
[10] Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim bi-haşiyeti'l-mushafüş-şerif,* Kahire 2001, s.117-118. (Bakara, 2/105, 109; Al-i İmran, 3/64, 65, 69, 70, 71, 72, 75, 98, 99, 110, 113, 199; Nisa, 4/123, 153, 159, 171; Maide, 5/15, 19, 59, 65, 68, 77; Ankebut, 29/46; Ahzab, 33/26; Hadid, 57/29; Haşr, 59/2,7; Beyyine, 98/1,6.
[11] Bakara, 2/101, 144, 145; Al-i İmran, 3/19, 20, 100, 186.
[12] Bakara, 2/121,146.

mine'l-kitâb)[13] tabirleri de Ehl-i kitap için kullanılır.[14] Ayrıca "Ehl-i kitap"la aynı manada kullanılan "ehl-i zikr"[15] ve "ûtü'l ilm"[16] ibareleri de mevcuttur.[17]

İslam tarihinde ve İslam ilim geleneğinde "Ehl-i kitap" teriminin kapsamı ve muhtevası çeşitli dönemlerde değişikliğe uğramıştır. Kimi dönemlerde içine Sabiî'leri alacak kadar genişletilmiş, kimi dönemlerde ise, Şafiî gibi âlimler tarafından kapsamı daraltılarak sadece İsrâiloğulları'na mensup olan Yahudî ve Hıristiyanların "Ehl-i kitap" olabileceği belirtilmiştir.[18] Şafiî'nin daraltma yaptığı gibi onu izleyen diğer bazı âlimler de; Ehl-i kitap vasfına sadece Hz. Muhammed'in risaleti öncesinde Yahudî ve Hristiyanların sahip olduğunu belirtirler. Ayrıca Hz. Muhammed'in risaleti sonrası Yahudî ve Hristiyanlık dinine girenler Ehl-i kitap sayılmazlar. Çünkü Hz. Muhammed'e risalet geldikten sonra onlar Müslüman olmakla sorumludurlar.[19]

Kur'ân-ı Kerim'e has bir kavram olan "Ehl-i kitap" tabiri, İslam tarihinde genellikle Yahudî ve Hıristiyanlar için kullanılmış ya da "Ehl-i kitap" tabirinden Yahudî ve Hristiyanlar anlaşılmıştır. Hz. Muhammed risalet görevini aldıktan sonra yani Kur'ân nazil olmaya başladıktan sonra, İslam coğrafyasında hukuki açıdan onlara İslam'ın Ehl-i kitap'la ilgili hükümleri uygulanmıştır.[20] Şinasi Gündüz'ün aktardığına göre Hz. Muhammed'in bir hadisini[21] kendisine referans alarak zımmi topluluk hakkında fikir belirten Ebû Hanife'nin (ö.150/767) talebesi, Ebû Yûsuf'un (ö.182/798) görüşü de şöyledir:

"İslam'dan dönen mürtedler ve Arap müşrikleri hariç, putperestler, ateşperestler, Sabiîler ve samiriler de dâhil bütün gayr-i müslimlerden cizye

---

[13] Al-i İmran, 3/23; Nisa, 4/44.
[14] Muhammet Altaytaş, *a.g.e.,* s.27-28.
[15] Nahl, 16/43; Enbiya, 21/7.
[16] İsra, 17/107; Hacc, 22/54; Kasas, 28/80; Ankebut, 29/49; Rum, 30/56; Sebe, 34/6.
[17] Remzi Kaya, *Kur'ân'a Göre Ehl-i kitap ve İslam,* s. 88.
[18] Şinasi Gündüz, *a.g.m.,* s. 26.
[19] Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayıncılık, c.I, İstanbul 1965, s.63.
[20] Muhammet Altaytaş, *a.g.e.,* s.30.
[21] Bk. Muhammet Altaytaş, *a.g.e.,* s.30. (46. Dipnot) " Mecusiler'e Kitap ehli Muamelesi yapınız fakat kadınlarını nikahlamamak ve kestiklerini yememek şartıyla" (Muvatta, "Zekat"; Beyhaki, es-Sünenü'l-Kübra, IX, 189).

alınabileceğini vurgulamakta, ancak Ehl-i kitap dışındakilerin hanımlarıyla evlenmenin ve kestiklerini yemenin caiz olmayacağını belirtmektedir."[22]

Ehl-i kitap tabirini ve bu tabirin kimleri kapsadığını belirtmeye çalıştık. Kur'ân, Ehl-i kitap denen inanç grubunu neden bu kadar muhatap alıyor? Kur'ân'ın muhatap aldığı Ehl-i kitap, ilahi kaynaklı bir kitaba sahip olup, özü tevhide dayalı bir tanrı inancını benimsediğinden Kur'ân tarafından muhatap alınmıştır diyebiliriz.[23] Diğer bir açıdan bakacak olursak Ehl-i kitap denilince, genel itibariyle Yahudî ve Hristiyanların anlaşılması ve Kur'ân'ın bu iki din mensubunun bazı yanlış ve eksik yönlerini belirtmesinin yanında yine bu iki grubun Allah, peygamber, ahiret ve kitap inançlarının bulunması hasebiyle onları muhatap almıştır denilebilir.[24] Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de bu kesimin niçin muhatap alındığını ortaya koyan birçok ayet mevcuttur. Örneğin:

> **"Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudîler, Hıristiyanlar ve Sâbiîlerden (her bir grubun kendi şeriatında) "Allah'a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır."[25]**

Yahudî, Hristiyan ve Sabiî'lerin isimlerinin zikredildiği bu ayette Yahudî ve Hristiyanların kimler olduğu bilinmektedir fakat Sabiîler'in kimler olduğu noktasında tefsir kitaplarında farklı bilgiler yer almaktadır. Örneğin tezimiz içerisinde üzerinde çalışacağımız eserler Sabiîler'in kimler olduğu noktasında şu görüşleri aktarmaktadır: Ayıntabî, *Tibyan* tefsirinde, "Sabiîler'i Yahudîlik ve Hristiyanlıktan dönüş yapıp meleklere tapanlar" olarak açıklarken,[26] Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*'nde ise "Sabiîler'i Hz. Nuh'un veya Hz. İbrahim'in dini üzere bulunmuş kimseler" olarak tanımlamaktadır.[27] Diyanet İşleri Başkanlığınca oluşturulan komisyon tarafından kaleme alınan *Kur'ân Yolu* tefsiri "Sabiîler'in monoteist bir inanç yapısının olduğunu, Yahudîlik, Hristiyanlık ve Mecusilik arası bir yapıya sahip olduğunu"

---

[22] Ebû Yûsuf, *Kitabu'l Harâc*, Beyrut 1985, s.210-212.
[23] Bakara, 2/62; Maide, 5/69; Hacc, 22/17.
[24] Mustafa Sinanoğlu, "Kelamcıların Ehl-i Kitaba Yaklaşımları", *Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i kitap*, İSAV, İstanbul 2007, s. 336-337.
[25] Bakara, 2/62. (Not: Çalışmamızda kullanacağımız ayetlerin tercümeleri Diyanet İşleri Başkanlığı mealinden alınmaktadır.)
[26] Ayıntabî Mehmet Efendi, *Tefsir-i Tibyan*, Asitane Yayınları, c.I, İstanbul 1320(h), s. 52.
[27] Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*,s.63.

belirtirken,[28] Süleyman Ateş, *Çağdaş Tefsir*'de Sabiîler'le alakalı birkaç görüş dile getirmektedir. Ateş onlar için, "1- Yahudî, Hristiyan ve Mecusi arası bir topluluktur. Özel dini yoktur. 2- Kitap ehlinden bir fırkadır. Zebur okurlar. 3- Meleklere tapan bir Topluluktur. 4- Musul'da oturan, "Allah'tan başka tanrı yoktur" diyen, fakat herhangi bir peygamberi, kitabı ve ameli bulunmayan bir topluluktur." Şeklinde açıklamalar yapmaktadır.[29]

Ehl-i kitaptan bir grup olan Yahudîler, inanç esasları ve yanlış akideleri sebebiyle Kur'ân-ı Kerim'de tenkit edilmiş gruplar arasındadır. Onlar Üzeyr'i Allah'ın oğlu olarak görmekte,[30] Allah'ı fakir, kendilerini zengin olarak göstermekte,[31] Allah'ı cimri olarak tanıtmakta[32] ve din adamlarını da rab edinmektedirler. Bu sebeple Kur'ân onları şiddetle tenkit etmektedir.[33]

Yüce Allah tarih boyunca İsrailoğulları'na birçok peygamber göndermiştir. Bu peygamberlerden bir kısmının ismi Kur'ân'da bize bildirilirken bir kısmı da bildirilmemiştir. Mesela Kur'ân-ı Kerim'de, ulû'l azm peygamberlerden olan Hz. Musa'nın onlara peygamber olarak gönderildiği,[34] kendisine de kitap olarak Tevrat'ın verildiği[35] ve Hz. Musa'nın kardeşi Hz. Harun'u da ona yardımla görevlendirdiği[36] ifade edilir. Fakat İsrailoğulları'nın peygamberlere yönelik tavrı çok farklı olduğundan; Kur'ân-ı Kerim bu durumu tenkit ederek: onların kendilerine

---

[28] Hayreddin Karaman, vd, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir,* Baskı 4, DİB Yayınları, c.I, Ankara 2012, s. 135.

[29] Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri,* Yeni Ufuklar Neşriyat, c.I, İstanbul 1988, s. 175-176.

[30] Tevbe, 9/30. ("Yahudîler, "Üzeyr, Allah'ın oğludur" dediler…").

[31] **Al-i İmran, 3/181.(" Allah; "Şüphesiz, Allah fakirdir, biz zenginiz" diyenlerin sözünü elbette duydu. Onların dediklerini ve haksız yere peygamberleri öldürmelerini yazacağız ve, "Tadın yangın azabını!" diyeceğiz.").**

[32] **Maide, 5/64-65. ("Yahûdiler, Allah'ın eli bağlıdır dediler, elleri bağlanasılar, söyledikleri söz yüzünden lânete uğrayasılar. Hayır, Allah'ın iki eli de açıktır, dilediği gibi ihsânda bulunur. Andolsun, Rabbinden sana indirilen, onlardan çoğunun azgınlığını, kâfirliğini arttıracak ve biz, onların arasına kıyâmete dek düşmanlık ve kin saldık. Ne vakit savaş için bir ateş yaktılarsa Allah söndürdü o ateşi ve onlar, yeryüzünde bozgunculuğa koşup dururlar ve Allah, bozguncuları sevmez. Eğer kitap ehli iman etseler ve Allah'a karşı gelmekten sakınsalardı, muhakkak onların kötülüklerini örterdik ve onları Naim cennetlerine koyardık.").**

[33] **Tevbe, 9/31. ("Yahudîler) Allah'ı bırakıp, hahamlarını; (hıristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rab edindiler. Oysa, bunlar da ancak, bir olan Allah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardır. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır.").**

[34] Secde, 32/23.

[35] Bakara, 2/51, 53, 87; En'am, 6/154; Hûd, 11/119; İsra, 17/2.

[36] Meryem, 19/53; Tâhâ, 20/29-30,42.

gelen peygamberleri yalanladıklarını,[37] onları katlettiklerini[38] ve Hz. Muhammed'in risaletini gizlediklerini[39] dile getirir. Bu açıdan bakıldığında Yahudîlerin nübüvvet anlayışını da benimsemedikleri görülmektedir.[40]

Mu'tezilî alimlerden Kadî Abdülcebbâr (ö.415/1024),[41] Eş'ari alimlerden Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkıllânî (ö.403/1013)[42] ve İbn Hazm (ö.456/1064)[43] gibi kelamcılar, Hz. Musa'nın şeriatının nesh olunduğu, Hz. Peygamberin nübüvvetinin ispatı, Yahudîlerin Hz. Muhammed'i kabul etmemelerinin sebepleri ve Hz. Musa'nın Hz. Muhammed'in nübüvvetini müjdelediği gibi konular üzerinde durmuşlar ve bu meseleleri akli delillerle izah etme yoluna gitmişlerdir.[44]

Ehl-i kitap statüsü içerisinde yer alan ve Hz. İsa'nın şeriatı üzere olduğu varsayılan diğer inanç gruplarından biri de Hıristiyanlıktır. Kur'ân-ı Kerim'de yine bu gruba da apaçık deliller geldiği fakat onların bu delilleri dikkate almayıp ayrılığa düştükleri belirtilir.[45] Kur'ân-ı Kerim'de Hristiyanlardan bahsederken; Allah'ın gönderdiği bütün elçilere uyacaklarına ve onlara yardımcı olacaklarına dair kendilerinden kesin söz alındığı ancak onların bu sözü unuttukları dile getirilir.[46] Diğer bir konu ise onların Hz. İsa'nın ilah olduğu iddialarının aksine Allah'ın kulu olduğu defalarca dile getirilir.[47] Mucizevi bir şekilde dünya geldiği[48] belirtildikten sonra Allah'ın resûlü[49] ve nebîsi[50] olduğu, ona kutsal kitap[51] verildiği ve ona

---

[37] Bakara, 2/88, 91, 101, 140; Nisa, 4/55; A'raf, 7/175-177.
[38] Bakara, 2/87; Al-i İmran 3/21, 112, 181, 183.
[39] Maide, 5/146; En'am, 6/20; A'raf, 7/157; Fetih, 49/29.
[40] Mustafa Sinanoğlu, *a.g.m.,* s. 339.
[41] Kadî Abdülcebbâr, Abdullah b. Ahmed, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, (nşr. Abdülkerim Osman), Kahire 1965, s.576-584.
[42] Bâkıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib, *Temhîdü'l-'evâ'i'l*, (nşr. İmâdüddin Ahmed Haydar), Beyrut 1987, s. 156-164,204-212.
[43] İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *El-fasl fi'l-milel ve'l-ehva ve'n-Nihal,* c. I., Kahire1317, s. 98-217.
[44] Mustafa Sinanoğlu, *a.g.m.,* s. 339.
[45] Al-i İmran, 3/105.
[46] Maide, 5/14.
[47] Al-i İmran, 3/45-49; Meryem, 19/16-29; Enbiya, 21/91; Tahrim, 66/12.
[48] **Al-i İmran, 3/59. ("Şüphesiz Allah katında (yaratılışları bakımından) İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir: Onu topraktan yarattı. Sonra ona "ol" dedi. O da hemen oluverdi.")**
[49] Nisa, 4/157,171; Maide, 5/19; Hadid, 57/27; Saff, 61,6.
[50] Meryem, 19/30.
[51] **Al-i İmran, 3/46. ("O peygamberlerin izleri üzere Meryem oğlu İsa'yı, önündeki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gönderdik. Ona, içerisinde hidayet ve nur bulunan, önündeki Tevrat'ı doğrulayan, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için doğru yola iletici ve bir öğüt olarak İncil'i verdik.").**

vahyedildiği[52] ayrıca ona mucizeler verilip Rûhulkudüs'le de desteklendiği belirtilir.[53]

Kur'ân-ı Kerim Ehl-i kitap olan Yahudîleri tenkit ettiği gibi Hristiyanları da tenkit etmiştir. Hristiyanlara yapılan en büyük tenkitlerden birisi de, İslam tevhid akidesine aykırı olan teslis düşüncesidir. Bu durum Kur'ân-ı Kerimde bir ayette şöyle açıklanmaktadır:

> **"Ey Kitab ehli! Dininizde sınırları aşmayın ve Allah hakkında ancak hakkı söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesih, ancak Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve kendisinden bir ruhtur. Öyleyse Allah'a ve peygamberlerine iman edin, "(Allah) üçtür" demeyin. Kendi iyiliğiniz için buna son verin. Allah, ancak bir tek ilâhtır. O, çocuk sahibi olmaktan uzaktır. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey O'nundur. Vekil olarak Allah yeter."[54]**

Bu ayet, Hz. İsa'nın ancak bir peygamber olabileceğini açıkça belirtmektedir. Yine Kur'ân'ın onları eleştirdiği noktalardan birisi de Hz. İsa'yı Tanrı'nın oğlu olarak görmeleridir.[55] Bu durum Kur'ân-ı Kerimde birçok ayetle reddedilmektedir. Kelam ilminin de üzerinde en çok durduğu konulardan birisi olan teslis inancı üzerine İslam coğrafyasında ve Batı da birçok çalışma yapılmıştır. Birçok düşünür, filozof ve âlim bunun imkânsızlığı meselesi üzerinde ciddi tartışmalar yapmıştır. Biz çalışmamızda bu tartışmalara girmeden sadece böyle bir konunun varlığına işaretle yetineceğiz.

Kur'ân-ı Kerim, Ehl-i Kitabın olumlu davranışlarına[56] kısmen değinse de olumsuz davranışları[57] hakkında daha çok örnek vermektedir. Kur'ân'ın verdiği bu örneklerden bir kaçına özet mahiyetinde değinecek olursak: Kur'ân-ı Kerim Ehl-i kitaptan olan İsrailoğulları'nın buzağıya taptığını,[58] cumartesi yasağına uymadıklarını,[59] Allah'ın peygamberlerini haksız yere öldürdüklerini,[60] Cebrail ve Mikail'e düşmanlık ettiklerini,[61] Allah'a cimri dediklerini,[62] Hz. Muhammed'i bile

---

52 Nisa, 4/163; Maide, 5/117.
53 Bakara, 2/87,253.
54 Nisa, 4/171.
55 Yunus, 10/68; Kehf, 18/4-5; Meryem, 19/88-89; Enbiya, 21/26; Mü'minûn, 23/91; Furkan, 25/2.
56 Al-i imran, 3/114-115, 199 v.s.
57 Bakara, 2/85; Al-i İmran, 3/19, 70,73; Maide, 6/20 v.s.
58 Bakara, 2/92.
59 Bakara, 2/65-66.
60 Nisa, 4/155.
61 Bakara, 2/98.
62 Maide, 5/64.

bile inkâr ettiklerini,[63] din adamlarını Tanrı edindiklerini,[64] Kendi kitaplarını tatbik etmediklerini ve onu tahrif ettiklerini,[65] kendi kitaplarındaki gerçekleri gizlediklerini,[66] Hz. Meryem'e iftira ettiklerini,[67] Hz. İbrahim hakkında asılsız iddialarda bulunduklarını,[68] Müslümanlara haset ettiklerini,[69] Müslümanlara düşmanlık ettiklerini ve onlarla alay ettiklerini,[70] sözlerinde durmadıklarını,[71] Allah'a iftira ettiklerini ve haramı helal olarak gösterdiklerini,[72] dinlerinde aşırıya gittiklerini ve ölçüsüz isteklerde bulunduklarını,[73] yeryüzünde daima fesatlık çıkardıklarını belirtir.[74] Hıristiyanların ise; Allah'ın Hz. İsa olduğunu belirttiklerini,[75] Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu olarak gördüklerini,[76] Teslisi kabul etmekle kâfir olduklarını,[77] Hz. İsa ile birlikte annesini ve rahipleri[78] rab edindiklerini belirtir.[79]

Sonuç olarak, Kur'ân-ı Kerim'de hakkında bilgi verilen Ehl-i kitabın İslam itikadına aykırı olan ve Kur'ân'ın onları tenkit ettiği birçok yönü bulunmaktadır. Altaytaş'ın da belirttiği üzere; Kur'ân-ı Kerim'de Kullanılan Ehl-i kitap tanımlaması Yahudî ve Hristiyanlara verilmiş bir itikadî mertebe ya da ayrıcalık ifadesi değildir.[80] Tam aksine Kur'ân-ı Kerim Ehl-i kitap demekle onlara çeşitli uyarı ve hatırlatmalarda bulunmuştur. Bu hatırlatmaların en başında da bütün peygamberlerin, özelde de onların peygamberlerinin, tasdik ettiği son peygamber Hz. Muhammed'e iman ile Tevrat ve İncil'i Tasdik eden Kur'ân-ı Kerim'e imandır. Kur'ân-ı Kerim'in Ehl-i kitap tanımlaması içerisinde yer alan İsrailoğulları'nı bu kadar zikretmesinin ana nedeni, tarih boyunca onlara birçok nimetlerin verilmesidir. Bu kadar nimet

---

[63] Bakara, 2/146; En'am, 6/20.
[64] Tevbe, 9/31.
[65] Bakara, 2/75; Maide, 5/13,44;
[66] Bakara, 2/159, 174; Al-i İmran, 3/71
[67] Nisa, 4/155.
[68] Al-i İmran, 3/65-68.
[69] Bakara, 2/109; Nisa, 4/54.
[70] Maide, 5/13,58,80; A'raf, 7/161-162.
[71] Bakara, 2/64,65,93; A'raf, 7/171.
[72] Al-i İmran, 3/93-94.
[73] Maide, 5/77; A'raf, 7/138.
[74] Maide, 5/64.
[75] Maide, 5/72; Tevbe, 9/31.
[76] Al-i İmran, 3/79-80; Tevbe, 9/30.
[77] Nisa, 4/171-172; Maide, 5/73.
[78] Maide, 5/116.
[79] Veli Ulutürk, "Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i Kitabın Konumu", *Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i kitap*, İSAV, İstanbul 2007, s. 135-185.
[80] Muhammet Altaytaş, *a.g.e.*, s.30.

karşısında elbette ki beklenen davranış nankörlük olmamalıdır. Fakat Ehl-i kitaptan olan İsrailoğulları iman ve itaatten ziyade, nankörlük yolunu seçmiş olmaları hasebiyle, Yüce Allah da Kur'ân-ı Kerim'de onlara verdiği nimetleri hatırlatarak Hz. Muhammed'e ve onun evrensel mesajlarına iman etmelerini istemiştir. Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e nazil olduğu dönemde Mekke toplumunda Yahudî, Hristiyan ve diğer inanç grupları mevcuttu. Fakat Yahudî ve Hristiyanlar; vahiy geleneği, toplumsal özellikleri, itikadi tavırları gibi v.b. birçok yönleriyle birbirlerine benzer özellikler göstermektedir. Bu benzer yönleri sebebiyle Kur'ân bu iki inanç grubunu ortak yönleriyle tasnif etmiştir. Tekrar belirtecek olursak Ehl-i kitap kavramı, itikadi bir mertebenin ifadesi olmaktan ziyade sosyo-hukuki bir tanımlamadır. Kur'ân-ı Kerim'in, İncil ve Tevrat'ı veya Hz. İsa ve Hz. Musa'yı tasdik etmesi de Yahudîlere ve Hıristiyanlara mahsus bir durum olmaktan ziyade, Allah'ın gönderdiği bütün peygamberleri ve kitapları tasdik etmesinin bir gereği olarak değerlendirilebilir.[81]

[81] Muhammet Altaytaş, *a.g.e.,* s.31.

B.TEFSİRLERİMİZ ve MÜFESSİRLERİMİZ HAKKINDA

1. Ayıntâbî Mehmed Efendi'nin Hayatı, İlmi Şahsiyeti ve Tefsîr-i Tibyan

1.1. Hayatı

Muhammed b. Hamza Ayıntâbî, Osmanlı âlimlerinden olup, tefsirle çokça ilgilendiği için Tefsîrî Mehmed Efendi lakabıyla bilinir.[82] Osmanlı âlimlerinden ve müfessirlerinden biri olan ve aslen Antep'li olan Mehmed Efendi'nin *Ayıntâbî* nisbesiyle birlikte ömrünün büyük bir kısmını Sivas'ta geçirdiği için *Sivasî* ve ayrıca tefsir ilmiyle çok fazla ilgilendiği için de *Tefsîrî* nisbesiyle anılmıştır.[83] Antep ilinde doğan Muhammed b. Hamza, 20 yaşında Sivas'a gitmiştir. Sivas, Trablusşam, İstanbul ve Kahire gibi çeşitli beldelerde 40 yıl boyunca değerli hocalardan dersler almıştır.[84]

Doğumu ve hayatı hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmayan Ayıntabî'nin, Hem Osmanlı döneminde hem de günümüzde tefsiri meşhur olmuş ve hayatının kapalı kalması nedeniyle kendisi hakkında 'kitabı kendinden meşhur' ifadeleri kullanılmıştır.[85]

1.2. Tahsil Hayatı ve İlmi Kişiliği

Ayıntâbî Mehmed Efendi, ilk tahsiline Ayıntab'da başlamış olup, daha sonra Sivas vilayetine giderek oraya yerleşip ilim tahsilinin bir kısmını da orada aldı. Âmîd'deki (Diyarbakır) Mesudiye Medresesi hocalarından Gürânî Ali Efendi ve Zeynelâbidin Efendilerden aklî ilimleri tahsil etti. Kahire'de Şeyh Ebuzziya ve'n-nur

---

[82] Âkifzâde Abdurrahim, *Kitâbü'l-Mecmu' fi'l meşhûdi ve'l-mesmu',* Millet Kütüphanesi (Ali Emiri Arabi), nr. 2527, vrk. 38a

[83] Recep Arpa, "Tibyan Tefsiri", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi(DİA)*, c. XLI, İstanbul 2012, s. 127-128.

[84] Orhan İyibilgin, *Ayntâbî'nin Tercüme-i Tibyan Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi,* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü(Doktora Tezi), İstanbul 2008, s. 17.

[85] İsmail Çalışkan, "Tefsîrî Mehmed Efendi'nin Tefsîr-i Tibyân Adlı Eserinin Osmanlı Dönemi Tefsir Faaliyetlerindeki Yeri ve Dönemin Siyasi-Sosyal Yapısı İçin Anlamı", *Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları I,* Ankara 2011, s. 221.

Ali Şebrâmellisî'den Tefsir ve hadis-i şerif okudu.[86] Yaklaşık kırk sene boyunca ilim tahsili için farklı şehirler dolaşan Ayıntâbî, Trablusşam ve Dimaşk gibi önemli ilim merkezlerinde de ilim tahsil etmiştir.[87] Ayrıca Sivas'ta müftülük ve müderrislik yapmıştır.[88]

Kur'ân-ı Kerim'e vukûfiyet kazanıp bu alanda kendisinden söz ettiren ve dönemin Şeyhülislâmı Minkârizade Yahya Efendinin yakın ilgisine mazhâr olan Ayıntâbî'nin namı dönemin padişahına kadar ulaşmıştır. IV. Mehmed zamanında Padişah'ın huzurunda haftada iki defa yapılan ve devlet erkânıyla birlikte yüksek tabakaya mensup kişilerin de katıldığı 'huzur dersleri' için İstanbul'a davet edilen Ayıntâbî, burada mukarrir ve dinleyici olarak bu derslere katılmıştır. 1073/1662 ile 1080/1669 yılları arasında İstanbul'da ikamet eden Ayıntâbî, Şifaiye Medresesine müderris olarak atanınca Sivas'a geri dönmüş ve hayatının geri kalan kısmını burada müderris olarak geçirmiştir.[89]

Sivas'taki Şifaiye Medresesi'nde müderrislik görevini yaparken h.1111(1699) yılında vefat etmiştir. Ayrıca Nakşibendi tarikatına ve Hanefi mezhebine mensup olan Ayıntâbî Mehmed Efendi, ulemâ arasında sözü dinlenen bir kişilikti.[90]

1.3. Eserleri

Ayıntâbî Mehmed Efendi'nin çalışmamızda yararlanacağımız *Tibyân Tefsiri* Tercümesinden başka fıkıh, akâid, tefsir, mantık, münazara âdâbı gibi değişik alanlarda da birçok eseri vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1- ***Tercüme-i Tibyân*:**
2- ***Hâşiyetü Envârı't-tenzil li'l-Beyzâvî*:**[91]
3- ***Hâşiye alâ* şerhi Hâşiyeti'l-*Hayâlî li'l-Akâidi'n-Nesefi*:**[92]

---

[86] Recep Arpa, *a.g.md.,* s.128.
[87] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâu'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn, c.* II, İstanbul 1955, s. 307.
[88] Recep Arpa, *Ayıntâbî Mehmed Efendi'nin Tibyân Tefsiri ve Osmanlı Toplumundaki Yorum Değeri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005, s. 19.
[89] Recep Arpa, *a.g.t.,* s. 20.
[90] Şeyhî Mehmed Efendi, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye ve zeyilleri: Vekâyiu'l-fudalâ*, (nşr. Abdülkâdir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989. s. 158.
[91] İsmail Çalışkan, *a.g.m.,* s. 221.

4- *Hâşiye alâ Hâşiyeti Mir Ebü'l Feth* (*Âdâb-ı Mirî*):[93]

5- *Risâle fi'l Mantık*:[94]

1.4. Tibyân Tefsiri ve Osmanlı'daki Önemi

Kütüphane kataloglarında *Tercüme-i Tefsir-i Tibyân*, *Tercüme-i Tibyân*, *Tefsîr-i Tibyân* isimleriyle geçen *Tibyân Tefsiri*, Recep Arpa'nın belirttiğine göre; Hıdır b. Abdurrahman el-Ezdî ed-Dimaşkî'nin (ö. 773/1371) h. 726 tarihinde yazdığı *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân* adlı Arapça tefsirinin genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş bir tercümesidir.[95]

Tefsirin mukaddimesinde[96] ise eserin kaleme alınması Padişah IV. Mehmet'in isteği üzerine olduğu bahsedilmektedir.[97] Tercümelere destek veren bir padişah olan IV. Mehmed,[98] "Huzur Dersleri"nin birinde Ayıntâbî'den Hıdır b. Abdurrahman el-Ezdî ed-Dımeşkî (v. 773/1371)'nin *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adlı tefsirini Türkçeye tercüme etmesini istemiş, tercümede yararlanması için de kendisine dört cilt tefsir ve on adet sözlük vermiştir.[99] Padişahın bu isteğini kendine emir telakki eden Ayıntâbî Mehmed Efendi, *Tibyân Tefsiri'*ni esas almakla birlikte diğer

---

[92] Orhan İyibilgin, *a.g.t.,* s. 18.
[93] Recep Arpa, *a.g.t.,* s. 25.
[94] Recep Arpa, *a.g.md.,* s.128.
[95] Recep Arpa, *a.g.t.,* s. 26.
[96] " Ol vakitte bu abd-i aciz kuluna hitab-ı hümayun idip buyurdular ki: "Kavâid-i Arabiyye'ye mutabık bu Kur'ân-ı kâtıı'l burhan'ı lisan-ı Arabî'den zebânı Türkî'ye tercüme olmak üzere bir eserdir. Şehvar-i elmas-i fikretinle sufte ve hadika-i cenâinden gunçe-i cenânûş cümlenin küllü muradını şeküfte eylesek, rumuzat-ı meânî ve bedii, zahir ve istiârât ve temsilât letâifi mebâniyesine bâhir olurdu" buyurduklarında imtisâlen "lil-evâmiri'l-me'muru ma'zûrun" dinilüp der'akap mevcut hazineden dört cilt tefâsir ve on adet kütüb-ü lügat ihrac olunup bu mütercimi fakire ihsan-ı Hümâyun olundukta evvelen Tefsir-i Tibyân ve Kâdi Beyzâvî'ye mütâlaamızın kesreti olmakla ânın Arabi tabirinden hasıl manay-ı şerifi tâbikatü'n-na'li bi'n-na'l Türkî'ye tebdil ve ondan ziyade mecmû-u ehl-i te'vilatın bahisleri iktiza eden âyet-i kerimede ihtimam ve lazım gelen mesâil-i fıkh-ı şerifi dahi münasebetiyle zikredüp kendi hattım ile tahririne de bed' ve iki senede iki cildini tamam yazup birini padişahumuza Ebu'l-feth ve'l meğazi Sultan Muhammed el- Gâzi hazretlerine ve birini sair havas ve âvâma vakf eyledikte Terceme-i Tibyân deyu tesmiye kılındı." bk. *Tibyân,* I, 3.
[97] Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970, s. 137. (IV. Mehmet tercüme faaliyetlerine büyük önem vermiş, müsbet ilimlerle ilgili pek çok eseri de Türkçe'ye tercüme ettirmiştir.)
[98] Recep Arpa, *a.g.md.,* s.128.
[99] İsmail Çalışkan, *a.g.m.,* s. 224.

tefsirlerden de faydalanarak, iki yıl içinde iki takım yazıp, birini dönemin hükümdarı IV. Mehmed'e sunmuş diğerini de halkın okuması için hediye etmiştir.[100]

Ayıntâbî Mehmed Efendi'nin yazmış olduğu *Tibyân Tefsir*'i; bildiğimiz manada bir tercüme eseri değildir. Tibyân Tefsiri hakkında gerekli araştırmaları yapmış olan Arpa'nın bu konudaki görüşleri şöyledir: "Ezdi'nin *"et-Tibyân fî tefsîri'l- Kur'ân"* tefsiri esas alınmak suretiyle, özellikle Kadı Beyzâvî'nin "*Envâru't-tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*" adlı tefsirinden ve diğer tefsirlerden yararlanılarak yazılmıştır. Bu, Osmanlı ilim hayatında çokça kullanılan bir yöntemdir. Bu sebeple *Tibyan* te'lif-tercüm karışımı bir eserdir.[101]

"Avamî" bir üslûpla yazılmış olan eser, Osmanlı toplumunun dinî yaşantısının yanında Kur'ân anlayışına da büyük ölçüde tesir etmiş ve geniş halk kitlelerince rağbet görmüştür. Yine Arpa'nın belirttiğine göre:

"*Yazıldığı dönemden Cumhuriyet'in ilânına kadar en çok basılan ve okunan tefsir olma özelliğini korumakla birlikte Arap harfleriyle basılan ilk matbu tefsir olması, üslûbunun kolaylığı, muhtevasının Osmanlı toplumunun geleneksel İslâm anlayışıyla uyuşması ve muhtasar bir tefsir niteliği taşıması esere gösterilen rağbetin başlıca sebepleridir."*[102]

Mustafa Kemal Atatürk'ün Anıtkabir ve Çankaya'da korunan kütüphanesindeki üç Kur'ân çevirisinden birinin bu eserin 1317-1318 (1899-1900) tarihli baskısı[103] olduğu belirtilmiştir. Eser günümüzde de okunmakta, son dönemlerde Latin harfleriyle yapılan neşirleri de bu ilgiye işaret etmektedir.[104]

---

[100] Orhan İyibilgin, "Ayntâbî'nin Tercüme-i Tibyan Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* c. XVI, Sakarya 2014/1 s. 29.
[101] Recep Arpa, *a.g.t.,* s. 28.
[102] Recep Arpa, "Tibyan Tefsiri", *TDV Ansiklopedisi(DİA),* c. XLI, İstanbul 2012, s. 127-128.
[103] Dücane Cündioğlu, "Matbû Türkçe Kur'ân Çevirileri ve Kur'ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu", 2. Kur'ân Sempozyumu: Tebliğler, Müzakereler (haz. Mehmet Akif Ersin v.dğr.), Ankara 1996, s. 167.
[104] Recep Arpa, *TDV Ansiklopedisi(DİA),* s. 127-128.

2. Ömer Nasuhi Bilmen'in Hayatı, İlmi Şahsiyeti ve Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meal-i Âlisi ve Tefsiri

2.1. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

Ömer Nasuhi Bilmen, Osmanlı'nın yetiştirdiği müstesna âlimlerimizden biridir. Osmanlı Devletinin son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yarım yüzyılına şahit olmuş, dolayısıyla bu geçiş döneminin izlerini ve etkilerini de bizzat yaşayarak görmüştür. Ömer Nasuhi Bilmen, Türkiye'nin beşinci Diyanet İşleri Başkanı olma şerefine nail olmakla birlikte yazdığı eserlerle de sonraki nesillere ışık tutan seçkin düşünürlerimizden biridir.

Ömer Nasuhi Bilmen, 1883 senesinde[105] Erzurum'da dünyaya geldi. Bilmen, Erzurum Ahmediye Medresesi Müderrislerinden Nakîbü-l-Eşraf Kaymakamı[106] Abdürrezzak İlmî Efendi ve Erzurum Müftüsü Narmanlı Hüseyin Efendi'den ilk tahsilini aldı.[107] 1908 yılında İstanbul'a giden ve Fatih Medresesinde tahsiline devam eden Bilmen, medrese dersiamlarından Tokatlı Şakir Efendi'nin derslerini takip etti ve bir yıl sonra icazet aldı.[108] 1912 yılında dersiamlık diploması aldı. 1913 yılında Medresetü'l-Kudât'ı bitirdi.[109] Sahn Medresesinde kelâm müderrisliği yapan Bilmen, Darüşşafaka Lisesi'nde Kelâm, Münakâhat, Siyer-i Enbiyâ, Felsefî Ahlak ve Yurt Bilgisi dersleri verdi.[110]

Bilmen'in, eğitmenlikle birlikte memuriyet hayatı da söz konusu idi. 1913 yılında Fetvâhâne-i Âlî müsevvid mülâzımı olarak memuriyet hayatına başladı,

---

[105] Bk. Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü, 1924-1989, Ankara, 1989, s. 20. (Miladî tarihler açısından üç farklı rivayet söz konusudur. Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü'nde doğumu 1882, bazı kaynaklarda 1883, bazılarında ise 1884 olarak verilmektedir.)

[106] ***Nakîbu'l-eşraf*:** Peygamber soyundan olanların işlerini görmek üzere hükümetçe tayin olunan memurdur. Taşralarda bu işle vazifeli kimselere de *nakîbu'l-eşraf kaymakamı* denir. Bkz.; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, '*nakîbu'l-eşraf*', Ankara: Aydın Kitabevi, 2008, s. 801.

[107] Rahmi Yaran, "Ömer Nasuhi Bilmen", *TDV Ansiklopedisi(DİA),* c. VI, İstanbul 1992, s. 162-163.

[108] Talip Türcan " Bir Fıkıh Alimi Olarak Ömer Nasuhi Bilmen*", İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 6, Konya 2005, s. 428.

[109] Selahattin Kıyıcı, "Ömer Nasuhi Bilmen'in Bazı Makaleleri", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* sy. 3, Van 2000, s. 2.

[110] Hasan Rami Kara, *Ömer Nasuhi Bilmen'in Ahkâm Ayetleriyle İlgili Görüşleri,* Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana 2009, s. 2.

1915'te Heyet-i Te'lifiyye üyesi oldu. 14 Şubat 1926'da İstanbul Müftü Yardımcısı olarak atandı, 16 Haziran 1943 tarihinde ise İstanbul Müftüsü oldu. 30 Haziran 1960 tarihinde beşinci Diyanet İşleri Başkanı olarak atandı. Fakat çeşitli sebeplerden dolayı bir yılını doldurmadan emekliye ayrıldı.[111]

Bilmen, emekli olduktan sonra kendisini bütünüyle ilmî çalışmalara vermiştir. Seksen yaşından sonra başladığı ve beş yıl sonra bitirdiği "*Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*" adlı eserini yazmıştır.[112] Ayrıca Bilmen'in, gençliği döneminde *Beyânü'l-Hak*, *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebîlü'r-Reşâd* dergilerinde birçok makalesi yayınlanmıştır.[113]

Mülayim mizacı, ilmî faaliyetlere ilgisi, ahlakî yaşantısı, samimi dindarlığı ve politikadan uzak duruşu sebebiyle her daim sevilen ve saygı duyulan şahıs olan Bilmen, 12 Ekim 1971'de İstanbul'da vefat etmiştir.[114]

Bilmen, 90 yıllık ömrünü eğitim-öğretim ve ilmî araştırmalar yaparak geçirmiştir. Bu süreçte, yüzlerce öğrenci yetiştirmiş olup, birçok alanda eserler yazmış ve insanlığın hizmetine sunmuştur. Bir ilim dehası olan Bilmen, Arapça ve Farsça'yı ileri seviyede biliyordu.[115] Hukukçu, kelam ve tefsir âlimi, edip ve şair olan Bilmen, Türk-İslâm kültür ve tarihinde önemli bir yere sahiptir.[116]

2.2. Eserleri

Hayatının büyük bir kısmını ilmi faaliyetlerle geçirmiş olan Ömer Nasuhi Bilmen, çok sayıda eser bırakmış bir yazardır.[117] Eserlerinden bazıları şunlardır:

1- ***Kur'ân-ı Kerim'in Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*:**

2- ***Büyük Tefsir Tarihi*:**[118]

---

[111] Rahmi Yaran, a.g.md., *DİA*, c.IV, s. 162.

[112] Vehbi Vakkasoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Alimleri,* Cihan Yayınları, İstanbul 1987, s. 97.

[113] Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, c. IV, İstanbul 1996, s. 240.

[114] Rahmi Yaran, a.g.md., *DİA*, c.4, s. 162.

[115] Fahrettin Atar, Ömer Nasuhi Bilmen'in Hayatı ve Fıkıh İlmindeki Yeri-Fıkha Hizmetleri, *Anma Toplantıları II,* Erzurum 2004, s.87.

[116] Ahmet Selim Bilmen, *Ömer Nasuhi Bilmen Hayatı, Eserleri, Anıları,* Bilmen Yayınevi, İstanbul 1975, s. 14

[117] Talip Türcan, *a.g.e.,* s. 429

3- ***Hikmet Goncaları:***[119]

4- ***Muvazzah İlm-i Kelam*:**[120]

5- ***Büyük İslâm İlmihali*:**[121]

Yukarıda belirttiğimiz eserler dışında daha bir çok eseri bulunan Ömer Nasuhi Bilmen'in *Beyânü'l-hak, Sırât-ı Müstakîm ve Sebîlürreşâd* mecmualarında çeşitli makaleleri yayımlanmıştır. Ayrıca gençlik yıllarında Farsça olarak yazıp Türkçe'ye çevirdiği *Nüzhetü'l-ervâh* (İstanbul 1968) adlı bir divançesiyle 1322'de (1904) yazdığı *İki Şükûfe-i Taaşşuk* adlı bir romanı da vardır.[122]

2.3. Kur'ân-ı Kerim'in Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri

Bu tefsir, Ömer Nasuhi Bilmen'in, üzerinde beş yıl çalışarak tamamladığı sekiz ciltlik bir eserdir.[123] Seksen yaşından sonra başladığı eserin yazılış gayesini Bilmen şöyle açıklamaktadır:

"Acizleri kendi namına tefsir ve tercüme yazacak bir iktidara malik olmadığımı itiraf ederim. Ancak bir hayli din kardeşimizin arzularına binaen Kur'ân-ı Azîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi'ne ve muhtasarca izahına dair bu eseri, birçok muktedir âlimlerimizin tefsirinden istifade etmek üzere yazmaya cür'et eyledim."[124]

Bilmen, tefsirin mukaddimesinde Kur'ân-ı Kerim'i kısaca tanıttıktan sonra insanlar için önemini de vurgulamaktadır. Daha sonra Kur'ân'ın tefsirine ve tercümesine duyulan ihtiyaca değinen Bilmen, meal ve tercüme arasındaki farkı da açıkladıktan sonra tefsirinde faydalandığı kaynakları belirterek Fatiha süresinin tefsirine geçmektedir.[125] Bilmen'in tefsirinde faydalandığını bildirdiği tefsir kaynakları: Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl* Fahruddin Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtihu'l-gayb*, Ebussuud Efendi'nin (ö.

---

118 Rahmi Yaran, a.g.md., *DİA*, c.4, s. 162.
119 Rahmi Yaran, a.g.md., *DİA*, c.4, s. 162.
120 Rahmi Yaran, a.g.md., *DİA*, c.4, s. 162.
121 Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali***,** (sad. Ali Fikri Yavuz), Akçağ Yayınları, Ankara 1966, s.8.
122 Ahmet Selim Bilmen, *a.g.e.*, s. 99-168
123 Ali Eroğlu, Ömer Nasuhi Bilmen'in Büyük Tefsir Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme, *Anma Toplantıları II*, Erzurum 2004, s.64.
124 Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.* c.I., s.5.
125 Şükrü Arslan, Bilmen Tefsiri'nin Tefsir Literatüründeki Yeri, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.*, sy.18, Erzurum 2002, s.15.

982/1574) *İrşâdü'l-akli's-selîm*, İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö.1137/1725) *Ruhu'l-beyân*, Hatib eş-Şirbinî'nin (ö. 977/1570) *es-Sırâcü'l-Münîr,* İbrahim Bağdadî'nin *Lübâbü't-te'vil,* Şeyh Nimetullah Nahcüvanî'nin *el-Fevâtihü'l-ilâhiyye,* Gazi Ebûbekir Arabî'nin *Tacu't-tefâsîr,* Aliyyül Mehâyimî'nin *Tabsîru'r-Rahmân,* Muhammed Mahmud Hicâzî'nin *et-Tefsîru'l-vâzıh* isimli tefsirleri olarak zikretmiş ve muhtasar bir eser meydana getirdiğini belirtmiştir.[126]

Bilmen, Kur'ân-ı Kerim'in tamamını sûre sûre ve ayet ayet tefsir etmektedir. Eserinde önce sûreler ve içerikleri hakkında özlü bilgiler veren Bilmen, sonrasında ayet meallerine yer verir, daha sonra da sade bir üslupla ayetlerin açıklamalarına geçmektedir. Ayetlerde geçen anlaşılması zor kelime ve kavramları anlaşılır bir dille açıklayan Bilmen, ayetlerden çıkarılan fikir ve hükümleri de, Hanefî mezhebine göre özlü bir şekilde sunmaktadır.[127] Türkçe olarak kaleme alınan eserde kimi yerlerde Türkçe şiirlerin varlığı da dikkat çekmektedir.[128]

3. Süleyman Ateş'in Hayatı, İlmi Kişiliği ve Çağdaş Tefsir

3.1. Hayatı ve İlmi Tahsili

Süleyman Ateş'in hayatına dair yaptığımız araştırmada herhangi yazılı bir esere rastlamadık. Onun hakkında aktaracağımız bilgiler onun adına açılmış internet sitesindeki özgeçmişi,[129] onun hayatının anlatıldığı sosyal medyadaki Tv belgeseli ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sitesinde yer alan teşkilat başkanlarının şemasındaki bilgelerden özetlenerek oluşturulmuştur.

Ateş, 3 Ocak 1933 tarihinde Elazığ vilayetinde dünyaya geldi. 10 yaşında iken Kuran hıfzını tamamladı. İzzet Paşa Kuran Kursu'nda bir süre tecvid ve kıraat dersleri aldı. 1951 yılında Erzurum'a gittikten sonra ve Erzurum âlimlerinden Hacı Faruk Bey'de kafiye, Molla Cami ve Mantık okudu. 1960 yılı Haziran döneminde İmam-Hatip Okulu'nu ve aynı yılın Eylül döneminde de Elazığ Lisesi'ni bitirip

---

126 Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* s.5.
127 Şükrü Arslan, *a.g.m.,* s. 15.
128 Ali Eroğlu, *a.g.e.,* s. 64.
129 http://www.suleyman-ates.com/index.php (19.06.2016)

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne girdi.[130] 1964 yılında İlahiyat Fakültesinden mezun olan Ateş, 1965 tarihinde aynı üniversite de Tefsir Kürsüsü'ne asistan oldu. 1968 tarihinde doktorasını bitirdi. 1973 tarihinde Doçent olan Süleyman Ateş, 16 Nisan 1976 tarihinde 7/11724 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla "Diyanet İşleri Başkanı olarak atandı. Sadece 1,5 yıl bu görevde kalan Ateş, 1978 yılında tekrar fakültesine döndü. 1979 tarihinde Profesör oldu. Çeşitli alanlarda araştırma yapmak için birçok ülkede bulunan yazar, Türkiye'deki birçok üniversitede de öğretim üyeliği gibi çeşitli görevler üstlenmiştir. 1998 yılında emekliye ayrılan yazar, 100 den fazla eser 1000 den fazla köşe yazısı yazmıştır. Ateş'in eserleri arasında kamuoyunda en çok tanınanları *"Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli"* ile *"Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri"* isimli 12 ciltten oluşan eseridir.[131]

3.2. Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri

Yirmi yıllık bir çalışmanın ürünü olan Süleyman Ateş'in *"Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri"* adlı eseri 12 ciltten oluşmaktadır. Çalışmamızda yararlanacağımız eserlerden biri olan bu tefsirin yazılış gayesini Ateş, *"Bu eserimizle, İslâmı, zaman içinde dinî kitaplara sokulan ve Kur'ân'ın nurunu gölgeleyen basit, gecekondu düşüncelerden soyutlayarak günümüz insanına Kur'ân'ı, Hz. Peygamber'in ve sahâbilerinin anlayışıyla sunmak; uyanmakta olan İslâm gençliğine aydın bir mesaj vermek istedik..."*[132] şeklinde dile getirerek Müslüman gençliğe faydalı olma gayesini güttüğünü belirtmiştir.

Ateş, *Çağdaş Tefsir*'inde Kur'ân'ın birtakım ayetlerine çağdaş problemler doğrultusunda yapmış olduğu yorumlar açısından farklı görüşler öne sürdüğü gibi, tefsirini yazarken geleneksel tefsirlerden farklı birtakım yöntemler de takip etmiştir. Ateş, sûrelerin tefsirine başlamadan önce her surenin Mekkî veya Medenî oluşuna ve tenzil sırasına kısaca değindikten[133] sonra tefsir edeceği sürenin özetini verir, daha sonra ayetlerin mealini verir, sonrasında ise "Tefsir" başlığı ile ayetleri tefsir

[130](bk. Süleyman Ateş'in Kanal 7'de yayınlanmış belgeseli: https://www.youtube.com/watch?v=4foWlNnbbUA)
[131] http://www.suleyman-ates.com/index.php?option=com_content&view=article&id=19&Itemid=42 (10.09. 2017)
[132] Süleyman Ateş; *a.g.e.*, c. I, s. 60.
[133] Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.I, s. 59.

etmektedir. Tefsire başlamadan önce de ayetlerin içeriği özetleyerek izaha muhtaç olan kelimeleri ve âyetlerin işaret ettiği olayları tefsir eder. Ateş, Tefsirinde resmî tertipten ziyade sûrelerin iniş sırasını göz önünde bulundurduğundan kelimelerin açıklamalarını, iniş sırasına göre ilk geçtiği yerlerde daha ayrıntılı vermektedir. Yine Ateş, okuyucuda tereddüdün kalmaması için tertipteki sıraya göre de gerekli özet ve açıklamaları da yapmaktadır. Ateş, hüküm bildiren ayetler üzerinde genişçe durmakla birlikte, genel olarak fıkıh mezheplerinin ilgili konu hakkındaki görüşlerini de genel hatlarıyla özetleyip daha sonrasında kendi kanaatini aktarmaktadır. Ateş, ayetleri tefsir ederken kullanmış olduğu hadislerin kaynaklarını da aktarmaya özen göstermektedir. İnsan ve evrenle ilgili ayetleri, modern ilimden faydalanarak izah etmeye çalışır. Peygamber kıssalarını anlatan ayetleri tefsir ederken, Kitâb-ı Mukaddes'e müracaat etmekte kimi yerlerde karşılaştırmalarda da bulunmaktadır.[134]

Ateş, her surenin sonunda, o sûre içinde bulunan kıraat vecihlerini dipnotlarıyla birlikte sunmaktadır. Yine her surenin sonunda da o sure içinde tespit etmiş olduğu temel prensip ve kuralları maddeler halinde sıralamış, tefsirinin on birinci cildinin sonunda da "*Konularına Göre Kur`an Prensipleri*" başlığı altında tevhit konusu ile başlayıp cihat konusuna kadar yirmi bir başlık altında ve maddeler halinde ilgili ayetleri de zikrederek çeşitli prensipler zikretmiş, en son olarak da genel prensipler başlığı ile bu yirmi bir prensibin dışında kalan konuları özetlemiştir. Daha sonra bu prensipleri ayrı bir kitap haline getirmiştir. Ateş, bu özellikleri itibariyle, pek çok klasik ve çağdaş tefsirden farklı bir yaklaşım sergilemiştir.[135]

Ateş, Kur'ân'ın tefsiri yapılırken tabiat bilimlerine, astronomiye ve yer yer modern ilimlere vakıf olmanın gerekliliğini savunmuştur. Nitekim kendisi de Türk tefsir tarihinde ilk defa bir tefsir kitabına az sayıda da olsa insanın yaratılışı ile ilgili resimleri[136] almak suretiyle bir ilke imza atmıştır. Ancak Ateş, Kur'ân'ın amacını insanlara beşeri bilimleri öğretmek olmadığını vurgulayarak, Kur'ân ayetlerini sadece beşeri ilimler doğrultusunda tefsir eden, modernist bazı kimselerin başını

---

134 Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.I, s. 59.
135 Sâlih Akdemir, "Cumhuriyet Döneminde Yayınlanan Türkçe Telif ve Tercüme Tefsirler Üzerine Bir Değerlendirme", *İslami Araştırmalar,* c. 2, sy. 8, İstanbul 1988, s. 27.
136 Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c. X, s.188-231.

çektiği bir kısım tefsir hareketlerini eleştirmiştir.[137] Nitekim Ateş, kimilerince sosyolojik tefsir ekolünün bir müntesibi olarak kabul edilirken, kimilerince de çağdaş akli tefsir hareketinin müntesiplerinden kabul edilmiştir.[138]

4. Kur'ân Yolu Tefsiri Müellifleri ve Kur'ân Yolu Tefsirinin Özellikleri

4.1. Komisyon

"Kur'ân Yolu" tefsirini yazma görevi Diyanet İşleri Başkanlığı'nca 1998 yılı içerisinde, İslam Hukuku Profesörü Hayreddin KARAMAN, İslam Hukuku Profesörü İbrahim Kâfi DÖNMEZ, İslam Felsefesi Profesörü Mustafa ÇAĞRICI ile Tefsir Profesörü Sadrettin GÜMÜŞ'ten oluşan bir heyet meydana getirmişlerdir. Komisyon tarafından yazılan bu eser 5 ciltten oluşmaktadır. Eser müellifleri ve eser hakkında yaptığımız araştırmalar neticesinde şu bilgileri aktarabiliriz:

4.2. Hayreddin Karaman'ın Hayatı ve Eserleri

24 Şubat 1934 yılında Çorum'da doğdu.[139] Türkiye'nin ilk İmam Hatip okullarından biri olan Konya İmam Hatip Okulu'na giren Karaman, ikinci dönem mezunları arasında yer alarak 1959 yılında mezun olmuştur. İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nden de 1963 yılında mezun oldu. İstanbul İmam Hatip Okulu'nda iki yıl meslek dersleri öğretmeni olarak çalıştı. Daha sonra İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'ne fıkıh asistanı oldu. 1971 yılında fıkıh alanında öğretim üyesi oldu. Aynı yıl içerisinde İzmir Yüksek İslam Enstitüsü'ne tayin edilen Karaman, 1975 yılında tekrar İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'ne döndü. Karaman, yarım asra yaklaşan fikir ve meslek hayatı boyunca, yurtiçi ve yurtdışında binlerce konferans, seminer, panel, vaaz, hutbe, kurs, yazılı ve görsel medya programı ve eğitim programlarında yer alarak eğitim, öğretim, tebliğ ve irşad faaliyetini sürdürdü. Hayatını eğitim ve öğretime adayan Karaman, binlerce öğrenci yetiştirdi. 2001 yılında emekliye ayrıldı.

---

[137] Süleyman Ateş; *a.g.e.,* c. I, s.55.
[138] Abdulbaki Güneşli; *Akli Tefsir Hareketi,* Ahenk Yayınları, Van 2003, s. 258.
[139] Ahmet Saim Kılavuz, Prof. Dr. Hayrettin Karaman, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi,* sy. 3, Konya 2004, s.9.

2001-2004 yılları arasında da Avrupa Uluslararası İslam Üniversitesinde (Hollanda) misafir öğretim üyeliği yaptı.[140]

Eserlerinden bazıları şunlardır:[141]

1- ***Kur'ân Yolu*** **(Beş ciltlik tefsir, Heyet'le birlikte, Diyanet Tarafından neşredilmiştir)**
2- ***Mukayeseli İslam Hukuku*** **(Üç cilt)**
3- ***İslam Hukuk Tarihi***
4- ***İslam Hukukunda İctihad***
5- ***İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*** **(Üç cilt)**

4.3. Mustafa Çağrıcı'nın Hayatı ve Eserleri

1950'de Sivas'ta dünyaya geldi. 1969'da Sivas İmam- Hatip Okulundan mezun olan Çağrıcı, 1973 yılında da İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun oldu. 1973 yılında Sivas İmam Hatip Lisesinde öğretmen olan Çağrıcı, 1977 yılında da İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nde asistan oldu. 1983 yılında *"Gazzâli'ye Göre İslâm Ahlâkı"* adlı teziyle doktorasını tamamlayan Çağrıcı, 1990 yılında doçent, 1996 yılında da profesör oldu. Görev yaptığı fakültede çeşitli idari görevler aldı.. 1986 yılında Ürdün Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak görev almıştır. Birçok Avrupa ülkesinde konferanslar vermiştir. Akademik görevlerin yanında İstanbul Müftüsü olarak da 2003-2011 yılları arasında görev yaptı İstanbul Müftülüğü görevini 2011 yılında bırakan Çağrıcı, Marmara Üniversitesindeki görevine geri dönmüş ve oradan emekli olmuştur.[142]

Eserlerinden bazıları şunlardır:

1- ***İslam Düşüncesinde Ahlak***
2- ***Anahatlarıyla İslam Ahlakı***
3- ***Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali***[143]

---

[140] http://www.hayrettinkaraman.net/kimdir.htm (11.09.2017)
[141] Bk. Hayreddin Karaman'ın tüm eserleri için http://www.hayrettinkaraman.net/kimdir.htm sitesine bakılabilir.
[142] http://www.istanbulmuftulugu.gov.tr/kurumsal/onceki-muftulerimiz/163-prof-dr-mustafacagrici.html (12.09.2017)
[143] İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrıcı, Hayreddin Karaman, Sadrettin Gümüş, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir,* DİB Yay. Ankara 2006.

4.4. İbrahim Kâfi Dönmez'in Hayatı ve Eserleri

1951 yılında İzmir'de dünyaya geldi. 1970 yılında Ankara İmam-Hatip Okulu'ndan mezun oldu. 1974 yılında İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nden mezun olan Dönmez, ayrıca 1976 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Diyanet İşleri Başkanlığı taşra teşkilâtında görevler alan Dönmez, 1977 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine asistan oldu. 1981 yılında Atatürk Üniversitesi'nde "*İslam Hukukunda Kaynak Kavramı ve VIII. Asır İslam Hukukçularının Kaynak Kavramı Üzerindeki Metodolojik Ayrılıkları"* adlı doktora tezini tamamladı. 1983 yılında yardımcı doçentlik, 1986 yılında doçentlik, 1992'de profesörlük unvanlarını aldı. 1992-1994 yılları arasında İlâhiyat Meslek Yüksekokulu'nda müdürlük yapan Dönmez, 1994-1997 yılları arasında da Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde dekanlık görevlerinde bulundu. 2010 yılından itibaren İstanbul 29 Mayıs Üniversitesinde kurucu rektör olarak görev yapmaktadır.[144]

Eserlerinden bazıları şunlardır:

1- ***İslam Hukuk İlminin Esasları***
2- ***Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali***

4.5. Sadrettin Gümüş'ün Hayatı ve Eserleri

1945 yılında Erzurum'da doğdu. Erzurum İmam-Hatip Okulu'ndan 1972 yılında mezun olan Gümüş, 1976 yılında İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nden mezun oldu. Farklı yerlerde din görevlisi olarak çalışan Gümüş, 1977 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne asistan oldu. 1983 yılında Marmara Üniversitesi'nde "*Seyyid Şerif Cürcânî ve Arap Dilindeki Yeri"* adlı teziyle doktorasını tamamladı. 1989 yılında doçent, 1996 yılında da profesör oldu. Bir süre Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde dekan yardımcılığı görevinde bulunan Gümüş, 1996 – 2000 yılları arasında da Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

[144] https://www.29mayis.edu.tr/akademik-kadro/detay/ibrahim-kafi-donmez.html (10.09.2017)

Temel İslam Bilimleri Bölümü Başkanlığı yapmıştır. Şuan Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesinde görev yapmaktadır.[145]

Eserlerinden bazıları şunlardır:

1- ***Seyyid Şerif Cürcani ve Arap Dilindeki Yeri***[146]
2- ***Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları***
3- ***Tefsirlerin Özü Safvetü't-Tefasir***
4- ***Kur'ân Tefsirinin Kaynakları***[147]

4.6. Kuran Yolu Tefsiri

Kur'ân Yolu adlı tefsir de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın öncülüğünde Kur'ân'ı günümüz insanına anlatabilmek, sorularına cevaplar sunabilmek amacıyla kaleme alınmıştır. Tefsirin takdim kısmında Diyanet İşleri Başkanlığı'nca, tefsirin yazılma gayesi şu şekilde ifade edilmektedir:

" Kamuoyunun malumu olduğu üzere, toplumumuz muhtelif vesilelerle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çağdaş ihtiyaçlara cevap verecek yeni bir Kur'ân tefsiri hazırlatması talebini dile getirmekteydi. Başkanlığımız bu talepler muvacehesinde, uzun yıllardan beri benimsemiş olduğu ülkemizin ilahiyat alanındaki birikiminden azami ölçüde yararlanma politikasının bir gereği olarak, 1998 yılı içerisinde Prof. Dr. Hayreddin Karaman, Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez, Prof. Dr. Sadreddin Gümüş ve Prof. Dr. Mustafa Çağrıcı'dan oluşan bir komisyona mushaf tertibine göre tefsir hazırlama görevi vermiştir. Komisyonun titiz bir çalışması sonucu hazırlanan ve bilahare Din İşleri Yüksek Kurulu'nun tetkikinden geçen elinizdeki Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir isimli eser ortaya çıkmıştır."[148]

Görüldüğü üzere başkanlık, çağdaş ihtiyaçlara cevap verebilme amacıyla bu eserin kaleme alınmasını istemiştir.

---

145 http://sgumus.fsm.edu.tr/Biyografi (12.09.2017)

146 Sadreddin Gümüş, Seyyid Şerif Cürcani ve Arap Dilindeki Yeri**,** *İslami İlimler Araştırma Vakfı Yay.,* İstanbul 1984.

147 Sadreddin Gümüş, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, Kayıhan Yay., İstanbul 1990.

148 Hayrettin Karaman, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrıcı, Sadrettin Gümüş, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yay. c. I, Ankara 2006, s. 10.

Tefsirin giriş bölümünde yer alan "Bu Tefsir" başlığı altındaki kısma ve müelliflerle *Kur'ân Yolu* hakkında yapılmış olan söyleşiye istinaden tefsirin metodunu ve özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Müelliflere göre, eser dirayet tefsiri özelliğini göstermekte olup, tertibi de "Mushaf tertibi"ne göre yapılmıştır. [149]
2. Belli bir akademik birikime sahip okuyucu kitlesinden ziyade, Kur'ân'ı doğru anlamak ve hayatında rehber edinmek isteyen herkesin ihtiyaç ve beklentileri dikkate alınarak hazırlanmıştır.[150]
3. Kur'ân'ın ruhuna, İslami ölçülere, çağın ihtiyaçlarına ve ilmin gereklerine de uyularak yorumlamalar yapılmıştır.[151]
4. Yararlanılan tefsir kaynaklarının direk tercümesinden ziyade, kurul üyeleri arasında müzakereler yapılarak özet halinde verilmeye çalışılmıştır.[152]
5. Eserde ayetlerin meal ve yorumları verilirken, bu ayetlerin nazil olduğu dönemdeki manaları ve nazil olduğu bu toplumun bu ayetlerden çıkardıkları manalar tespit edilmiştir.[153]
6. Bütün ayetlerin tefsirini yapmak yerine, kimi ayetlerin sadece mealine değinilmiş olup, tekrarlardan kaçınılmıştır. İhtiyaç duyulan yerlerde ileriye ve geriye dönük göndermeler de yapılmıştır.[154]
7. Bazı özel terim ve kavramlar hakkında ayrıntılı açıklamalar yapılmış ve bunların geçtikleri ayetler hakkında bilgi verilmiştir.[155]
8. Her sûrenin giriş bölümünde o sûre ilgili ayet sayısı, nüzul sırası, kıraatı, Mekki veya Medeni oluşu v.b. tefsirlerde yer alan teknik bilgiler verilmektedir.[156]
9. İhtiyaca göre İslamî inançlarla ve ilkelerle çelişmeyecek şekilde ek bilgi verme amacıyla kimi yerlerde Kitâb-ı Mukaddes'ten de bilgiler aktarılmıştır.[157]

---

149 *Kur'ân Yolu*, I/47.
150 *Kur'ân Yolu*, I/48.
151 *Kur'ân Yolu*, I/48.
152 *Kur'ân Yolu*, I/48.
153 *Kur'ân Yolu*, I/49.
154 *Kur'ân Yolu*, I/49.
155 *Kur'ân Yolu*, I/49.
156 *Kur'ân Yolu*, I/50.
157 *Kur'ân Yolu*, I/50.

10. Çalışmada Siyer, Hadis, Dinler Tarihi, Kelâm, Fıkıh, Ahlâk, Tasavvuf, ilmi çalışmalar v.b. kaynaklardan yararlanılmıştır.[158]
11. Çalışma yapılırken komisyondaki kişilerin uzmanlık alanına göre paylaşımda bulunulmuş ve yapılan çalışma daha sonra müzakere edilerek üzerinde uzlaşma sağlanıp tek metin haline getirilmiştir.[159]

Özellikleri yukarıdaki gibi olan *"Kur'ân Yolu Tefsiri"* 5 cilt halinde, orta hacimde ve anlaşılır bir Türkçe ile hazırlanmıştır. Tekrar edecek olursak *Kur'ân Yolu* müellifleri, tefsirin yazma gayesini; Türk toplumunun ve Türkçe konuşan diğer toplumların bu alandaki ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yazıldığını ifade etmektedirler.

[158] *Kur'ân Yolu*, I/50.
[159] *Kur'ân Yolu*, I/51.

1.BÖLÜM

GENEL OLARAK PEYGAMBERLERE ve İLAHİ KİTAPLARA İMANIN MUHTEVASI

1.1. Peygamberlik ve İlahi Kitaplarla İlgili Kavramlar

1.1.1 "Nebî", "Resûl", "Peygamber" ve "İlahi Kitap" Kavramları

Nebî sözcüğü, "n-b-e" fiilinden türetilmiş bir isimdir. Bu fiil, haber vermek anlamını ihtiva etmektedir. Aynı fiilden mastar olarak türetilen "nebe'" kelimesi ise "haber" manasındadır. "Nebi" kelimesi ise aynı kelimenin ism-i fail kalıbında "haber veren" manasındadır.[160] Nebi kelimesinin sözlük anlamı hakkında çeşitli görüşler ileri sürülse de genel olarak haber getiren, haber veren ve yücelik manalarını taşıdığı konusundaki görüşün daha yaygın olduğu görülmektedir.[161] Cürcani, nebi kelimesini "Allah'ın melek aracılığıyla ya da ilham suretiyle ve yahut salih rüya yoluyla ilahi bilgileri aktardığı kimseler" olarak tarif etmiştir.[162]

Resûl kelimesi sözlük anlamı olarak, "rasele" fiilinden ifal vezninde olup "göndermek, yollamak" manasına gelen "irsal" mastarından türetilmiştir. İrsal kelimesi feûl vezninde olup, mefûl vezninin kazandırdığı "gönderilen" manasına gelmektedir.[163] Teftazani'ye göre sözlükte elçi, mesaj vb. anlamlarına gelen resul kelimesi terim olarak, "Allah'ın emir ve yasaklarını tebliğ etmekle yükümlü olup, kendisine bir kitap ve şeriat verilen peygamber" demektir.[164]

Peygamberlere duyulan ihtiyaç var olan bir gerçektir. Yüce Allah hükümlerini insanlara bildirme konusunda peygamberleri aracı kılmıştır. Bu

---

[160] İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrem, *Lisanü'l-Arab*, c. XV, Beyrut 1303, s. 302-303.
[161] Ragıp el-İsfehâni, Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân* (nşr. Muhammed Seyyid Kilani), Kahire 1381-1961, "nby" md.
[162] Cürcani, Seyyid Serif Ali b. Muhammed,*Ta'rifat,* Kahire 1357, s. 125.
[163] İbn Manzur, *a.g.e.*, c. XV, s. 302-303.
[164] Teftazani, Mesud b. Ömer b. Abdullah Sa'duddin S*erhü'l-Mekasıd (Thk. Abdurrahman Umeyre)*, Alemü'l-Kütüb, c. V, Beyrut 1989, s.6.

peygamberler kimi dönemlerde nebi, kimi dönemlerde ise resul olarak gelmiştir.[165] Hacc sûresinin 52.[166] ayetinde, resul ile nebi kelimelerinin ayrı zikredilmesi, kelam âlimlerince bu ikisi arasında bir fark bulunduğuna delil kabul edilmiş ve resûl "yeni bir şeriatla gönderilen peygamber", nebi ise "önceki peygamberin getirdiği şeriatı tebliğ eden peygamber" olarak tanımlanmıştır.[167] Buradan her resulün aynı zamanda nebi olduğunu, ama her nebinin resul olmadığını anlıyoruz.[168]

Peygamber kelimesi Farsça bileşik bir isim olup "peyam" ve "ber" kelimelerinin bir araya gelmesi ile oluşmuştur. "Peygam (peyam); "haber, başkalarından alınan bilgi" anlamını taşımakta olup, "ber" kelimesi de farsça sıfat olup "alan, getirip götüren" anlamlarını ihtiva etmektedir.[169] Sonuç olarak peygamber; haber getiren, Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara haber veren, nebi ve resul olma özelliğini de kapsayan kimse olarak tanımlanabilir. Yani Allah tarafından kullarına emir ve yasaklarını tebliğ görevi verilmiş olan kimseye peygamber denilir. Dolayısıyla peygamber Allah'tan haber aldığı için nebi, aldığı haberi insanlara bildirdiği için de resul özelliklerini içinde barındırmış olmaktadır.[170]

İlahi Kitap, yazı yoluyla bir araya getirilmiş bilgileri ve bu bilginin yazıldığı malzemeyi ifade etmek için kullanılan "kitap" kelimesi, "K-t-b" kökünden türemiş bir mastardır.[171] Ayrıca kitap sözlükte; mektup, belge, iki kapak arasında toplanmış bilgi, bir eserin ana konularından her biri gibi çeşitli anlamlarda da kullanılmaktadır.[172] Terim olarak ise, Yüce Allah'ın kullarına yol göstermek ve onları aydınlatmak için elçi olarak gönderdiği Peygamberine vahyettiği sözlere ve bunun yazıya geçirilmiş şekline denir. Çoğulu 'kütüb'dür. Hıristiyan ve Yahudîlere ilahi kitap olarak İncil ve Tevrat verildiğinden onlara 'Ehl-i Kitap' denilmiştir.[173] İlahi

---

[165] Bakara, 2/213; Ankebut, 29/27; saffat 37/114-117; Hadid, 57/25-26.

[166] **"Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın…"**

[167] Bekir Topaloğlu*, İslamda İman Esasları*, DİB Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2015, s. 303.

[168] Meryem, 19/51. **"Kitap'ta, Mûsâ'yı da an. Şüphesiz o seçkin bir insan idi. Bir resûl, bir nebî idi."**

[169] Ziya Sükûn, *Farsça-Türkçe Lugat,* Ferhengi Ziya, c. I, İstanbul 1967, s. 515.

[170] Yusuf Sevki Yavuz, "Peygamberlik Müessesesi ve Peygamberler", *İslam'da İnanç Esasları*, İstanbul 1998, s.170.

[171] Râgıb Ebu'l- Kasım Hüseyin b. Muhammed el-İsfehani, *el-Müfredât fi Garibi'l Müfredât Kur'ân,* Daru'l Marife, Kahire 1328(h), s.423.

[172] İlyas Üzüm, "Kitap", *TDV İslam Ansiklopedisi,* c. XXVI, İstanbul 2002, s. 121-122.

[173] Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali,* Erkam Yayınları, İstanbul 2006, s. 134.

kitaplara Allah katından indirilmiş olması sebebiyle ‘kütüb-i münzele’ veya ‘semavi kitaplar’ da denilir.[174]

1.2. Peygamberlik Müessesesi

1.2.1. Kur’ân’a Göre Peygamberlik Müessesesi

Kur’ân tanrı-insan ilişkisi hakkında bilgi verirken, bu ilişkinin Allah’ın kulları arasından dilediğini peygamber olarak seçmesi[175] ve onların insanlara tebliğde bulunmaları[176] temel prensibi üzerine kurulmuş olan nübüvvet müessesesi ile sağlandığını bildirmektedir. Yüce Allah, bildirmek istediği tüm mesajları peygamberleri vasıtasıyla insanlara ulaştırmıştır. İnsanlardan da bizzat kendisinin seçmiş olduğu bu elçiler olan peygamberlere iman ile birlikte itaat etmelerini de istemiştir.[177] Kur’ân, peygamberlere imanla birlikte, onlara indirilenlere de iman etmeyi istemektedir.[178] Yine Kur’ân, peygamberlere imanı, **“Kim resule itaat ederse Allah’a itaat etmiş olur”**[179] ayetiyle, Allah’a iman ve itaatle özdeşleştirmiştir.[180] Yüce Allah gönderdiği peygamberlere **“Benden başka tanrı yoktur, bana kulluk edin”**[181] temel prensibini vahyetmiş ve **“Dini dosdoğru olarak muhafaza edin ve onda ayrılığa düşmeyin”**[182] buyurarak bütün gönderdiği dinlerin aynı temel esasa dayalı olduğunu beyan etmiştir.[183]

İslam inancının üzerinde kurulduğu ve yükseldiği esaslardan biri olan peygamberlik müessesesi, Allah’ın insanlar ve cinlerle iletişimini sağlayan kurum niteliği taşımaktadır. Yüce Allah, insanlığın atası olan Hz. Âdem’den günümüze kadar her ümmete uyarıcı olarak peygamberler göndermiş, insanların ahirette bir mazeret göstermelerini engellemek ve itirazda bulunmalarını ortadan kaldırmak için

---

[174] Hayreddin Karaman vd, *İlmihal* (İman ve İbadetler), TDV Yayınları, c.I, Ankara 2007, s. 99.
[175] Al-i İmran 3/74; el-En’am 6/88; İbrahim 14/11; en-Nahl 16/2; Cuma 62/4.
[176] En-Nahl 16/35; Ankebut 29/18; Ahzab 33/7-8, 39.
[177] Bakara 2/177; Al-i İmran 3/132; Nisa 4/69, 152, 170, 171; Muhammed 47/33; Fetih 48/17; Hucurat 49/14; Mücadele 58/4, 13.
[178] Bakara 2/4; Al-i İmran 3/84; Nisa 4/136.
[179] Nisa 4/80.
[180] Fetih 48/10.
[181] Enbiya 21/25.
[182] Şura 42/13.
[183] Mustafa Sinanoğlu, *Kitâb-ı Mukaddes ve Kur’ân-ı Kerim’de Nübüvvet*, M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora tezi), İstanbul 1995 s. 246 .

peygambersiz bir toplum bırakmamıştır. Allah'ın insanlara gönderdiği bu peygamberler, bazen nebi bazen de resûl olmuştur. Toplumsal ihtilaflardan ziyade, daha çok dini konularda ihtilafların bulunduğu zamanlarda nebiler, fıtrî ve toplumsal ihtilafların olduğu zamanlarda ise, resûl olarak adlandırılan şeriat ve kitap sahibi peygamberler gönderilmiştir.[184]

1.3. İnsanlığın Peygamberlik Müessesesine Olan İhtiyacı

1.3.1. Peygamberlik İnsanlık İçin Bir İhtiyaçtır

Allah ile insan arasında iletişimi gerçekleştiren yegâne unsur peygamberlik müessesesidir. Dünyaya gönderilen insanoğlu başıboş bırakılmamış, ilahi bilgi olan, vahiy ile uyarılmış ve ona uyması gereken birtakım kurallar hatırlatılmıştır. Bu işlevin gerçekleşmesinde de son halka peygamberler olmuştur.[185] Her toplum kendisine gönderilen bu peygamberler aracılığıyla ilahi bilgiye muhatap olmuş ve uyarılmışlardır.[186] İnsanların peygamberlere olan ihtiyacını anlayabilmek için, konuyu yine Kur'ân'da ortaya konulduğu sekliyle Allah-insan ilişkisi açısından ele almak gerekmektedir. Çünkü peygamberlik müessesesini Kur'ân'daki Allah-insan ilişkisi ve fert-toplum ilişkileri bağlamından bağımsız bir şekilde düşünmek, Kur'ân'daki tevhid anlayışı açısından mümkün görünmemektedir.[187] Bu açıdan bakıldığında insanlığın peygamberlere olan ihtiyacı maddeler halinde şu şekilde özetlenebilir:

a- Allah-insan ilişkisi açısından,[188]

b- Fert ve toplum hayatı açısından,[189]

c- Akıl-his ilişkisini belirleme açısından,[190]

d- Madde ötesi âlemiyle ilişki kurma açısından,[191]

e- Hak dinin belirlenmesi açısından,[192]

---

[184] Salih Sabri Yavuz, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet,* M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora tezi), İstanbul 1995, s.195 .
[185] Maide 5/19.
[186] Enam, 6/48; Yunus,10/47; Nahl, 16/36; Fatır, 35/24.
[187] Mustafa Akçay, Peygamberlere İman, 2. Baskı, *DİB Yayınları*, Ankara 2015, s. 29.
[188] Bakara 2/34.
[189] Âl-i İmran 3/114.
[190] Âl-i İmran 3/19.
[191] Mustafa Akçay, *a.g.e.,* s. 31.

f- İbadet şekillerinin tespiti açısından,[193]

g- Ahiret hayatı hakkında bilgi edinme açısından,[194]

h- Sosyal hayatı düzenlenmesindeki rolü açısından,[195]

i- İnsanlara örnek olacak bir rehbere ihtiyaç duyulması açısından.[196]

Yukarıda kısaca verdiğimiz bu maddeler insanların bu dünya ve ahiret mutluluğu için peygamberlere ne kadar ihtiyaç duyduğunun bir göstergesidir. Bu açılardan bakıldığında peygamberlik insanoğlu için mutlak bir ihtiyaçtır.

1.4. Peygamberlikle İle İlgili Kelam Ekollerinin Görüşleri

Yüce Allah İnsanlık tarihi boyunca her topluma peygamber göndermiş peygambersiz hiçbir toplum bırakmamıştır. Her ümmetin mutlaka müjdeleyicisi ve uyarıcısı olduğu[197] Kur'ân'da da bildirilen bir gerçektir. Peygamberlik müessesesinin varlığı konusunda kelam ekolleri arasında ihtilaf yoktur. Ancak nübüvvet meselesi kelam ekolleri arasında bazı konularda görüş farklılıklarına sebep olmuştur. Akıl açısından peygamber göndermenin durumu, Allah'ın iradesine bağlı olarak peygamber gönderilmesinin zorunlu veya mümkün olması gibi konularda farklı fikirler ortaya konmuştur. Çalışmamamızın bu başlığında Mu'tezile, Şi'a, Ehl-i Sünnet(Eş'arîlîk ve Maturîdîlik) gibi belli başlı kelam ekollerinin nübüvvet ve Allah'ın peygamber göndermesi konusundaki görüşlerini ortaya koyacağız.

1.4.1. Mu'tezile'nin Peygamberlik Anlayışı

Mutezile'ye göre; "aslah" (en uygun olanın yaratılması) prensibinin gereği olarak; Allah'ın Peygamber göndermesi "vacip"tir. Çünkü peygambere olan ihtiyaç var olan bir gerçektir. Dünya ve âhiret saadeti ancak peygamberlerin eliyle olacaktır. Dolayısıyla kulların faydasına olan bu fiil, yani peygamber gönderilmesi, Allah'a

---

[192] İsra 17/81.
[193] Kalem 68/4.
[194] Bakara, 2/114-130.
[195] Mâtüridî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi (trc. Bekir Topaloğlu)*, Ankara 2002, s. 222-231; Al-i İmran, 3/195; Hucurat, 49/13.
[196] Ahzâb 33/21.
[197] Fatır 35/24; Nahl 16/36.

vacip olarak görülmüştür.[198] Mu'tezile ekolü peygamberliğin bir ihtiyaç olduğunu ve peygamberliğin faydasını kabul etmekle birlikte, akla, peygamberlikten daha fazla yetki tanımaktadır.[199]

Mu'tezile ekolü İslam geleneğinde akla önem vermesiyle meşhur olmuş bir ekoldür. Dolayısıyla nübüvvet müessesesiyle ilgili görüşlerinde de aklın etkisi görülür. Onlara göre bütün şer'î hükümler önce zati ve akli bir kıymete sahiptir. İyilik ve kötülüğün, güzellik ve çirkinliğin yani husun ve kubuh'un eşyanın özünde ve insanların vasıflandırdığı fiillerde mevcut olduğunu aktarırlar. Mu'tezile peygamberlerin getirdiği şeriatın, bunları açıkladığını ve insan aklı için anlaşılabilir hale getirdiğini aktarmaktadır. Bu açıdan nübüvvet bir ihtiyaçtır ve faydalıdır. Ayrıca Mu'tezile peygamberin getirdiği şeriatın, sadece eşyada ve fiillerde bulunan iyilik ve kötülüğü izah etme vazifesini yüklendiğini, iyilik ve kötülüğü ölçme konusunda kıstasın insan aklı olduğunu, yani iyilik ve kötülüğün ancak akılla ölçülebileceğini aktarırlar.[200]

Mu'tezile ekolünün en önemli şahsiyetlerinden biri olan Kadı Abdülcebbar (ö.416/1025) göre İlahiyat alanında aklın rolü en üst seviyededir. Ancak ilahi teklifleri anlama noktasında akıl yetkin değildir. O, aklın bazı temel gerçekleri bildiğini ve bir takım istidlaller sonucu bu gerçekleri kavradığını; fakat sem'iyyâta ait maslahatları, ibadetleri, ahiret ve ahvali gibi konuları bilmediğini, çünkü bu gibi hususların aklî istidlâl sahasının dışında cereyan ettiğini belirtir. Kadı Abdülcebbar; aklın, Allah'a şükretmeyi ve ibadet etmeyi gerekli görebileceğini, ancak Allah'a yapılacak bu ibadetlerin nasıl yapılacağını, şartlarını, rükünlerini, vakitlerini ve mekânlarını tespit edemeyeceğini, bunun için de adalet prensibinin bir gereği olarak Allah'ın bu çeşit fiilleri, bir peygamber aracılığıyla kullarına bildirmesinin vacip olduğunu belirtir.[201] Mu'tezile'nin nübüvveti aklen vacip kabul etmesi, genel prensiplerinden olan *adaletle* yakından ilgilidir ve bütün Mu'tezilî fırkalar bu görüşü

---

[198] Taftâzânî, Sadeddin Mes'ud b. Ömer,(thk. Abdurrahman Ameyra), *Serhu'l-Makâsıd*, Matbaatu'l-Bosnevî, c. II, Beyrut 1887, s.174

[199] Şerafeddin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelam*, Tekin Kitabevi Yay., Konya 1998, s.287

[200] Şerafeddin Gölcük, Süleyman Toprak, *a.g.e.*, s. 287

[201] Kadı Abdülcebbar, el-Muğnî fî Ebvâbı't-Tevhid ve'l-Adl, (nşr. Tâhâ Hüseyin) c. XV, Kahire 1965, s.168–170; İlyas Çelebi, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2002 s. 313–318.

benimsemektedirler.[202] Nübüvvet konusundaki görüşlerini oturttukları ana çerçeve adâlet prensibi olunca, bu konuda ortaya koydukları kurallara aykırı düşmemeye özen göstermişlerdir. Bu itibarla, Mu'tezile'ye göre "kul için en faydalı ve aslah olanı yaratmak Allah'a vaciptir"; dolayısıyla bunun aksini düşünmek Allah'a zulüm isnad etmek olur ki, bu, adâlet prensibiyle çelişen bir durum olur.[203]

Kısaca özetlemek gerekirse Mu'tezile'ye göre; peygamberler göndermek Allah'a vaciptir.[204] Çünkü onlarda "aslah alâllah" prensibi vardır. Bu prensibe göre Allah'ın kullarına en iyi olanı yaratması vaciptir. Bi'sette (peygamber göndermekte) de kulların faydası olduğuna göre peygamber göndermek de Allah'a vaciptir.[205]

1.4.2. Şia'nın Peygamberlik Anlayışı

Şia müstakil bir mezhep olmasına rağmen, hem itikadî hem de ameli sahada diğer mezheplerin etkisinde kalarak onların yolunu takip etmiştir. Şia mezhebi akaid sahasında genellikle Mu'tezile'ye uymuştur.[206] Bundan dolayı, Mu'tezile'nin nübüvvet konusunda ortaya koyduğu esaslar, aşırı gruplar hariç, genel olarak Şia tarafından da kabul edilmiştir. Ancak bazı noktalarda Ehl-i Sünnet düşüncesiyle de paralellik gösterir.[207] Fakat Şia'nın Mu'tezile'den ayrılan yönü, nübüvveti imametle irtibatlandırmaları noktasıdır. Şia'da nübüvvet meselesi imamet düşüncesi etrafında gelişmiş, adeta onun ayrılmaz parçası mesabesinde olan bir kurum olarak kabul edilmiştir.[208]

Şii kaynaklarda nübüvvet konusu adalet konusunu müteakiben ele alınır. Bunun nedeni ise nübüvvetin Allah'ın adaletinin gereği olarak insanlara bir lütuf olması ve imamet nazariyesinin de nübüvvetin devamı niteliğinde olmasıdır.[209]İmamet meselesi de Şia'da en az nübüvvet kadar önemlidir.

---

202 Kadı Abdülcebbar, *a.g.e.,* s. 19.
203 Fazlur Rahman, İslam, *(*Terc. Mehmet Aydın), *Deha kitabevi,* Ankara 2008, s. 111.
204 Taftâzânî, Saduddin Mesud b. Ömer, Serhü'l Akaid, (Trc. Süleyman Uludağ), (Kelam İlmi ve İslam Akaidi), *Dergâh yayıncılık,* İstanbul 1980, s. 294-295.
205 Emrullah Yüksel, *Sistematik Kelam,* İz yayıncılık, İstanbul 2005, s.133–134.
206 Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmine giriş*, Damla Yayınevi, İstanbul 2014, s. 191.
207 Halife Keskin, *Kendi Kaynakları Işığında Şia İnanç Esasları*, Beyan yayıncılık, İstanbul 2000, s. 122.
208 Salih Sabri Yavuz, *a.g.e.,* s. 101.
209 Halife Keskin, *a.g.e.,*s. 116.

Şia mezhebi de Mu'tezile mezhebine benzer tarzda, nübüvveti Allah'ın bir fiili olarak görürler ve insanların bunda sayısız faydaları olması sebebiyle onu güzel (hüsün grubundan) kabul ederler. Bunun için nübüvvetin Allah'a vacip olduğu kanaatindedirler. Onlar nübüvvete ihtiyaç olduğunu ve nübüvvetin faydasını kabul ederler ve onlara göre Hz. Muhammed (s.a.v.) peygamberlerin en sonuncusu ve en yücesidir. O masumdur ve insanlığa Kur'ân'ı bırakmıştır. Hz Muhammed'den (s.a.v.) sonra peygamber gelmeyecektir.[210]

Hz Muhammed (s.a.v.) ile nübüvvet kapısının kapandığını kabul eden Şia, nübüvvetin fonksiyonunu imamlara yüklemiş ve bu doğrultuda imamet nazariyesini ortaya atmıştır. Bu inanca göre; nebi hüccet olup, yerine bir vasî imam bırakır. Bu noktadan itibaren nübüvvet ve imamet eşdeğer bir makam haline getirilir. İmamet nübüvvetin devamı niteliğindedir, dinin usulünden sayılır.[211]

İfade etmeye çalıştığımız üzere Şia'da nübüvvet inancı genel anlamda yukarıdaki gibidir. Gerçi Şiiliğin çeşitli kollarında nübüvvete verilen değer farklılaşmakta her fırka kendilerine göre nübüvvete bir bakış açısı ve yorum getirmektedir.[212] Hâkim olan görüş ise; biraz da Mu'tezile'nin tesiriyle nübüvvete bakışlarının akli olmasıdır.[213]

1.4.3. Ehl-i sünnet'te Peygamberlik Anlayışı

1.4.3.1. Eş'arîlîk'te Peygamberlik Anlayışı

Eş'ari (ö. 324/936) ve onun takipçileri Allah'ın insanlara peygamberler göndermesini aklen "mümkün" görmektedirler. Peygamber göndermenin de Allah'ın bir fiili olduğunu ve diğer fiillerinde olduğu gibi burada da bir zorunluluk olmadığını belirtirler. Dolayısıyla peygamber göndermesi, Allah açısından mümkün olduğu gibi, O'nu göndermemesi de mümkündür. Allah'ın insanlara nebi ve resul olarak elçi

---

[210] Halife Keskin, *a.g.e.*,s. 115.
[211] İsa Yüceer, *itikadi Mezhepler Tarihi,* Mavi Yay.,Van 1995, s.196–197
[212] Bağdadî, *El-Fark Beyne'l-Fırak* (Mezhepler Arasındaki Farklar), (Çev. Ethem Ruhi Fığlalı), T.D.V. Yay., Ankara 2001, s. 41-53.
[213] Şerafeddin Gölcük, Süleyman Toprak, *a.g.e.,* s. 288.

göndermesi Allah'ın insanlara bir lütfu ve ihsanıdır; göndermemesi ise Allah için bir zaaf ve noksanlık değildir.[214]

Eş'ariler, nübüvvet konusunu izah ederken genel olarak aynı fikirleri paylaşırlar ve aralarında ciddi görüş ayrılıkları söz konusu değildir. Aralarında farklı görüşlere sahip kimseler bulunsa da bu genel doktrinlerini değiştirecek nitelikte değildir. Mesela Taftazânî(ö.793/1390), genel Eş'ari doktrininden farklı olarak, peygamberlerin gönderilmesinin Allah'ın üzerine düşen bir vazife anlamında değil de, O'nun hikmetinden kendiliğinden meydana gelen bir sonuç şeklinde vacip olduğunu söyler.[215] Taftazânî Allah'ın kendi lütfu olarak peygamber göndermesinin akli olarak Allah üzerine vacib olmadığını, peygamber göndermemesinin de bir haksızlık olmayacağını da farklı mecralarda dile getirmektedir.[216] Cüveyni de peygamberlik konusunda Taftazânî'ye benzer görüşler aktarmaktadır.[217]

Esarî'ye göre; akıl ilâhi emirleri anlama noktasında bir vasıtadır. Peygamber gönderilmeden akıl Allah'ı ve diğer dini hükümleri anlama noktasında yeterli değildir.[218] İnsanlar, Allah'ı ve dini yükümlülüklerini bilmeleri konusunda peygambere muhtaçtırlar. Yani peygamberlik bir ihtiyaçtır. Ayrıca Es'âriyye'ye ekolünün önemli temsilcilerinden olan İbn-i Hazm'a (ö.456/1064) göre peygamberlerin erkek olması şart değildir. Kadınlardan da peygamber gönderilmesi mümkündür.[219]

Eş'âriyye'ye göre peygamberliğin bilinmesi için mucize gereklidir. Ancak bu düşüncenin Eş'ârî âlimlerin hepsinde olmadığı bildirilmiştir.[220]

Gazali nübüvvetin aklın sınırlarını aşan bir konu olduğunu ve ancak tecrübî bir tarzla ispat edilebileceğini öne sürerek meseleyi ele alır. Peygamberler aklın tek başına kavramaktan aciz olduğu hususları haber vermek için gönderilmiştir.[221]Ayrıca

---

214 Gazali Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *El-İktisad fi'l-İtikad,* Beyrut 1983, s.121
215 Taftazani, *Şerhu'l-Akaid,* s. 215.
216 Taftâzânî, *Şerhu'l-Makâsıd,* c.II, s. 173–174.
217 Salih Sabri Yavuz, *a.g.e.,* s. 83.
218 Halil Taşpınar, "Matüridiyye İle Es'arîyye Mezhepleri Arasında İhtilaf Mı? Suni Dalgalanma Mı?", *C.Ü.İ.F. Dergisi,* X/1, Sivas 2006, s. 235.
219 Ibn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, *Mücerred'u Makâlâti's-Seyh Ebi'l-Hasen el- Esarî,* thk. Daniel Gimaret, Beyrut 1987, s. 174.
220 İbn Fûrek, *a.g.e.*, s. 180
221 Gazali, *a.g.e.,* S.121

Gazali (ö.507/1113), mucizeyi nübüvvetin tespiti için yeterli ve yegâne bir delil olarak kabul etmez. O insanların tecrübe yoluyla peygamberlerin bildirdiği hususları bizzat yaşayarak ve onların sonuçlarını müşahede ederek nübüvvetin doğruluğuna ulaşabilecekleri kanaatindedir.[222]

Eş'âri ekolünün önemli temsilcilerinden biri olan Fahreddin Er-Râzi (ö.313/925) de nübüvvet konusunu husun-kubuh yani iyilik-kötülük problemiyle ilişkilendirerek ele almaktadır. Râzi'ye göre; akıl eşyanın ve fiillerin iyilik ve kötülüklerini tespit etmede belirleyici değildir ve onların zatında da iyilik ve kötülüğe delalet eden bir şey yoktur. Ancak şeriatın bildirmesiyle bir şey iyi veya kötü güzel veya çirkin olabilir. Öyleyse insan ancak nübüvvetin gerçekleşmesinden sonra iyi ve güzeli seçebilir ve sorumlu olabilir. Sonuç olarak insanın sorumluluğunu nübüvvetin varlığına bağlamaktadır.[223]

Eş'âriyye'nin Peygamberlik Hakkındaki görüşlerini özetleyecek olursak; onlara göre insan aklı tek başına hüküm veremez. İlahi bilgiye ihtiyaç vardır. Bu bilgi vahiy ile gelir ve nübüvvet müessesesiyle insanlara ulaşır. Allah peygamber göndermesi vacip değildir. Yani Allah kulları için aslahı (en uygun olan şeyi) yaratmak zorunda değildir. Mülk O'nundur, dilediği gibi tasarrufta bulunabilir. Ayrıca o dilerse kadınlardan da peygamber gönderebilir.[224]

1.4.3.2. Mâturîdîlik'te Peygamberlik Anlayışı

Mâturîdîler nübüvvet hakkındaki görüşlerini ortaya koyarken izledikleri yol açısından; Mu'tezile ile Es'âriyye arasında Mu'tezile'ye daha yakın bir çizgide yer almışlardır. Bu çerçevede nübüvveti aklen mümkün, Allah'ın hikmeti açısından da vacip kabul etmişlerdir.[225] Yani peygamberler Allah'ın hikmetinin bir gereği olarak "vacip", aklen de "mümkün" olarak gönderilmişlerdir.[226]

---

[222] Gazali, *a.g.e.,* S.123-124.
[223] Salih Sabri Yavuz, *a.g.e.,* s. 78.
[224] İbn Fûrek, *a.g.e.,* s. 176
[225] Salih Sabri Yavuz, *a.g.e.,* s. 83.
[226] Nureddin es-Sâbûnî, *Maturîdîyye Akaidi,* trc. Bekir Topaloglu, 15. Baskı, İFAV. Yay., İstanbul 2015, s. 103

Mâturîdî (ö.333/944); nübüvvetin mümkün olduğunu ve Allah'ın ilahi mesajlarını insanlara ulaştıran peygamberler göndermesinin Allah'ın bir lütfû olduğunu kabul etmektedir.[227] Mâtürîdî'ye göre, insan aklı peygamberlerin getirdikleri şeyler konusunda yeterli olsa bile yine de Allah, peygamberleri kendisinden bir lütuf ve ihsan olarak göndermiştir.

Mâturîdi; aklın sınırlarını aşan konularda nübüvvete mutlak surette ihtiyaç duyulacağını, husun-kubuh noktasında kişinin sorumluluğunun da vahiy ile belirleneceğini ileri sürmüştür. Ona göre tabiatta var olan şeyler özü itibariyle iyi ve kötü olmak üzere ikiye ayrılır ve Allah'ın onları bu iki sıfat üzere de yaratması mümkündür. Kendisinde çirkinlik ve kötülük bulunan şeyleri işlemekten azap ile sakındırmak ve kendisinde iyilik bulunan şeyleri yapmayı mükâfatlandırmak ancak ilahi teklifler ile mümkündür. Akıl adalet ve doğruluğun iyi; zulüm ve yalancılığın da kötü olduğunu kavrar. Bunlar bütün insanların kabul ettiği aklen bilinebilen gerçeklerdir. O halde akıl bazı şeyleri kavramaktadır. Ancak mahiyetleri itibariyle iyi mi kötü mü oldukları akıl tarafından kavranılamayan bazı hususlar vardır ki; bunlar ancak peygamberlerin bildirmesiyle anlaşılabilir.[228]

İmam Mâtürîdî'nin (ö.333/944) en önemli takipçilerinden biri olan ve Mâtürîdiyye kelamının ikinci önemli şahsiyeti olarak kabul edilen Ebu'l-Mu'în en-Nesefî (ö.508/1114) de üstadının yolunu takip etmiş ve onun ortaya koyduğu düşünceleri izah etmiştir.[229]

Mâtürîdîler, mucize olmadan peygamberin sözünü kabul etmek zorunluluğu olmadığını savunurlar. Çünkü mucize, gerçek peygamberle sahte peygamberin birbirinden ayrılmasını sağlar.[230] Peygamberliğin aklen mümkün olduğunu kabul eden Nesefî de, mucizeyi, peygamberleri tasdik eden bir delil olarak kabul eder. O'na göre mucize, Allah'ın peygamberini tasdik etmesidir ve peygamberliğinin gerçekliğine delalet eder.[231]

---

227 Nureddin es-Sâbûnî,*a.g.e.*,s. 103-104
228 Nureddin es-Sâbûnî,*a.g.e.*,s. 100-101.
229 Ebu'l-Muin En-Nesefi, *Tabsıratu'l-Edille fi'l-Kelâm,*(Nşr. Claude Salame), c.1, Şam 1990, s.448.
230 Nureddin es-Sâbûnî,*a.g.e.*,s. 103-106.
231 Nesefi, *a.g.e.,* s. 471.

Sonuç itibariyle; Mâtürîdîliğe göre peygamber göndermek Allah için ne bir zorunluluk ne de muhaldir, aksine O'nun hikmetinin bir gereğidir. Mâtürîdîlerin nübüvvet konusunda, Mu'tezile ile Eş'ariyye arasında Mu'tezile'ye daha yakın bir çizgide oldukları görülmektedir. Bu çerçevede ele aldıkları nübüvveti aklen mümkün, Allah'ın hikmeti açısındanda vacip kabul etmişlerdir. Allah hakkında abes imkânsız olduğuna göre nübüvvetin bulunmaması da imkânsız olur. Mâtürîdîler Allah'ın fiillerini izah ederken onlara bir hikmet aramakta ve onlarda hikmet müşahede etmektedir. Çünkü her akıl sahibi insan Allah'ın fiillerinde hikmet bulunduğunu bilir ve idrak eder.[232] Dolayısıyla peygamberler bir hikmet gereği gönderilmişlerdir.[233]

1.5. İmanın Bir Unsuru Olarak Peygamberlik

1.5.1. Peygamberlere İmanın Gerekliliği

Çalışmamızın yukarıdaki bölümünde peygamberlik meselesi, insanlığın peygamberliğe olan ihtiyacı ve kelam ekollerinin peygamberlik müessesine yaklaşımlarına kısaca değindik. Çalışmamızın bu kısmında ise genel olarak bütün peygamberlere iman meselesinde ayetlerin yorumunu klasik ve modern bakış açısıyla mukayeseler yaparak aktarmaya çalışacağız.

Peygamberliğe ve vahye iman etmek iman esaslarındandır. Yüce Allah, kullarına peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın diye müjdeleyici ve sakındırıcı olarak peygamberler göndermiş ve onlarla birlikte bir takım haberler de iletmiştir. İnananlar için bunları tasdik etmek, imanın rükünlerinden bir rükün ve inanılması gereken bir gerçektir. Kişi indirilen bütün kitaplara ve gönderilen bütün peygamberlere iman etmedikçe ne Allah'ın dinine girmiş olur ne de müminler cemaatinden sayılır. Bu kişinin imanı asla geçerli olmaz. Bu mesele hem Allah'ın kitabında hem de Resulullah'ın sünnetinde o kadar açık bir

---

[232] Nesefi, *a.g.e.,* s. 443.
[233] Salih Sabri Yavuz, *a.g.e.,* s. 89.

şekilde ifade edilmiştir ki hiçbir müslüman bunda şüpheye düşmez, hiçbir akıl bu hususta tereddüt edemez.[234]

Yüce Allah Kur'ân'ın birçok ayetinde iman esaslarını insanlara bildirmektedir. Bildirdiği bu esaslarda peygamberlere imanı da, kendisine iman etmeyle birlikte saymaktadır. Bir esasa iman diğer esaslara iman etmeyi de kendisiyle birlikte getirdiğinden, iman esasları bu açıdan zincirin halkaları gibi birbirine bağlılığı ifade etmektedir. İşte Yüce Allah, Nisa sûresindeki bir ayette insanların peygamberlere iman etmesi gerektiğini şöyle dile getirmektedir:

> **"Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse, derin bir sapıklığa düşmüş olur."[235]**

Klasik tefsirlerimiz Tibyan ve Ömer Nasuhi Bilmen tefsirlerinde geçtiği üzere rivayet olunur ki, Ehl-i kitaptan imana gelen Abdullah b. Selam ve kız kardeşinin oğlu Seleme ve sahabelerden Salebe gibi müminlerin Hz. Muhammed(s.a.v.)'e gelerek biz sana ve kitabına, Musa'ya ve Tevrat'ına ve Üzeyir'e iman getirip ondan başka diğer kitaplara iman etmeyiz deyince, Allah Resûlünün de, Allah'a, peygamberi olan Muhammed'e ve kitabı olan Kur'ân'a ve benden evvelki bütün peygamberlere ve kitaplara iman ediniz dediği ve bu olay üzerine bu ayetin nazil olduğu anlatılır. Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen, kişinin iman edilmesi gereken esasların tümüne iman etmesi gerekli olduğunu, peygamberlere iman etmenin de bu esaslardan olduğu söyleyler. Bir kişinin peygamberlere iman etmeyi reddettiğinde küfre düşeceğini ve o küfrü de onu dalalete sürükleyip ve mağfiret-i ilahiden ebediyen mahrum kalacağını ifade ederler. Böylece kurtuluş için peygamberlerin tümüne iman etmenin gerekliliği üzerinde dururlar.[236] Modern dönem tefsirlerinden, Süleyman Ateş'in *Çağdaş Tefsir*'i ve *Kur'ân Yolu* tefsirlerinde de klasik müfessirler gibi yukarıda sayılan iman esaslarından birisinin dahi inkâr edilmesinin insanı sapıklığa düşüreceği belirtilmekte ve geçerli bir imanının olamayacağı aktarılmaktadır.[237]

---

[234] Mustafa Alp, *Peygamberlere İman*, Ravza Yayınları, İstanbul 2006, s. 49.
[235] Nisa, 4/136.
[236] Ayıntabî, *a.g.e.*, c.I. s. 353; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*, c.II, s. 685-686.
[237] Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.II. s. 383; Hayreddin Karaman, vd, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir,* c.II., s.160.

Bakara sûresinde Yüce Allah, önce peygamberimizin kendisine indirilene iman ettiğini sonra, mü'minlerin de Allah'tan indirilene iman ettiğini şöyle açıklamaktadır:

> "**Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: "Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz."**[238]

Ayıntabî, *Tibyan Tefsiri*'nde Hz. Muhammed(s.a.v.) gibi tüm müminlerin de iman esaslarının tümüne iman ettiğini ve peygamberler hakkında "Yahudî ve Hıristiyanların yaptığı gibi kimini tasdik ve kimini tekzib ederek ayırt etmeyiz" dediklerini ifade etmektedir. Ayıntabî kurtuluş için bütün peygamberlere iman etmenin gerekliliğini bu ayette de aktarır.[239] Ömer Nasuhi Bilmen, iman esaslarını olduğu gibi telakki edip itaat etmenin kulluğun bir vazifesi olduğunu belirtir. Hz. Peygamber (s.a.v.) in Allah tarafından kendisine indirilen Kur'ân'ın bütün beyanlarına iman ettiğini, müminlerin de aynı şekilde indirileni tasdik edip iman ettiklerini belirtir. İman etme açısından bütün peygamberlerin aynı ulviyete haiz olduğunu, aralarında bir fark bulunmadığını aktarır. Yalnız bazılarına kitap ve şeriat verilmekle diğerlerinden efdal olunduğunu belirtmektedir. Böyle bir fark olunmuşsa da bu konu Allah'ın kendi görevlendirilmesiyle alakalıdır. Yoksa peygamberin şanı cihetiyle değildir. Bu yönüyle bakıldığında aralarına hiçbir fark yoktur. Bütün müminler de peygamberler arasında bir farkın olmadığına inanmalı ve hepsine iman edip tasdik etmelidir.[240] Modern dönem müfessirlerinden Süleyman Ateş, bu ayette peygamberlere iman konusuna değinmezken,[241] modern dönemde telif edilmiş diğer tefsir olan *Kur'ân Yolu*, Hz. Muhammed'e iman edenlerin mutlu olacaklarını belirtir, müellifler de Süleyman Ateş gibi özellikle peygamberlere iman mevzuuna değinmemektedirler.[242]

İnsanın bu dünyaya geliş amacı Allah'a kulluktur.[243] Bu kulluğun sınırlarını da Yüce Allah, gönderdiği elçiler aracılığıyla insanlara bildirmiştir. Bu elçilerde insanları ma'rufa ulaştıracak fiiller işlemesi yolunda onlara rehberlik ederler. Yüce

---

[238] Bakara, 2/285.
[239] Ayıntabî, *a.g.e.,* c.I. s. 194.
[240] Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s. 312-313.
[241] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.I. s. 500-501.
[242] Hayreddin Karaman, vd, *a.g.e,* c.I., s. 454.
[243] Zariyat, 51/56.

Allah birçok ayette elçileri aracılığıyla, insanların iyilik yapmasını emretmektedir. Bakara sûresindeki bir ayette Yüce Allah, insanın yapacağı en büyük iyiliğin Allah'a, ahiret gününe, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman etmenin olduğunu aktarır ve insanları bu iman esaslarına inanmaya çağırır.[244] İslam'da kıblenin değişmesi esnasında yaygara koparan Yahudî ve Hıristiyanlara asıl iyiliğin ne olduğunu ve imanın rükünlerini bir kez daha mü'minlere de hatırlatan bu ayette peygamberlere iman etmenin kurtuluş için ne kadar önemli olduğu dile getirilmektedir. Ayıntabî Mehmed Efendi, Ömer Nasuhi Bilmen, ve Süleyman Ateş'in tefsirlerinde bu ayette genelde iman esasları ve salih amel için gerekli ibadetler açıklanır ve peygamberlere iman etmenin gerekliliği üzerinde durulurken,[245] Diyanetin *Kur'ân Yolu* Tefsirinde bu ayette açıklanırken iman esaslarından daha çok "birr" kavramı üzerinde durulmuştur.[246]

Peygamberlik, Yüce Allah tarafından belirlenen bir makamdır. Bu makama ancak Yüce Allah'ın dilemesi doğrultusunda ulaşılır ve başka hiçbir şekilde bu makama ulaşılamaz. İşte Al-i İmran sûresinde, Yüce Allah, istediği kişiyi peygamber olarak seçeceğini ve insanların da bu peygambere iman etmekle mükellef olduklarını açık bir şekilde beyan etmiştir.[247] Çalışmamız içerisinde yer alan gerek klasik tefsirler gerek modern tefsirler, Yüce Allah'ın dilediği kimseyi peygamber olarak seçeceğini ve ona her türlü yardımla birlikte her türlü ilmi de verdiğini aktarmaktadırlar.Böylece Yüce Allah tarafından belirlenen bir peygambere kemal-i ihlas ile iman edilmesi gerektiğini ortaya koyarlar.[248]

1.5.2. Allah Tarafından Gönderilen Peygamberler

Yüce Allah, insanlık tarihi boyunca peygamberler gönderdiğini Kur'ân'ın pek çok ayetinde açıklamaktadır.[249] Peygamberler, insanların kurtuluşu için uyarıcı ve müjdeleyici haberler getirmiştir. En'am sûresinde geçtiği üzere Allah, insanlara

[244] Bakara, 2/177.
[245] Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*, c.I, s.167; Ayıntabî, *a.g.e.*, c.I, s. 288-289.
[246] Hayreddin Karaman, vd, *a.g.e.*, c.I, s. 146.
[247] Al-i İmran, 3/79.
[248] Ayıntabî, *a.g.e.*, c.I, s. 228; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*, c.I, s.505; Hayreddin Karaman, vd, *a.g.e.*, c.I, s. 722; Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.II. s. 148-149.
[249] Nahl, 16/36; İsra, 17/15.

müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberler göndermiştir. İnsanlardan kendisini düzeltip peygamberlere iman edenlere korku olmayacağı ve onların mahzun da olmayacağı aktarılır.[250] Çalışmamızda yer alan klasik ve modern tefsirlerin tümünde peygamberlerin insanlar için birer uyarıcı ve müjdeleyici olduğunu, insanlarında bu peygamberlere iman edip onları tasdik etmenin gereğine vurgu yapılır. İman etmeyenlerin ise dünyada çeşitli musibetlere maruz kalabilecekleri ve ebedi olarak cehennemde kalacakları açıklanmaktadır.[251]

Yukarıda belirttiğimiz gibi Allah, her topluma bir peygamber göndermiştir. Zaten bir topluma peygamber göndermezse onları sorumlu kılmayacağını onlara azap etmeyeceğini açıklamaktadır.[252] Demek ki, insanların Allah tarafından sorumlu olmasının şartlarından biri de kendilerine uyarıcıların gelmesi ve bu uyarının onlara ulaşmasıyla mümkün olmaktadır. Yüce Allah Yunus sûresinde de her ümmet için bir peygamber ve uyarıcı olduğunu, peygamberleri onlara geldiği vakit, kendilerine adaletle hükmedeceğini ve onların da bu peygamberlere uymakla mükellef olduklarını açıklamaktadır.[253] Bu ayetin yorumunda da klasik ve modern tefsirlerimiz arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Her iki grupta yer alan müfessirlerimiz Hz. Peygamberden evvel peygamberler geldiğini, kimi toplulukların bu peygamberlere iman edip kurtulduğunu, kimi toplulukların ise inkâr ederek helak olduğunu, gelen peygamberlerin Allah'ın şeriatını bu toplumlara tebliğ ettiğini, peygamberler vefat etseler bile insanların bu peygamberlere iman etmekle sorumlu olduklarını, bu açıdan herhangi bir kavmin "biz peygamberleri görmedik ve sorumlu olmayız" demelerinin bir mazeret olamayacağını, kesin olarak peygamberlerin tümüne iman etmenin bir zorunluluk olduğunu belirtirler.[254] Fâtır sûresinde de Yüce Allah, insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberlerin geldiğini ve her milletin bir uyarıcısının yani peygamberinin bulunduğunu beyan etmektedir.[255] Bu ayette hem klasik tefsirlerimiz hem modern tefsirlerimiz, geçmiş toplulukların

---

[250] En'am, 6/48.
[251] Ayıntabî, *a.g.e.*, c.II, s. 15; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.II, s.886-887; Hayreddin Karaman, vd, *a.g.e.*, c.II, s. 406; Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.III. s. 148.
[252] İsra, 17/15.
[253] Yunus, 10/47.
[254] Ayıntabî, *a.g.e.*, c.II, s. 224; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.III, s.1397-1398; Hayreddin Karaman, vd, *a.g.e.*, c.III, s. 108; Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.IV. s. 232.
[255] Fatır, 35/24.

tümüne peygamberler gönderildiği ve onlarında da mü'min kullara cenneti müjdelediği, kâfirleri ise cehennem azabı ile uyardığı, kimilerinin bu peygamberlere iman ederek cennetle ödüllendirileceği iman etmeyenlerin ise sonsuz kalacakları cehenneme gidecekleri beyan edilir. Müfessirlerimizin açıklamalarından da anlıyoruz ki cennete girebilmenin şartlarından birisi ve olmazsa olmazı buna iman etmektir. Ayrıca Ömer Nasuhi Bilmen ve Süleyman Ateş, bu ayetlerle Yüce Allah'ın Hz. Muhammed'i (s.a.v.) teselli ettiğini ve onun görevinin insanları uyarmak olduğunu, inanıp ya da inanmama konusunun insanlara bırakıldığını belirtirler.[256]

Çalışmamızın geçen kısmında çeşitli vesilelerle her topluluğa bir peygamber verildiğini belirtmiştik. Ğafir/Mü'min sûresinde Yüce Allah bu gerçeği bir kez daha peygamberimize bildirerek ondan önce de peygamberler gönderildiği, bunlardan kıssasının anlatıldığı kimseler olduğu gibi, bildirilmeyenlerin de var olduğu söylenmiş; böylece Hz. Muhammed'e (sav) verilen bu risalet görevinin bir ilk olmadığı, ondan önce de risalet davası bildirilen bildirilmeyen nice elçilerin varlığının söz konusu olduğu ifade edilmiştir.[257] Klasik ve modern dönem tefsirlerimiz, Hz. Muhammed'in risaletini inkâr eden bazı kişilerin bu tutumuna Hz. Muhammed'in üzüldüğü ve kendisine teselli amaçlı bu ayetin indiği, son peygamber olarak ondan önce nice peygamberlerin de geldiği, onların ümmetlerinden kiminin kendilerine iman ettiği ve kiminin de onları inkâr ettiği belirtilmiş böylece bu iman etmeme durumunun Hz. Peygamber'e has bir durum olmadığı da belirtilmiştir. Ayrıca *Kur'ân Yolu* dışında diğer tefsirlerde toplamda gelen peygamberlerin sayısı 124 bin olarak rivayet edilse de bu rivayetin sahih olmadığı ve gerçek sayının ancak Allah tarafından bilineceği aktarılır.[258]

Tüm müfessirlerimizin de değindiği üzere Allah her topluma bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberler göndermiştir. İman esaslarından olması nedeniyle geldikleri toplumlar tarafından bu peygamberlere iman etmek onların üzerine farz olmuştur. İşte bu toplumların kimisi gelen bu peygamberlere iman edip kurtuluşa

---

[256] Ayıntabî, *a.g.e.*, c.III, s. 393; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.VI, s.2900; Hayreddin Karaman, vd, *a.g.e.*, c.IV, s. 462; Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.VII. s. 301.
[257] Ğafir/Mü'min, 40/78
[258] Ayıntabî, *a.g.e.*, c.IV, s. 77; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.VII, s.3173-1374; Hayreddin Karaman, vd, *a.g.e.*, c.IV, s. 680; Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.VIII. s. 98.

ermiş, kimisi de inkâr ederek dalalet bataklığına saplanıp kalmıştır. Yine müfessirlerimizin de belirttiği üzere bir peygamberin Allah tarafından risaletle görevlendirildiği Kur'an'da bildirilmişse, onu görmesek bile onlara iman etmek durumundayız.

1.5.3. Peygamberlik Müessesinin Bütünlüğü

Peygamberlerin tamamına iman etmek temel İslami bir akidedir. Kur'ân' da ifade edildiği gibi kim bir peygamberi inkâr ederse o bütün peygamberleri inkâr etmiş demektir.[259] Çalışmamızın yukarıdaki kısmında da belirttiğimiz üzere iman esasları nasıl bir zincirin halkası gibiyse, peygamberler de bu zincirin halkaları gibi bir bütündür. Bu açıdan peygamberlerin tümüne ayırım gözetmeksizin iman etmek farzdır. Bir peygamberi inkâr etmek bütün peygamberleri inkar etmek gibidir. Nitekim Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmaktadır:

> **Şüphesiz, Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah'a inanıp peygamberlerine inanmayarak ayrım yapmak isteyenler, "(Peygamberlerin) kimine inanırız, kimini inkâr ederiz" diyenler ve böylece bu ikisinin (imanla küfrün) arasında bir yol tutmak isteyenler var ya; işte onlar gerçekten kâfirlerdir. Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır."[260]**

Tibyan Tefsiri'nde[261] ve Ömer Nasuhi Bilmen, bütün peygamberlere iman etmenin, imani bir gereklilik olduğunu, Yahudî ve Hristiyanlar gibi peygamberlerin bir kısmına iman edip bir kısmını inkâr etmekle imanın oluşmayacağını belirtir. Ayrıca Bilmen, kendisinden önceki bütün peygamberlerin ümmetlerine Hz. Muhammed'in risaletinden haber verdiklerini, Hz. Muhammed'i inkâr bütün peygamberleri inkârla eş değer olduğunu belirtmiştir. "Peygambere imanı inkâr etmek Allah'ı inkârdan başka bir şey değildir" diyerekten bu konudaki görüşünü dile getirmektedir.[262] *Çağdaş Tefsir* ve *Kur'ân Yolu* tefsirlerinde de klasik tefsirlere benzer yorumlar yer almaktadır. Modern dönem müfessirlerimiz de, Yahudîlerin Hz. İsa (a.s.) ve Hz.

---

[259] Al-i İmran, 3/184; Fatır, 35/4.
[260] Nisa, 4/150-151.

[261] (Tibyanda: Yahudî gibi ki, Mûsâ (a.s.)'a ve Tevrât'a ve Üzeyir'e îmân getürüp Îsâ (a.s.)'a ve İncil'e ve Muhammed (a.s.) ve Kur'ân'a kâfir oldular. İmanla küfür beyninde vasat ittihazeyn dilerler. Halbuki vasıta yokdur, zira Hak muhtelif olmaz şolsebebten ki, Allah Teâlâ'ya îmânın tamamı rasullerinin cemine îmânla ve teblîğ ettiklerinin tafsîl icmalini tasdîk iledir. Zira ki, onun bazısına kâfir olan dalalde küllüne kâfir gibidir.c.I., s.357-358.)
[262] Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*, c.II., s. 697.

Muhammed'i (s.a.v.), Hristiyanların da Hz. Muhammed'i inkâr ederek peygamberler arasında ayırım yaptıklarından bahseder. Bütün peygamberler arasında ayırım yapmadan hepsine eşit derecede iman etmenin gerekliğinden ve bu elçilerin tümüne inanmayan kimselerin hakkı inkâr ettiklerine işaret ederek elçiye itaatin Hakk'a itaat olduğunu dile getirirler.[263] Bu açıklama ile bütün peygamberlere iman edilmesi gerektiği tezi üzerinde duran modern dönem müfessirlerinden Ateş, çalışmamızın son bölümü olan son peygambere iman meselesinde de değineceğimiz üzere, Bakara suresi 62. ayetiyle Maide suresinin 69. ayetlerinin yorumlarında Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e iman etmeden de kurtuluşa erebileceğini savunmakta ve böylece kendisiyle çelişmektedir.[264] Bu ayetlerin yorumunda ise Bakara 62 ve Maide 69'a muhalif açıklamaları şöyledir:

"*Kur'ânı Kerîm, Kitâb ehlini, dinlerinden ötürü kınamıyor, ancak aynı dinin ruhunu tebliğ etmekte olan bu peygambere karşı çıkmalarından ötürü kınıyor. Allah'ın rahmetini belli bir kavme, belli bir çağa hasretmek doğru olamaz. Allah her kavme peygamber gönderir. Nasıl İbrânîlere peygamber göndermiş ise Araplara da gönderir. İnsanların hepsi Allah'ın vahyinden nasibini alır: (Her ümmet içinde bir uyarıcı geçmiştir.)*[265] *Vahyi, peygamberliği belli bir kavme vergi ve özgü sanmak, bir kavimden gelen peygamberleri kabul edip onlardan başkasından gelen peygamberleri reddetmek, insanların bencilliğinden ileri gelir. Allah'ın rahmetini daraltmak anlamını taşıyan bu tür davranışlar, dinin ruhuyla bağdaşmaz. Allah'ın rahmeti bütün kavimleri, bütün kâinatı kapsar. Gerçek mü'minler, peygamberler arasında ayırım yapmazlar, hepsinin vahiy ile getirdikleri gerçeklere inanırlar, dinin ruhunu uygular, kavmiyyet, din ve mezhep taassubu yüzünden insanlara düşman olmazlar."* [266]

Allah'ın gönderdiği bütün peygamberler arasında ayırım yapılmadan hepsine iman edilmesi, Kur'ân'ın üzerinde çokça durduğu konulardan biridir. Kur'ân-ı Kerim'de olumlu ve olumsuz birçok olayla birlikte ismi en çok zikredilen grup İsrailoğulları'dır. İsrailoğulları'nın ise peygamberler arasında ayırım yaptığı bilinen

[263] Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.II., s. 390; Hayreddin Karaman, vd, *a.g.e.*, c.II., s.172.
[264] Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.I, s.174-175; Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.*, c.II, s.315.
[265] Fâtır, 35/24
[266] Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.II., s. 391.

bir gerçektir. Hâlbuki Kur'ân'ın birçok ayetinde bütün peygamberlerin Allah katından geldiği ve onların arasında fark gözetmeksizin hepsine iman edilmesi gerektiği Allah'ın emirlerindendir.[267] Klasik ve modern tefsirlerimiz bu ayetlerin yorumlarında görüş birliği içindedirler. Onlar, geçmiş bütün peygamberlerin, Allah'ın seçilmiş elçileri olduğuna,[268] Allah'ın buyrukları doğrultusunda hareket ettiklerine, aralarında görev açısından faziletçe bir farklılık olsa da (resul ve nebi gibi) hepsine iman edilmesi gerekli olduğuna işaret etmektedirler.[269]

Kur'ân-ı Kerim, bizlere Allah'ın peygamberleri arasında ayırım yapmamamız gerektiğini yukarıdaki ayet örneklerinde açıkça anlatmaktadır. Yine Kur'ân peygamberler arasında ayırım yapmadan peygamberlerin tümüne iman edenlerin Allah tarafından kendilerine mükâfatlar verileceğini birçok ayette beyan etmektedir.[270] Konu ile alakalı Nisa sûresinde geçen bir ayete göre Yüce Allah:

> **"Allah'a ve peygamberlerine iman edenler ve onlardan hiçbirini diğerlerinden ayırmayanlara gelince, işte onlara Allah mükâfatlarını verecektir. Allah, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."[271]**

Ayette de belirtildiği üzere peygamberler arasında ayırım yapmadan hepsine iman edenlerin mükâfatlarının olacağı bildirilir. Klasik ve modern dönem tefsirlerimiz bu ayetin yorumunda da fikir birliği içinde olup, Ehl-i kitap veya diğer münkir gruplar gibi olmadan, Allah'ın risaletle görevlendirdiği bütün peygamberlere iman edip, onları tasdik ve tebcil edenlerin ve bu itikat üzere imanlarını devam ettirenlerin, Allah tarafından cennetle ödüllendirileceklerini bildirilmektedirler.[272]

Bu ayetlerden anlıyoruz ki peygamberlere iman konusu bir bütündür. Kişinin imanının ancak peygamberlerin tümüne iman etmekle bir bütün olabileceğini de ayetlerin yorumundan anlamış bulunmaktayız. Ayrıca peygamberlerin tümüne iman edenlerin felaha ereceği de Allah tarafından bildirilmiştir. Allah tarafından bildirilen bir husus daha var ki o da peygamberlere iman yerine inkârı tercih eden toplumların

---

[267] Bakara, 2/87, 136; Al-i İmran, 3/84; Şura, 42/13.
[268] Bakara, 2/285; En'am, 6/83-90; Meryem 19/58.
[269] Ayıntabî, *a.g.e.*, c.I, s. 85-86; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*, c.I, s.130; Hayreddin Karaman, vd, *a.g.e.*, c.I, s. 220; Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.I. s. 246.
[270] Hadid, 57/21-28.
[271] Nisa, 4/152.
[272] Ayıntabî, *a.g.e.*, c.I, s. 358; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*, c.II, s.697-698; Hayreddin Karaman, vd, *a.g.e.*, c.II, s. 172; Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.II. s.391 .

halleridir. Yunus suresinde geçen bir ayette peygamberlerine iman etmeyen toplum hakkında Yüce Allah şöyle buyuruyor:

> "**Andolsun, sizden önceki nice nesilleri peygamberleri, kendilerine apaçık deliller getirdikleri hâlde (yalanlayıp) zulmettikleri vakit helâk ettik. Onlar zaten inanacak değillerdi. İşte biz suçlu toplumu böyle cezalandırırız."**[273]

Bu ayetin yorumunda klasik ve modern tefsirlerimiz birbirlerine yakın izahlarda bulunarak peygamberlere iman etmenin gerekliliği üzerinde durmaktadırlar. Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen, Nübüvvet-i Muhammediyeyi tasdik ile mükellef olan Mekke'lilere bu ayet ile seslenerek, geçmiş toplumlardan örnekler sunarak, onların peygambere ve peygamberin getirdiklerine iman etmesini, eğer tekzib edip inkâr ederlerse sonlarının kendileri için iyi olmayacağını belirtiyor.[274] Modern dönem müfessirleri de klasik usulle yazan müfessirlere yakın bir yorumlamada bulunurlar: "Tarih sahnesine baktığımızda arka arkaya nesillerin, peygamberlerin çağrılarına muhatap olan farklı ümmetlerin gelip geçtiğini görmekteyiz. Kimi ümmet inkâr ve isyan yolunu seçerek Allah tarafından helak edilip tarih sahnesinden silinirken, kimileri ise Allah'ın çağrısına icabet ederek hidayet yolunu seçmiştir. İşte bu bir imtihandır ki önemli olan da bu imtihanda başarılı olabilmektir."[275] Görüldüğü üzere müfessirlerimiz tarihten örnekler vererek Allah'ın emirlerine karşı gelenlerin sonlarının iyi olamayacağını dile getirmektedirler. İnsanoğlunda bir şeyi kolay kolay kabullenmeme ve onu inkâr etme eğilimi ve psikolojisi her zaman, her dönemde olmuştur. Hz. Muhammed'in risalet döneminde de ona inanmayanları Kur'ân geçmişten örnekler vererek onların yaşadıkları acı son hakkında bilgilendirmekte ve onlara uyarılarda bulunmaktadır. Yine başka bir ayette de Peygamberimize seslenerek, ondan önce nice peygamberlerin kendi kavimlerine geldikleri ve açık delillerle gelmelerine rağmen onlara iman etmeyenlerin cezalandırıldığı beyan edilir.[276] Bu ayette de müfessirlerimizin tümü, bu tarz uyarıların Hz. Muhammed'i teselli etme amacı taşımakla birlikte, inkârcılara da gözdağı ve uyarı verdiğini dile getirmektedirler. Yüce Allah insanlık tarihi boyunca onları uyarma amaçlı birçok elçi göndermiştir. İnsanların kimisi bu elçilere iman ederken kimisi de inkâr yolunu

---

[273] Yûnus, 10/13.
[274] Ayıntabî, *a.g.e.,* c.II., s.240; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.III, s.1487.
[275] Hayreddin Karaman, vd, *a.g.e.,* c.III., s. 90; Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.IV., s. 209.
[276] Rum, 30/47.

seçmiştir. İşte bu ayeti kerimede de Yüce Allah böyle bir duruma işaret etmektedir. Hz. Muhammed'ten önce gelen birçok elçi, geldikleri toplumlara kendilerinin peygamber olduğunu kanıtlayan birçok delil getirdikleri halde kimi insanlar onlara iman etmiş, kimileri de inkâr etmiştir. İşte inkâr ederek suç işleyen toplulukları Allah cezalandırmış, inananları da mükâfatlandırmıştır.[277]

1.6. Bir İman Esası Olarak İlahî Kitaplar Meselesi

1.6.1. İlahî Kitaplara İman Farzdır

Kur'ân Yolu müfessirleri kitaplara imanı şu şekilde tanımlamaktadır: *"Allah tarafından bazı peygamberlere kitaplar indirildiğine ve bu kitapların içeriğinin tümüyle doğru ve gerçek olduğuna inanmak demektir."*[278] Yüce Allah Kur'ân'ın birçok ayetinde peygamberlere iman ile birlikte getirdikleri kitaplara da iman etmemizi istemektedir. Peygamberlere imanı bir iman esası sayan Yüce Allah, kitaplara iman etmeyi de iman esasları arasında zikretmiş ve gönderdiği tüm ilahi kitapların hepsine eksiksiz bir şekilde iman etmemizi istemiştir. Peygamberlere iman konusunu anlatırken mukayeselerine değindiğimiz Bakara sûresinin 177. ve 285. ayetleriyle Nisa sûresinin 136. ayetlerinde Allah'a, peygamberine, indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaplara da iman etmeyi emreder. Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve kıyamet gününü inkâr edenlerin ise tam mânâsıyla sapıtmış olacağı bildirilir.[279] 177. ayette klasik tefsirlerimiz olan *Tibyan* ve Ömer Nasuhi Bilmen tefsirleri ile Süleyman Ateş'in *Çağdaş Tefsir'*inde iman esaslarıyla birlikte kitaplara iman konusuna da değinilirken,[280] *Kur'ân Yolu* tefsiri ilgili ayette bu esasa değinmemekte sadece "birr" kavramı üzerinde durmaktadır.[281] 285. ayette klasik tefsirimiz yine iman esaslarına ve kitaplara imana değinirken,[282] iki modern tefsirimiz bu ayetin yorumunda kitaplara iman konusuna değinmemektedirler.[283]

---

[277] Ayıntabî, *a.g.e.*, c.III, s. 374; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.VI, s.2723; Hayreddin Karaman, vd, *a.g.e.*, c.III, s. 325-326; Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.VII. s.30.
[278] Hayreddin Karaman vd, *İlmihal* (İman ve İbadetler), TDV Yayınları, Ankara, 2007, C.1, S. 99.
[279] Nisa, 4/136.
[280] Ayıntabî, *a.g.e.,* c.I. s. 103; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s. 166-167; Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.I. s. 288-289.
[281] Hayreddin Karaman, vd, *a.g.e.,* c.I., s.263-264.
[282] Ayıntabî, *a.g.e.,* c.I. s. 193-194; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s. 312-313.
[283] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.I. s. 499-503; Hayreddin Karaman, vd, *a.g.e.,* c.I., s.454-456.

Nisa sûresi 136. ayette ise gerek klasik tefsirlerimiz gerekse modern tefsirlerimiz peygamberlere iman ile birlikte Yüce Allah'ın göndermiş olduğu bütün kitaplara da iman edilmesi gerektiğinin üzerinde dururlar.[284]

Peygamber efendimiz(s.a.v.) de çeşitli hadislerinde kitaplara iman etmenin, imanın temel şartlarından olduğunu vurgulamıştır. Cebrâîl kendisine "iman nedir?" diye sorduğunda: **"İman, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe iman etmendir. Bir de hayrı ile şerri ile kadere iman etmendir…"**[285] buyurarak kitaplara iman etmenin de iman esaslarından biri olduğunu belirtmiştir.

Kitaplara imanın, iman esasları arasında yer almasının sebebi, Allah'ın insanlara ulaştırılmak üzere gönderdiği vahiy gerçeğine dayanır. Peygamberlik ve kitaplara iman meselesi Allah'ın insan türüne bilgi indirdiği gerçeği kabul edildiğinde ortaya çıkar.[286] İlahi kitaplar Âdemoğullarına, ilahi irşad ve rehber olarak gönderilmiştir. Kur'ân-ı Kerim Allah'ın insanlara göndermiş olduğu yol göstericilerin izinden gidilmesi şartıyla insanların kurtuluşa ereceği ve üzülmeyecekleri konusunda müjde verir.[287]Yüce Allah, Kur'ân vasıtasıyla Peygamber'e irşad ve rehberlik görevini yapması konusunda telkinde bulunur; Peygamberlerin görevinin insanları tevhide davet etmek ve insanlar arasında adaleti gerçekleştirmek olduğunu hatırlatır.[288] Yukarıda da değinildiği gibi Yüce Allah, peygamberlerle birlikte peygamberlere indirdiği kitaplara da iman etmeyi müminlere emir buyurmaktadır. Bakara ve Al-i İmran sûresinde geçen iki ayette de Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

> **Deyin ki: "Biz Allah'a, bize indirilene (Kur'ân'a), İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve Yakuboğullarına indirilene, Mûsâ ve İsa'ya verilen (Tevrat ve İncil) ile bütün diğer peygamberlere Rab'lerinden verilene iman ettik. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz ve biz ona teslim olmuş kimseleriz."**[289]

Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen tefsirleriyle, *Kur'ân Yolu* tefsirinin müfessirleri bu ayetleri yorumlamada fikir birliği içindedirler. Onlara göre Allah'ın gönderdiği bütün

---

[284] Ayıntabî, *a.g.e.,* c.I. s. 353; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.II, s. 685-686; Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.II. s. 383; Hayreddin Karaman, vd, *a.g.e.,* c.II., s.160.
[285] Müslim, İman 1, No:8.
[286] Hüseyin Atay, *Kur'ân'da İman Esasları,* Atay Yayınevi, Ankara 1998, s.101.
[287] Bakara, 2/38.
[288] Şura, 42/15.
[289] Bakara, 2/136; Al-i İmran, 3/84.

ilahi kitaplara iman etmek, imanın bir gereğidir.[290] *Çağdaş Tefsir*'de Süleyman Ateş şöyle açıklama yapmaktadır:

"Biz müslümanlar, Hz. Mubammed (s.a.v.)e indirilene inanmakla mükellef olduğumuz gibi İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Ya'kub'a ve Ya'kub oğullarından gelen peygamberlere indirilene, Musa'ya, ve İsa'ya verilen kitaplara, hasılı bütün hak peygamberlere Rableri tarafından verilen her şeye inanmakla da yükümlüyüz."

Müslümanların Allah'ın gönderdiği bütün ilahi kitaplara iman etmesi gerektiği görüşünü savunmakta ve diğer inanç guruplarında(Yahudî, Hristiyan v.s.) bulunan insanların iman etmesi gerektiği yönünde herhangi bir açıklamada bulunmadan sadece Müslümanlar açısından konuyu ele almaktadır.[291] Ateş, sadece Müslümanların, Allah'ın gönderdiği tüm kitaplara iman etmesi fikrini savunurken konuya esas aldığımız diğer tefsirlerde sadece bir inanç gurubunun değil, genel olarak herkesi kapsayacak şekilde bir yorumlama söz konusudur.

Müminlerin bir vasfı olarak indirilen tüm semavi kitaplara iman ettiklerine dair gelen ayette ise Yüce Allah buyurmaktadır:

> **"Elif Lâm Mîm. Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir… Onlar sana indirilene de, senden önce indirilenlere de inanırlar…"**[292]

Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen, bir şahsın mü'min olabilmesi için iman esaslarından olan kitaplara iman meselesinde, inzal olunmuş kitaplar ve sahifelerin[293] tümüne iman edilmesi gerektiği görüşünü savunurlar.[294] gelenekçi müfessirler özellikle 4. ayeti baz alarak kitaplara iman meselesi üzerinde dururken, modern dönem tefsirlerinden olan *Kur'ân Yolu* tefsiri ise bu ayette kitaplara iman meselesinin üzerinde durmamaktadır.[295] *Çağdaş Tefsir*'de Süleyman Ateş, "kitap" teriminin anlamı üzerinde dururken, kitapların tümüne iman edilmesi hususuna

---

[290] Ayıntabî, *a.g.e.*, c.I. s. 85-230; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*, c.I, s. 130, 409; Hayreddin Karaman, vd, *a.g.e.*, c.I., s.220-623.

[291] Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.I. s. 246, c.II. s. 74;

[292] Bakara, 2/1-4

[293] Not: Ayıntabî tefsirinde, Vehb b. Münebbeh'ten gelen bir rivayete dayandırarak bu sahifelerin sayısının 110 olduğunu belirtir. Ona göre, Hz. Şit'e 50, Hz. İdris'e 30, Hz. İbrahim'e 20, Hz. Adem'e 10 sahife nazil olmuştur. Ayıntabî, *a.g.e.*, c.I. s. 22.

[294] Ayıntabî, *a.g.e.*, c.I. s. 22; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*, c.I, s. 15.

[295] Hayreddin Karaman, vd, *a.g.e.*, c.I., s. 72-73.

değinmemektedir.[296] Açıklamalarımızdan da anlaşılacağı üzere klasik tefsirlerimiz ilgili ayetlerde bir kişinin imanının tam sahih olabilmesi için Allah tarafından gönderilen kitap ve sahifelerin tümüne iman etmesi gerektiği hususunu vurgularken, modern dönem tefsirlerinde ilgili ayette bu hususa vurgu yapılmamamktadır.

Hiçbir kitaba inanmayan veya sadece bir kısmına iman edenlerle ilgili olarak Yüce Allah Bakara süresinde;

> **"Karşılığında nefislerini sattıkları şeyi kıskançlıkları sebebiyle Allah'ın, kullarından dilediğine lütfuyla indirdiği vahyi inkâr etmeleri ne kötüdür! Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar. İnkâr edenlere alçaltıcı bir azap vardır. Onlara, "Allah'ın indirdiğine (Kur'ân'a) iman edin" denilince, "Biz sadece bize indirilene (Tevrat'a) inanırız" deyip, ondan sonra geleni (Kur'ân'ı) inkâr ederler. Hâlbuki o, ellerinde bulunanı (Tevrat'ı) tasdik eden hak bir kitaptır. De ki: "Eğer inanan kimseler idiyseniz, daha önce niçin Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?"**[297]

Bu ayetlerin yorumunda ise hem klasik tefsirlerimiz hem de modern dönem tefsirlerimiz, İsrailoğulları'nın kıskançlıkları sebebiyle Hz. Muhammed'e nazil olmuş Kur'ân'a iman etmediklerini aktarırlar. Bütün tefsirlerimizde Hz. Muhammed'in vasıflarının önceki kitaplarda geçtiği ve bu vasıfların Kur'ân ile de uyuştuğu ve Kur'ân'ın onların kitaplarını tasdik eylemesi sebebiyle Kur'ân'la birlikte diğer kitaplara da iman edilmesi gerektiği aktarılır.[298] Bu ayeti kerimeyi yorumlarken tüm müfessirlerimiz görüş birliği içerisinde olup, kitapların tümüne iman edilmesi gerektiğini savunurlar. Kitaplara iman meselesindeki ayetlerin ışığında tefsirlerimizin görüşlerini ortaya çıkarmaya çalıştık ve aşağıdaki sonuca ulaştık:

Bu ve buna benzer ayetler, semavi kitaplara iman etmenin farz olduğunu göstermektedir. Ayetlerde de belirtildiği üzere kitaplardan bir kaçını veya bir kısmını inkâr etmenin, kişiyi imansızlığa götürdüğü de bir gerçektir. Ayetlerde açıkça bir şekilde belirtilen kitaplara iman hususunda, klasik tefsirlerimiz, Allah tarafından gönderilen ilahi kitapların tamamına iman etmenin gerekliliği üzerinde durmaktadırlar. Müfessirler bunlardan kısmının ya da bir harfinin inkârı veya haklarında kuşku duyulması kişinin imanını zedeleyeceği veya kendilerini inkâra sürükleyeceğini aktarmaktadır. Modern dönem müfessirlerimiz, kimi ayetlerin

---

[296] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.I. s. 97-102.
[297] Bakara, 2/90-91
[298] Ayıntabî, *a.g.e.,* c.I. s. 64; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s. 88-89; Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.I. s. 198; Hayreddin Karaman, vd, *a.g.e.,* c.I., s.156.

tefsirinde bu kitaplara iman etmenin gerekliliği üzerinde dururken kimi ayetlerin yorumlarında ise bu konuya değinmemekte veya ayette geçen başka kavramlar üzerinde durmaktadır. Böylelikle imani meselelerin klasik tefsirlerde daha fazla kendine yer bulduğu gerçeği ön plana çıkmaktadır.

1.7. Peygamberlerin Davası

Bütün peygamberler aynı meseleyi aynı sözü söylemek adına gelmişlerdir. Yüce Allah'ın bütün peygamberleri tebliğ için gönderdiği din, İslam dinidir. Allah tarafından insanları uyarmak için gelen bütün peygamberler İslam dinini tebliğ etmişler. Peygamber efendimiz de (s.a.v.) **"Şüphesiz Peygamberler topluluğu farklı annelerin çocuklarıdır, fakat dinleri birdir."**[299] Hadisiyle bütün peygamberlerin ortak bir davaya hizmet ettiğini açıklamaktadır. Bu açıdan tüm peygamberlerin ve kitapların risalet noktasındaki görevlerinin aynı olduğunu ve Allah'a iyi bir kul olabilme noktasında ortak çağrıyı dile getirdiklerini görmekteyiz. Bu konuda Yüce Allah:

> **" Allah katında din, Şüphesiz İslam'dır."**[300]

Yine başka bir ayeti kerime de ise:

> **"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecek ve o ahirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır."**[301] buyurmaktadır.

Bu ayetlerden de anlaşılacağı üzere tarihte gelmiş tüm ilahi dinlerin ortak adı İslam'dır. Klasik tefsirlerimizde bu ayetler yorumlanırken, iman ve İslam terimleri hakkında genel bir açıklama yapıldıktan sonra, Allah indinde makbul dinin İslam olduğu ve İslam dininin gönderilen peygamberler aracılığıyla insanlara aktarıldığı bildirilir. Yahudî ve Hristiyanlara da İslam dini tebliğ edildiği halde ve bu dinin hakikatleri hakkında malumat sahibi olmalarına rağmen, onların kendi dinlerini bozdukları ve Allah'a çocuk isnat ettikleri bildirilir. Yahudî ve Hristiyanların Allah resulünün birçok sıfatını bildikleri halde onu ve getirdiği dini kıskançlıkları yüzünden inkâr ettiklerini aktarılır. Klasik tefsirler, Allah tarafından gönderilen bütün dinlerin aynı olduğunu, aralarında bir fark bulunmadığını, bütün bu hakikatlere

---

299 Sahihu'l-Buhari, IV, 142, Enbiya, 48.
300 Al-i İmran, 3/19.
301 Al-i İmran, 3/85.

rağmen İslam'dan başka din arayanların hüsrana uğrayacağını ifade ederler.[302] Modern dönemde kaleme alınan tefsirlerden *Çağdaş Tefsir*'de ise Ateş, klasik tefsirler gibi iman ve İslam terimlerini açıkladıktan sonra, imanın gönülden gelen bir tasdik olduğunu, İslam'ın ise bu tasdikin uygulaması olduğunu beyanla düşüncelerine şöyle devam eder:

"Bütün peygamberler, İslâmı (Allah'a teslim olmayı) öğütlemişlerdir. Dinlerin özü budur. Bu anlamıyla bütün hak dinler, İslâmdır. Allah'a teslim olmaya aykırı düşecek bir din, makbul değildir. Allah'a ortak tanımak, O'na çocuk isnad etmek, İslam'a (Allah'a teslim olmaya) aykırıdır. Bu bakımdan İslâm'dan başka bir din arayan, böyle bir dine giren kimsenin davranışı merduddur, o kimse âhirette büyük kayba uğrar, hüsranda kalır. Hz. Peygamber: "Bizim bu yolumuzun dışında bir iş yapanın yaptığı iş reddedilir."[303] demiştir."[304]

Kur'ân Yolu tefsirinde de Allah katındaki tek dinin İslam olduğu, Yahudîlik ve Hristiyanlık gibi isimlendirmelerin sonradan yapıldığı ve bu dinlerin de hakiki halinin İslam olduğu aktarılır. Müfessirler, Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği dinin kendine göre hükümleri olsa da, Kur'ân'ın önceki kitapların getirdiklerini onayladığını ve onların muhteviyatlarının İslam dairesi içinde yer aldığını bildirdiğini aktarırlar. Ancak ilahi hikmet gereği, Yüce Allah, önceki kitapların bildirdiği öğretileri en mükemmel şekilde Hz. Muhammed'le birlikte tekrar göndermiş olup, bu açıdan Hz. Muhammed'in bildirdiklerine iman etmenin gerekliliği üzerinde durulduktan sonra şu açıklamaları yapmaktadırlar:

"Âyeti nihaî hedef açısından bu şekilde anlamak, nerede ve ne zaman yaşamış olursa olsun Allah'a şirk koşmaktan uzak durabilmiş ve davranışlarına bu inanca uygun biçimde yön verebilmiş herkesin Kur'ân'ın telakkisine göre "müslüman" olarak nitelenmesi gerektiği teziyle çatışmaz. Gerçekten birçok âyette insanların âhiretteki kurtuluşları konusunda bu ölçütün esas alındığı görülmektedir (bk. Bakara 2/62; Âl-i İmrân 3/64). Geniş anlamıyla İslâm (müslüman olma) hem kalp hem dil hem de

---

302 Ayıntabî, *a.g.e.*, c.I. s. 203-204; c.I, 230; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*, c.I, s. 336-338; c.I, 409-410.
303 İbn Kesîr, 1/379
304 Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.II. s.24-25; c.II, s.75.

davranışlarla teslimiyeti ifade eder.[305]

Kur'ân'ı Kerim ayetlerle verdiği örneklerde Hz. Muhammed'ten önce Hz. Nuh (a.s.),[306] Hz. İbrahim'in (a.s.),[307] Hz. Musa'nın (a.s.),[308] Hz. İsa'nın havarilerinin,[309] Hz. Süleyman kıssasında geçen Sebe melikesinin[310] ve geçmiş peygamberlerin[311] şeriatları ve hükümleri birbirinden farklı olsa da tüm resullerin ve nebilerin Allah'a teslim olan Müslümanlar olduğu belirtilir. Hepsi tek asıl olan tevhid ve İslam üzere ittifak halindedirler. Yüce Allah bu gerçeği Şura sûresinde şöyle dile getirir:

> **"Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin» diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı. Fakat kendilerini çağırdığın bu (din), Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. Allah dilediğini kendisine (peygamber) seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir."**[312]

Klasik tefsirlerimiz bu ayeti de tevhid üzere yorumlamışlardır. Müfessirler, Yüce Allah'ın, Hz. Muhammed'i tevhid dini olan İslam'ı tebliğ etmekle görevlendirdiğini, önceki peygamberlere tavsiye ettiklerini Hz. Muhammed ve ümmetine de tavsiye ettiğini ve bu tevhid yoluyla da insanların hidayete erişeceğini açıklamaktadır. Ayrıca müfessirler Hz. Muhammed'in müşrikleri ve Ehl-i kitabı çağırdığı tevhid yolunun, onların nefislerine ağır geldiğini bildirdikten sonra kurtuluş için herkesin Hz. Muhammed'in davetine icabet etmesi ve onun buyruklarına uyması gerektiğini belirtirler.[313] Modern dönem tefsirlerinden *Çağdaş Tefsir*'de Ateş, bu ayette Müslümanlara, daha önceki peygamberlere tavsiye edilen dinin yani inanç esaslarının tavsiye edildiğini aktarır ve bu tavsiye edilenlerin şeriat anlamında dinin tamamı değil, ortak inanç esasları olduğunu açıklar. Bunların dinin esası olan tek Allah'a kulluk edip ayrılıktan kaçınmak olduğunu belirten Ateş, aynı şekilde bu hususların İlâhî dinlerin temeli olduğunu da vurgular. Ateş, Peygamberlerin şeriatlerinin zaman ve şartlara göre değişiklikler gösterebileceğini işaretle:

---

305 Hayreddin Karaman, vd, *a.g.e.,* c.I., s.522-525; c.I., 624.
306 Yûnus, 10/72.
307 Bakara, 2/131.
308 Yûnus, 10/72.
309 Maide, 5/111.
310 Neml, 27/44.
311 Maide, 5/44.
312 Şura, 42/13.
313 Ayıntabî, *a.g.e.,* c.IV. s. 88; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.VII, s. 3227-3228.

"Allah Nuh'a, İbrahim'e, Musa'ya ve îsâ'ya tavsiye ettiği ve Muhammed(s.a.v.)e vahyettiği din esaslarını Müslümanlara da meşru kıldığını bildirmektedir. Din Allah'a kulluk yoludur. Bütün peygamberlerin getirdiği inanç prensipleri aynıdır. Öteki peygamberlere vahyedilen temel inançlar, Hz. Muhammed'e de vahyedilmek suretiyle müslümanlara, tevhîd ümmetlerinin yolunda gitmeleri emredilmiştir. Hz. Muhammed'e vahyedilenlerin özü, öteki peygamberlere vahyedilenlerden farklı değildir. Bütün peygamberlere ve ümmetlere dini doğru uygulamaları ve dinde ayrılığa düşmemeleri emredilmiştir."[314] demektedir.

Modern dönemde kaleme alınan *Kur'ân Yolu* tefsirimizde ise, diğer dinlerdeki ameli hükümlerin hepsinin Hz. Muhammed'in ümmeti için teşri kılınmadığı, bu ayette ise dinin sadece bir kısmının kastedildiği, bu kısmın ise bütün dinlerdeki müşterek hükümler olduğu ve tevhid inancının bunun en başta gelen örneği olduğunu açıklanır. İmanın diğer esaslarının da ortak akide esaslarından(meleklere, ilahi kitaplara, peygamberlik müessesine, ahirete iman v.s.) sayılabileceği aktarılmaktadır. Özetleyecek olursak diğer peygamberlere gelen bütün ilahi dinlerin temel hükümlerindeki inanç ve ahlak ilkelerindeki müşterekliğe dikkat çekildiği söylenebilir.[315]

Dilleri farklı da olsa, semavi kitapların tümünde yer alan ortak bir hakikat vardır. Kitaplar, doğrudan Allah katından geldiği için, hem söz hem de mana açısından içerdikleri mesaj aynıdır. İlahi kitapların nihai hedefi Allah'ın varlığına ve birliğine inandırmaktır. Başka bir deyişle insanları dalaletten kurtarıp; onları hidayete, iyiliğe, aydınlığa çıkarmak ve iyi bir kul olmalarını sağlayıp iki cihanda mutlu kılmaktır. Yüce Allah tarafından gönderilen tüm semavi kitaplarda işlenen konuların ve hakikatin aynı olduğunu aşağıdaki ayetlerde de görebiliriz.

Nitekim bütün peygamberlerin, kâinatta Allah'tan başka ilah olmadığını açıklamak üzere geldiklerine hükmedilir:

"Allah'a kulluk edin. Ondan başka ilahınız yoktur."[316]

---

[314] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.VIII. s.177-179.
[315] Hayreddin Karaman, vd, *a.g.e.,* c.IV., s. 736-738.
[316] Hûd, 11/50.

"Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberlere, "Şüphesiz, benden başka hiçbir ilâh yoktur. Öyleyse bana ibadet edin" diye vahyetmişizdir."[317]

Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen, hatemülmürselin olan Hz. Muhammed'e gelen mesajın aynısının diğer peygamberlere de geldiğini, bütün peygamberlerin Allah'tan başka ilah olmadığını ve ibadet edilmeye layık tek mabudun Allah olduğunu tebliğ ettiklerini belirtirler.[318] Modern dönem tefsirlerinden *Kur'an Yolu*'nda Hûd sûresinin ilgili ayetinde konu ile ilgili herhangi bir yorum yapılmayıp sadece Hz. Hûd ile akalı ansiklopedik bilgiler aktarılırken, Enbiya sûresinde ise bütün dinlerin amaç ve özleri itibariyle bir oldukları, peygamberlerin de insanları Allah'ın varlığına ve birliğine çağırdıkları belirtilir.[319] *Çağdaş Tefsir*'de Ateş, bütün peygamberlerin aynı mesajı vermek üzere geldiği konusunu, Hz. Muhammed ve Hz. Hûd arasında bir mukayese yaparak açıklamaktadır. Böylelikle bütün peygamberlerin Allah'a kulluğu öğütlemek üzere gönderildiğini ifade etmektedir.[320]

Örnek olarak verdiğimiz ayetlerin tümünde de görüldüğü gibi bütün ilahi dinlerin aslı birdir. Yüce Allah bütün peygamberleri bu aslı haber vermek üzere göndermiştir. Peygamberlerin tümü bu asıl üzere ittifak edip, risalet davetlerini bu asıl üzerine yapmışlardır. Dinlerdeki çokluk ise, o asıldan türeyen farklı hükümlerden kaynaklanmaktadır. Peygamberlerin gönderiliş amacı; dini anlatmak, insanlar için bu dünyada ve ahirette faydalı ve zararlı şeyleri göstermek, insanları Allah'tan başka hiçbir şeye ortak koşmamaları noktasında uyarmak, sadece ama sadece Allah'a ibadet etmeyi öğütlemek ve bu ibadetin nasıl olduğunu göstermek, tevhid mesajını insan fıtratına en uygun şekilde bildirmek, bu dünyadan sonraki yaşamda insanların nelerle karşılaşacakları hakkında bilgi vermek gibi konular etrafında kendisiyle insanlar arasında bir elçi olarak göndermiştir.

Sonuç olarak Yüce Allah Hz. Muhammed'ten (s.a.v.) önce gelen tüm elçilere, temelde Hz. Muhammed'e vahyettiği mesajların aynısı vahyetmiştir. Semavi kitapların verdiği mesaj aynı olduğuna göre, tüm semavi kitaplara iman etmek de farzdır. Bu, tıpkı bir tek kitaba iman etmek gibidir. Evet, peygamberlerin davasının

---

317 Enbiya, 21/25.
318 Ayıntabî, *a.g.e.*, c.II. s. 252; c.III, s. 124; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*, c.III, s. 1481; c.IV, s. 2138.
319 Hayreddin Karaman, vd, *a.g.e.*, c.III., s. 177-178, 673.
320 Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.III., s. 315; c. IV., 499.

özü tevhittir. İlk peygamberden son peygambere kadar bütün peygamberler İslam dinini yaymak üzere gelmiştir. Bütün müminler iman esaslarını eksiksiz bir şekilde kabul etmelidir.

2. BÖLÜM

KLASİK ve MODERN DÖNEM TÜRKÇE TEFSİRLER BAĞLAMINDA EHL-İ KİTAB'IN SON PEYGAMBERE ve KİTABA İMANI MESELESİNE MUKAYESELİ BİR YAKLAŞIM

2.1. Ehl-i Kitap'ın Son Peygambere ve Kitaba İmanı

Kur'ân-ı Kerim'de peygamberlere iman ile ilgili geçen ayetler[321] incelendiğinde, ilk peygamberden son peygambere kadar tüm peygamberlere iman etmenin gerekliliği görülecektir. Peygamberlere iman ile birlikte getirdiği kitaplara da iman etmek bu gerekliliktendir.[322] Temelleri tevhit akidesi üzerine kurulan İslâm dininde, peygamberlerin devirleri ve onlara indirilen kitaplar farklılık gösterse de, tevhit açısından bütün peygamberler aynı zincirin halkaları olarak görülmektedir. Risalet zincirinin son halkası olan Hz. Muhammed'in (s.a.v) risaletine ve ona indirilen kitap Kur'ân-ı Kerim'e iman ve ona tabi olmak da sahih imanın ölçüsü olarak görülmektedir.[323]

Bizler çalışmamızın bu bölümünde klasik tarzda sayılabilecek Ayıntabî Mehmet Efendi'nin *Tibyan* tefsiriyle modern dönemde yazılmasına rağmen bize göre klasik usulle kaleme alınan Ömer Nasuhi Bilmen'in *Kur'ân-ı Kerim'in Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri,* modern dönemde kaleme alınan Süleyman Ateş'in *Çağdaş Tefsiri'yle* Diyanetin *Kur'ân Yolu* tefsirleri arasında mukayeseli bir yaklaşım tarzı benimseyerek Hz. Peygambere ve son kitaba iman etme ve tabi olma meselelerini açıklamaya gayret edeceğiz.

---

321 Bakara, 2/98, 177, 285; Nisa, 4136; İsra 17/15; Enbiya, 21/7; Duhan, 44/5.
322 Nisa, 4/136.
323 Bakara, 2/98; A'raf, 7/157; Mücadele, 58/22.

2.1.1. Hz. Muhammed'e ve Kur'ân-ı Kerim'e İman

Peygamberlere iman meselesi Kur'ân-ı Kerim'de genişçe yer bulmuş bir meseledir. İtikadi açıdan iman esaslarına eksiksiz olarak iman etmek, sahih imanın bir gereğidir. Bu açıdan bakıldığında ayırım yapmadan bütün peygamberlere iman etmek de sahih imandandır. Sahih imanın ölçüsü Allah'ın gönderdiği bütün peygamberlere iman etmek ise, akla şu soruların gelmesi kaçınılmaz olacaktır: Hz. Muhammed'e iman etmeden ve ona tabi olmadan Yahudî ve Hristiyanlar mü'min olabilirler mi? Böyle bir durum mümkün ise onların ahiretteki felahları mümkün müdür? Bizler çalışmamızın bu bölümlerinde, bu ve benzeri sorular etrafında modern ve klasik tefsirlerin yaklaşımlarıyla cevap bulmaya çalışacağız. Şimdi de ayetler üzerinden Hz. Muhammed'e ve Kur'ân'a iman meselesine ikisi modern dönem, ikisi de klasik tefsir olacak şekilde farklı yaklaşımları arz ederek konumuzu açıklamaya çalışacağız.

2.1.2. Hz. Muhammed'in Peygamberliği

Kur'ân-ı Kerim'e ve onun etrafında şekillenen diğer İslâmi kaynaklara baktığımızda insanlık tarihi boyunca birçok peygamberin gelip geçtiğini görmekteyiz. Aynı zamanda Allah'ın varlığının birer nişanesi olan peygamberlere iman edip, onlara tabi olanlar, ebedi felaha erişmişler, inkâr edenler ise dalalet bataklığına sürüklenmişlerdir.[324]

Tarih Miladi 610 yılının Ramazan ayını gösterdiğinde, Yüce Allah, Hz. Muhammed'i (s.a.v.) insanlığın kurtuluşu için son peygamber olarak görevlendirmişti. Hz. Muhammed'in peygamber olarak geldiği coğrafyada birçok inanç açısından birçok özelliğe sahip insanlar mevcut idi.[325] Ehl-i kitap olarak bildiğimiz Hz. Musa'nın şeriaatı üzere olduğunu iddia eden Yahudîler ile Hz. İsa'nın şeriaatı üzere olduğunu iddia eden Hristiyanlar da Hz. Muhammed'in risalet görevi sırasında en çok muhatap olduğu kimseler idi. Hz. Muhammed'in çokça muhatap olduğu Yahudî ve Hristiyanlar'da peygamber beklentisi söz konusu muydu? Ya da

---

[324] Bakara, 2/98; Nisa, 4/136; A'raf, 7/157; İsra, 17/15; Duhan, 44/5; Mücadele, 58/22.
[325] Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi,* 373. Baskı, Beyan Yayıncılık, İstanbul 2004, s.81-87.

bu gruplar arasında son peygamberin gelme mevzusunda bir ihtilaf söz konusu muydu? Sorumuzun cevabını gerek Kur'ân-ı Kerim'de gerekse siyer kaynaklarında çok rahatlıkla bulabiliyoruz. İşte bu kaynakların aktardıklarına göre, Kur'ân'ın nazil olduğu dönemde, Ehl-i kitap olarak tabir ettiğimiz Yahudî ve Hristiyanlar arasında birçok konuda ihtilaflar söz konusu idi. Son peygamberin gelme mevzusu da bu ihtilaflar arasındaydı. Yüce Allah'ın kendi milletlerinden bugüne kadar birçok peygamber gönderdiği Yahudîler, yine bir beklenti içindeydiler. Çünkü tarih boyunca Yüce Allah'ın kendilerine birçok nimet verdiği Yahudîler,[326] son peygamberin yine kendilerinden çıkmasını bekliyorlardı. Fakat durum onların umdukları gibi olmadı ve Yüce Allah Hz. İbrahim'in oğlu İshak'ın soyundan gelen İsrailoğulları'na değil de, Hz. İbrahim'in diğer oğlu İsmail'in soyundan gelen Hz. Muhammed'i peygamber olarak gönderdi. Yüce Allah'ın son peygamber olarak Hz. Muhammed'i, son kitap olarak da Kur'ân-ı göndermiş olması, onların peygamber beklentisi noktasındaki ihtilaflarını ortadan kaldırmış ve bu durum Kur'ân'ın birçok ayetinde de dile getirilmiş olup, Hz. Muhammed ve Kur'ân'ı Kerim onların dalalet ve ihtilaflarını dağıtan bir nur olarak görülmüştür. Yüce Allah Maide sûresinde onların bu durumunu şöyle beyan etmektedir:

> "**Ey Ehl-i kitap! Artık size elçimiz (Muhammed) gelmiştir. O, kitabınızdan gizleyip durduğunuz gerçeklerden birçoğunu sizlere açıklıyor, birçoğunu da affediyor. İşte size Allah'tan bir nur ve apaçık bir kitap (Kur'ân) gelmiştir."**[327]

Ayette belirtildiği üzere, Yüce Allah onların içinde bulundukları ihtilaflı konularda onları aydınlatmak üzere onlara bir nur göndermiştir. Peki, bu nur'u nasıl anlamak gerekir. Çalışmamız içerisinde yer alan tefsirlerden modern dönemde yazılmış olan Diyanet'in *Kur'ân Yolu* tefsiri Allah Ehl-i kitabı bu yeni peygambere ve kitaba imana çağırdığını belirtir. Ehl-i kitabı son peygambere ve kitaba imana çağıran müfessirler burada son kitaba ve peygambere tabi olma meselesini ele almamaktadır. Klasik tefsir örneklerinden olan Ayıntabî'nin *Tibyan* ve Ömer Nasuhi Bilmen'in Kur'ân-ı Kerim*'in Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri* bu ayette geçen "nur"un Hz. Muhammed ve Kur'ân olduğunu açıklar. Klasik müfessirler tüm insanların kurtuluşa erebilmesi için

[326] Maide, 5/20.
[327] Maide, 5/15.

onlara iman edip tabi olunması gerektiğini belirtirken[328] bu konuda onlardan farklı düşünen Süleyman Ateş ise *Çağdaş Tefsir*'de o nurun Tevrat olduğunu ileri sürmektedir. Ateş'in konu ile ilgili açıklamaları şöyledir:

"Çünkü Yahudîlere kitap halinde gelen kutsal kitap odur. En'âm sûresi 91. âyette, 'Mûsâ'nın insanlara nur ve yol gösterici olarak getirdiği kitabı kim indirdi? âyetinde olduğu üzere Tevrat*, birçok âyette nûr ve hüdâ olarak nitelendirilir. Bu âyetin indiği sırada henüz* Kur'ân-*ı Kerîm bir kitap haline gelmemişti. Onun için* Kur'ân*, kendisini daha çok* Kur'ân *(okuma parçası) olarak nitelendirmekte,* Tevrat*'ı 'nur ve hidayet kaynağı bir kitap' olarak vasıflandırmaktadır."*[329]

Görüldüğü gibi Ateş, diğer tefsirlerden farklı olarak, o nurun Tevrat olduğunu iddia etmektedir. Biz burada ayetin tefsirinin teknik detayına girmeyeceğiz. Bu meselede olduğu üzere klasik dönemden günümüze bu ve benzeri ayetlerin yorumunda nasıl değişiklik olduğunu mukayese edeceğiz. Konu ile alakalı daha birçok ayet örneği verilebilir, fakat biz burada bunların hepsine değinmeyeceğiz, sadece varlığını bildirmekle iktifa edeceğiz. Dalalet ve şirk hüküm sürerken Hz. Muhammed, risaletle görevlendirilmiş ve verdiği mücadele sonunda şirk küfrünün karanlığından insanları hakiki nur olan iman aydınlığına çıkarmıştır. Ehl-i kitabın, onun sıfatlarını bildikleri halde ihtilaf ettikleri bu konularda onlar için aydınlatıcı bir nur olan Hz. Muhammed'e niçin iman etmemişlerdir? İşte bu meselede ayetler üzerinden Hz. Muhammed'in sıfatlarının bilinmesi konusunda, ikisi modern dönem tefsirleri, diğer ikisi de klasik tefsir olacak şekilde farklı yaklaşımları arz ederek konumuzu açıklamaya çalışacağız.

2.1.3. Hz. Peygamber'in Sıfatlarının Ehl-i Kitap Tarafından Bilinmesi

Hz. Muhammed'e risalet görevi gelmeden önce Yahudî ve Hristiyanlarda bir peygamber beklentisi olduğunu çalışmamızın yukarıdaki kısmında belirtmiştik. Hz. Musa ve Hz. İsa'ya gelen ilahi kitaplarda, gelecek olan peygamberin na't ve

[328] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 379; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.II, s. 744; Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.II, s. 236-237.
[329] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.II, s.492.

sıfatlarının yazılı olduğu ve daha sonraki dönemlerde Ehl-i kitaba mensup bazı âlimler tarafından dünyevi menfaatler gözetilerek bu sıfatların değiştirildiği veya gizlendiği Kur'ân'ın birçok ayetinde mevcuttur.[330] Hatta kaynakların aktardığına göre bazı Yahudî kabileleri ahir zamanda gelecek peygamberin kendi soylarından çıkacağı beklentisi içerisinde idiler ve bunu diğer kabilelere övünç kaynağı olarak da kullanıyorlardı. Fakat Allah onların beklentisinin aksine, son peygamberi Araplar içinden ve Hz. İsmail'in soyundan gönderince onu inkâr edip, ona karşı çıkmışlardır.[331] Yahudîlerin bu davranışı karşısında Kur'ân-ı Kerim:

> **"Yanlarındakini (Tevrat) tasdik etmek üzere Allah katından bir kitap (**Kur'ân**) geldiğinde, daha önce kâfirlere karşı zafer isteyip durdukları halde, o bilip tanıdıkları peygamber kendilerine gelince onu inkâr ettiler…"**[332]
>
> Beyanıyla onları deşifre eder.

Yukarıda Medine Yahudîlerinin bu tavrını eleştiren ayete çalışmamız içerisinde yer alan tefsirlerden klasik tarzdaki *Kur'ân-ı Kerim'in Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri* ile *Tibyan* tefsiri ve modern tarzdaki Süleyman Ateş'in *Çağdaş Tefsir*i, Yahudîlerin haset, kıskançlık ve mevkilerini kaybetme korkusu yüzünden bile bile onu inkâra kalkıştığını belirtirken,[333] diğer modern dönem tefsiri olan *Kur'ân Yolu*, Yahudîlerin inkâr sebepleri hakkında şu açıklamalarda bulunmaktadır: Ehl-i kitap son peygamberin kendilerinden çıkacağını beklerken, beklenenin aksine kendilerinde değil de başka bir milletten gelince onu hemen inkâr ettiklerini belirtirler.[334] Gerek klasik tefsirlerimizde gerek modern tefsirlerde, Allah'ın gönderdiği son peygambere kendilerine daha önce kitap verilen Yahudî ve Hristiyanlar dâhil herkesin iman etme gerekliliği üzerinde durulmakta, fakat onların haset ve kıskançlıklarından dolayı iman etmedikleri aktarılmaktadır. Yüce Allah gelecek olan son peygamberin sıfatlarını önceki kitaplarda, kendilerine bildirdiği halde onların imana gelmediğini beyan eder. Ehl-i kitap olan Yahudî ve Hristiyan din bilginlerinin Hz. Muhammed'i

---

330 Bakara, 2/40,42,75,75,146,159,160,161,174,175,176; Al-i İmran, 3/66,71,99,187; Maide, 5/13,14,15; En'am, 6/20,61,115; Tevbe, 9/32; Ra'd, 13/25; Şuara, 26/97, Ankebut, 29/48; Saff, 61/6.
331 Mustafa Akçay, *a.g.e.,* s. 77.
332 Bakara, 2/89.
333 Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 62-63; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s. 87; Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.I, s.198.
334 Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.I, s. 155-156.

tanıdığını Kur'ân zaten bize birçok ayette bildiriyor. Bakara sûresinin 146.[335] ve En'am sûresinin 20.[336] ayetlerinde Ehl-i kitabın, Hz. Muhammed'i kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanıdıkları ve O'nun sıfatlarından haberdar olduklarını bildirilir. Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen, ayette geçen "oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar" ifadesindeki tanıdıkları şahsın Hz. Muhammed olduğunu[337] ve Ehl-i kitabın böylesine tanıdıkları bir şahsa iman etmeleri gerekirken iman etmeyip inkâr ettikleri aktarılır.[338] Birçok klasik tefsirde Bakara 146. Ayette geçen "Oğulları gibi tanırlar" ifadesinden aslında kıblenin kastedildiği ifade edilse de, iki klasik tefsirimizde de burada tanıdıklarının Hz. Muhammed ve Kur'an olduğu ifade edilir. Modern dönemde kaleme alınan *Kur'ân Yolu* tefsiri, Bakara 146. ayette Ehl-i kitabın tanıdıklarının, Hz. Muhammed olduğunu ve Ehl-i kitabın onun peygamberliğini kabul etmesi gerektiğini söylerken,[339] En'am 20. ayetin yorumunda Zemahşeri gibi birçok müfessirin bu ayette tanıdıklarının Hz. Muhammed olduğunu bildirir, İbni Aşur'a dayanarak yaptıkları diğer yorumda ise Ehl-i kitabın oğulları gibi tanıdıkları kimsenin, Hz. Muhammed'ten ziyade Kur'ân olabileceğini benimserler. Bir önceki ayetin yorumunda onların oğulları gibi tanıdıkları kimsenin Muhammed olduğunu ve ona inanılması gerektiğini aktaran müfessirler, burada onların tanıdıklarının Kur'ân olduğunu kabul ederken, ona tabi olunması meselesine değinmezler.[340] Modern tefsir olan *Çağdaş Tefsir'*de, Bakara 146'da Hz. Muhammed'in Ehl-i kitap tarafından oğullarını tanıdıkları gibi bilinip tanındığını, davasının da kesinlikle hak olarak bilindiği fakat Ehl-i kitabın buna iman etmediğini aktarırken,[341] En'am 20. ayetle,

---

[335] Not: Bu ayetin tercümesi Diyanet İşleri Başkanlığı mealinden alınmıştır. "**Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Böyle iken içlerinden birtakımı bile bile gerçeği gizlerler."**

[336] Not: Bu ayetin tercümesi Diyanet İşleri Başkanlığı mealinden alınmıştır. "**Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu (Peygamberi) kendi öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Kendilerini ziyana sokanlar var ya, işte onlar inanmazlar."**

[337] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 90-91; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s. 141 (Hazreti Ömer, Yahudî âlimlerinden, olup şerefi İslâma nail bulunmuş olan Abdullah İbni Selâma demiş ki: Sen Hazreti Muhammedi nasıl tanıyıp bildin?. O da demiş ki: Ben onu kendi oğlumu bildiğimden daha ziyade bilip tanıdım. Çünkü ben kendi evlâdımdan şüphe edebilirim. Onun validesi belki başkasından edinmiş olabilir. Fakat ben Hazreti Muhammedin zatında, nübüvvet ve risaletinde asla şüphe etmem. Bunun üzerine Hazreti Ömer: Allah seni ey İbni Selâm!. Muvaffak etsin, -çok doğru söyledin demiştir.)

[338] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 90-91; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s. 141; Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. II, s. 8; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.II, s.868.

[339] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.I, s.232-233.

[340] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.II, s.387.

[341] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.I, s.257

Bakara 146. ayette aynı konulara değinildiği, fakat aralarında bir fark olduğunu belirtir. Ona göre bu ayet Mekke'de nazil olmuşken, Bakara 146. ayet ise Medine'de nazil olmuştur. Ateş, bu ayetin ve sûrenin Mekke'de nazil olduğunu ve Mekke'de kitle halinde Ehl-i kitabın olmadığını, ancak bir iki Hristiyan veya Yahudî olduğuna işaret eder, Mekke'de inen ayetlerin Ehl-i kitaptan övgüyle söz ettiğini ve Hz. Muhammed'in söylediklerinin onların kitaplarında bulunduğu için Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e karşı tavrının olumlu olduğunu belirtir. Mekke döneminde Hz. Muhammed'in Yahudîlerle herhangi bir sürtüşme içine girmediğine asıl sürtüşmenin hicretten sonra Medine döneminde Yahudîlerin otorite ve ekonomik kaygıları sebebiyle yaşandığını dile getirir. Ayrıca Ateş, diğer müfessirlerden farklı olarak, bu ayetteki muhatabın Ehl-i kitap değil müşrikler olduğunu(Halbuki müşrikler Ehl-i kitap değildir ki Allah onları Ehl-i kitap diyerek muhatap alsın!), Bakara Sûresindeki o ayetin muhatabının ise Ehl-i kitap olduğunu dile getirir. Ateş, gerek Mekke döneminde gerek Medine döneminde Ehl-i kitaptan bazı kimselerin Kur'ân'a son derece saygılı olduklarını söyler ve Kur'ân'daki bazı ayetleri buna delil olarak gösterir.[342] Ayrıca Ateş'in En'am 20. ayetteki şu açıklamaları da önemlidir:

"Bu âyetler, yıllarca okunmuş, çevredeki insanlar bunları duymuştur. Bunlara kimsenin itirazı olmadığına göre demek ki Kitâb ehlinden insaflı bilginler ve onların sözüne uyanlar, Kur'ân*'a inanmışlar, Müslüman olmasalar dahi onun vahiy eseri olduğunu kabul ve itiraf etmişlerdir. İşte bundan dolayı* Kur'ân*, Kitâb ehlinin, bunu, oğullarını tanıdıkları gibi tanıdıklarını haber veriyor. Onların tasdik itirafını da kendisinin gerçekliğine tanıklardan bir tanık gösteriyor."*

Ateş'in bu açıklamalarına göre denilebilir ki: Ehl-i kitaptan birileri Müslüman olmasa dahi, onlar Kur'ân tarafından övülmüştür. Klasik tefsirler ise Ateş'in aksine yorumlar yapmaktadır. Örneğin Ateş'in yukarıda delil olarak kullandığı bu ayetlerin, klasik tefsirlerdeki yorumlarına baktığımızda, Kur'ân'a saygı duyan ve ona iman eden şahısların, Abdullah b. Selam ve onun gibi iman eden Ehl-i kitaptan diğer şahısların olduğunu görülür. Fakat Ateş, burada ifadeyi genel anlamda kullanarak tüm Ehl-i kitabın Kur'ân'a saygı duyduğu şeklinde yorumlamaktadır. Ateş, bu ayetin

[342] Süleyman Ateş'in Ehl-i kitabın Kur'ân'a saygılı olduğuna delil olarak kullandığı ayetler: (Mekke Dönemi) A'raf 7/157; Kasas, 28/52-53; İsra, 17/107-109; (Medine Dönemi) Al-i İmran, 3/112,114,119; Maide, 5/82-83; Furkan, 25/7-8.

yorumunda, yukarıda dipnotta geçen rivayete değinerek şu önemli açıklamaları yapmaktadır:

"Bu rivayetten, Kitâb ehlinin, oğullarını tanıdıkları gibi tanıdıklarının, Hz. Muhammed (s.a.v.) olduğu anlaşılmaktadır. Fakat âyetlerde o tanıdıkları şey ile kasıt, Hz. Muhammed(s.a.v.)den ziyade, ona gelen Kur'ân*'dır. Kitâb ehli, Kitâblarının dilini bilmeyen ve hiç Tevrat okumamış olan Hz. Muhammed(s.a.v.)e gelen sözlerin, Kitâblarında bulunan gerçeklere uyduğunu görmüş ve onun, ancak bir vahiy olabileceğini anlamışlardı. İşte onların tanımaları, Kur'ân'ın kendi Kitâblarındaki gerçeklere uyan bir vahiy eseri olduğunu bilmeleridir. Yoksa onlar zaten Hz. Muhammed (s.a.v.)i tanıyorlardı. Önemli olan, onun şahsını tanımak değil, ona gelen sözlerin Tanrı vahyi olduğunu tanımak, onları kabul ve tasdik etmektir."*

Bu iki ayeti karşılaştırdığımızda Ateş'in kendisiyle de çeliştiğini söylemek mümkündür: şöyle ki Bakara 146'da Ehl-i kitabın, oğulları gibi tanıdıklarının Hz. Muhammed olduğunu aktarırken, bu ayette ise, *Kur'ân Yolu* müfessirleri gibi, Ehl-i kitabın oğulları gibi tanıdıklarının, Hz. Muhammed değil de, Kur'ân, olduğunu aktarmıştır.[343] Kur'an'ı Kerim, onların, Hz. Muhammed'i tanıdıkları halde iman etmedikleri için kınarken, Ateş, buna inandıklarına ve dolayısıyla Kur'an tarafından övüldükleri şeklinde anlamaktadır.

Ehl-i Kitabın Hz. Muhammed'i tanıdığına temas eden ayetlerden birisi de Bakara sûresinin 101. ayetidir.[344] Ayette Ehl-i kitaba yanlarında bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı olarak bir resul geldiğini, fakat onlardan bir zümrenin bu durumu bilmezden gelip Hz. Muhammed'e iman etmedikleri aktarılır. Klasik müfessirlerden Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen, Yahudîlerin, Hz. Muhammed'in risaletini tasdik etmemek için, kendi kitaplarında yazılı olan resulün vasıflarını bilmezlikten geldiklerini ve böylece bilerek Tevrat'a ve Kur'ân'a yüz çevirdiklerini, bunun içinde Yahudîlerin dalalete saplandıklarını bildirirler.[345] *Kur'ân Yolu* ve *Çağdaş Tefsir*de de, Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen tefsirlerinde olduğu gibi onların bilerek,

---

[343] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.III, s.125-127.

[344] **"Allah tarafından kendilerine, yanlarında bulunan Tevrat'ı tasdik edici bir elçi (Hz. Muhammed) geldiğinde, kendilerine kitap verilen o kimselerden bir grup sanki bilmiyorlarmış gibi Allah'ın kitabını sırtlarının arkalarına attılar (terk ettiler)."**

[345] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 67; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s. 96.

Kur'ân'a ve Hz. Muhammed'e iman etmediklerini, Yahudîlerin bu eğiliminin tarihten beri süregelen bir davranış olduğunu belirtirler. Bu ayette klasik tefsirlerimiz Ehl-i kitabın Kur'an'a iman edip tabi olması gerektiğini belirtirken, *Kur'an Yolu* tefsirinde iman meselesine değinilmekte fakat tabi olma konusuna vurugulanmamaktadır.[346] *Çağdaş Tefsir*'de ise Ehl-i kitabın Kur'an'a uyması gerektiğini belirtilir.[347] *Çağdaş Tefsir'*in müellifi Ateş, birçok yerde Ehl-i kitabın kurtuluş için Hz. Muhammed'e iman edip uymalarını gerekli görmezken,[348] bu ayette ise ona uymaları gerektiğini söylemesi, *Çağdaş Tefsir'*deki yorum tutarsızlıklarından biri olarak göze çarpmaktadır.[349]

Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'i bilip tanıdığına temas eden ayetlerden biri de Al-i İmran sûresinin 71. ayetidir. Bu ayette de Hz. Muhammed'in vasıflarının Ehl-i kitap tarafından bilindiği Yüce Allah tarafında bizlere bildirilmektedir. Klasik müfessirler Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen, asıl Tevrat ve İncil'de Hz. Muhammed'in sıfatlarının bulunduğunu ve Ehl-i kitabın bu sıfatlardan haberdar olduğunu aktarıp, onların bile bile bu gerçekleri gizledikleri bilgisini verirler. Bunun büyük bir mesuliyet olduğunu aktaran müfessirler, Ehl-i kitabın kesinlikle bu sıfatları açıklayarak, Hz. Muhammed'e iman edip ona tabi olunması gerekliliği üzerinde dururlar.[350] Modern dönem tefsirlerinden *Kur'ân Yolu* tefsiri de, klasik müfessirlerimize benzer yorumla, Ehl-i kitap bilginlerinin Tevrat hakkında halkın bilmediği bilgilere vakıf olduklarını, fakat onların, Hz. Muhammed'le alakalı kendi kitaplarında geçen bilgileri halktan sakladıklarını aktarır. Yine müfessirler ilgili ayetin yorumunda Ehl-i kitabın son peygambere ve kitaba tabi olma mevzusuna değinmemektedirler.[351] Diğer tefsirlerden farklı bir yorumla karşımıza çıkan *Çağdaş Tefsir*'in sahibi Ateş, üç tefsirin aksine burada Ehl-i kitap diye bahsedilen kesimin, Yahudîlerden ziyade, Arap Hristiyan hahamları olduğunu belirtir. Ateş, bu ayetin

---

[346] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.I, s. 164-165.
[347] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.I, s.202;
[348] Ayrıntılı bilgi için şu ayetlerin tefsirine bakınız. Bakara 62; Maide 68-69; Ali İmran 113-115.
[349] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.I, s.202. "Kendi aralarından çıkmış olan birçok peygambere böyle yaptıkları gibi, Allah'ın bu son Elçisi de onlara, yanlarında bulunan kitabı doğrulayıcı bir kitâb getirince onu kabul etmediler, ellerindeki kitabın hükmünce o peygambere uymaları gerekirken bilmezlikten gelip Allah'ın kitabının hükümlerini arkalarına attılar."
[350] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 225; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s. 393-394.
[351] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.I, s. 602-603.

nazil olduğu dönemde, Medine'de Yahudîlerin bulunmadığını, hepsinin sürgüne gönderildiğini, ayetteki ifadenin Necran heyetinde ve Hicaz bölgesinde yaşayan Hristiyan Arapları kastettiğini aktarır. Ayrıca Ateş, Tevrat'ın yanında İncil'i de okuyan Hristiyanlar, gerek Tevrat'ta, gerek İncil'de son peygamber Hz. Muhammed'in vasıflarını gördüklerini, ancak bu peygamberin ya Yahudî ya da Hristiyan dininde olacağını sandıklarını, fakat ümmi olan Arap toplumundan bir peygamber gelince onu kabullenmediklerini ve sıfatlarını gizleyerek inkâra gittiklerini aktarır.[352] Ateş'in gerek bu ayette gerek diğer birçok ayette Kur'ân'ın haksızlıklarını deşifre ettiği Yahudîleri kurtuluşa ereceğini bildirmesi, tahminimizce onlarda ilahi bir din inancının olması sebebiyle Allah'ın geniş rahmeti sayesinde kurtulacaklarını ümit etmeksinden kaynaklanmaktadır

Gerek yukarıda geçen ayetlerden, gerekse çalışmamızda yer alan tefsirlerin açıklamalarından anlıyoruz ki, Yüce Allah, göndereceği son peygamberi, muhataplarının kendisini kolay tanımaları için, daha önce indirdiği diğer kitaplarda onun vasıflarını tanıtmıştır. Bu sayede, Tevrat ve İncil'e vukufiyeti bulunan din âlimleri, gelecek son peygamberi çok iyi tanımaktaydılar. Zaten Kur'ân'ın birçok ayeti onların Hz. Muhammed'i tanıdıklarına dair, o âlimleri şahit olarak göstermektedir. Çalışmamız içerisinde yer alan tefsirlerin tümünün, Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'i tanıdığı noktasında mutabık olduklarını gördük, fakat yorumlama esnasında özellikle *Çağdaş Tefsir*'de, Yahudîlere pozitif yönde bir temayülün olduğunu söyleyebiliriz. Klasik tefsirlerimiz, kurtuluş noktasında, Ehl-i kitabın tanıdıkları ve vasıflarını bildikleri peygambere kesinlikle tabi olunması gerektiğini bütün ayetlerin yorumunda aktarırken, modern tefsirlerde bu vurgunun daha az yapıldığını veya bazı ayetlerin yorumlarında kesinlikle tabi olunması gerektiği vurgulanırken, diğer bazı ayetlerin yorumlarında ise bu kesinliğin belirtilmediği ve bu konudaki fikirlerin de bazen çelişkiler içinde olduğunu gördük Biz bu misallerin onların yaklaşımlarını yansıtmada yeterli olduğunu düşünerek, Hz. Muhammed'in, Ehl-i kitap tarafından tanındığını göstermiş olduk. Hz. Muhammed'in vasıflarının Ehl-i kitap tarafından bilindiğinin diğer örneklerini aşağıdaki başlık altında inceleyeceğiz.

---

[352] Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.II, s.60-64.

2.1.3.1. Hz. Muhammed'in Önceki Kitaplar Tarafından Müjdelenmesi Meselesi

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'den önceki ilahi kitaplarda son peygamberin vasıfları hakkında bilgi vermiştir. Kur'ân'ın hakkında bilgi verdiği bu vasıfların onların ilim ehli tarafından bilindiğini çalışmamızın yukarıdaki kısmında ele aldık. Risalet halkasının son bulmadığını, ahir zaman peygamberinin geleceğini, geçmiş peygamberlerin müjdelerinden edinen Yahudîlerin peygamber beklentisi olduğu gibi Nasara'nın da peygamber beklentisi söz konusu idi ve her iki grup bu son peygamberi kendilerinden bekliyorlardı. Nasara'dan Zeyd b. Amr, Varaka b. Nevfel ve Tâifli Ümeyye b. Ebu Sait gibi bazı âlimler peygamber efendimize ait bazı hususları bildikleri gibi bu peygamberin yakında zuhur edeceğini de bilmekteydiler.[353] Kur'ân-ı Kerim'de de Hz. İsa'nın dilinden Ahmed adında bir peygamberin geleceği şu şekilde ifade edilmektedir:

> "**Hani, Meryem oğlu İsa, "Ey İsrailoğulları! Şüphesiz ben, Allah'ın size, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici (olarak gönderdiği) peygamberiyim" demişti…."**[354]

Ayette belirtildiği üzere son peygamber olan Hz. Muhammed'e risalet görevinin verileceğine Kur'ân'ın birçok ayetinde işaret edilmiştir. *Tibyan* tefsiriyle Ömer Nasuhi Bilmen tefsirleri, Hz. Musa'nın Yahudîlerden gördüğü zulmün aynısını Hz. İsa'nın da gördüğünü ve Hz. İsa'nın Tevrat'ı tasdik ettiğini ayrıca kendisinden sonra gelecek ahir zaman peygamberini Ehl-i kitaba müjdelediğini belirtir.[355] Kâfirlerin ve zalimlerin tüm uğraşlarına rağmen Allah'ın nurunu mutlaka tamamlayacağına vurgu yapılır. Ehl-i kitabın peygamberleri, âlimleri ve kutsal metinleri Hz. Muhammed'in vasıflarını anlatmakla birlikte kimi dönemlerde Ehl-i kitaptan olan bazı âlimler Hz. Muhammed'in risaletini bile bile gizlemişlerdir. Ömer Nasuhi Bilmen, Ehl-i kitaptan olan Kuss bin Saide'nin irad ettiği hutbeyi örnek göstererek Hz. Muhammed'in evsafının inzal olunan kitaplarda mevcut olduğu

---

[353] Yunus Akyürek, "Cahiliye Dönemi Mekke Toplumunun Hz. Peygamber'in Nübüvvetine ilişkin İntibaları", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2015, sy. VII, s.55-72.
[354] Saff, 61/6.
[355] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. IV, s. 224; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.VIII, s. 3708-3710.

belirtir.[356] *Çağdaş Tefsir* ile *Kur'ân Yolu* tefsirleri ise bu ayeti şöyle yorumlamaktadır: Hz. İsâ'nın, İsrâîloğullarına, kendisinin, Allah'ın elçisi olduğunu söylediği ve kendisinden sonra Ahmed adında bir elçinin geleceğini müjdelediği, fakat onun haber verdiği elçi, peygamberliğini ispatlayan açık kanıtlar getirince İsrâîloğullarının: "Bu, açık bir büyüdür" dedikleri anlatılmaktadır. Bu açıklamalardan sonra söz konusu iki tefsir de "Ahmed" isminin kritiğini yaparak konuyu açıklamaktadır. İki tefsir de günümüzde mevcut olan *Yuhanna* İncil'inden ayetler örnek göstererek Hz. Muhammed'in önceden müjdelendiğini kanıtlama yoluna gitmekle birlikte[357] *Çağdaş Tefsir'*in müellifi Ateş, Hz. Peygamber dönemindeki bazı Yahudîlerin Hz. Muhammed'e inanmasa bile Kur'ân'ın Allah'tan geldiğine inandığını ve bununla mutlu olduklarını, ayrıca Kur'ân'ın Yahudî ve Hristiyanların bulundukları ortamda nazil olduğunu ve onların bu ayetleri reddettiklerine dair herhangi bir rivayetin gelmediğini, onların bu karşı çıkmayışlarının Hz. Muhammed'in vasıflarının Tevrat ve İncil'de bulunduğunun kanıtı olarak yorumlar. Yine Ateş, Ehl-i kitaptan bazı kimselerin Kur'ân'ın Allah tarafından indirildiğine inandıklarını ve bununla da sevindiklerine dair ayetlerden delil göstermektedir.[358] Ateş'in açıklamalarına baktığımızda Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e inanmadığını fakat getirdiği kitabın hak olduğunu bildiklerini var sayar, fakat açıklamalara baktığımızda bir peygambere inanmadan onun getirdiği kitaba iman etmek büyük bir tutarsızlık ve çelişki değil midir? Diğer ayetlerdeki yorumlarına baktığımızda, Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e iman etmeden de hidayete ulaşabileceğini Allah'ın geniş rahmetinin bir tecellisi olarak görmektedir.[359] Ayrıca Ateş, Peygamber efendimizin adının geçtiği Barnaba İncil'i hakkında ise; orada geçen Muhammed isminin Müslüman asıllı Arapçayı iyi bilen biri tarafından ustalıkla Barnaba İncil'ine sokulduğunu iddia etmektedir.[360] Ateş, *Barnaba*[361] İncil'ine Hz. Muhammed'in

---

[356] Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.VIII, s.3710.(Bu zat o hutbesinde şöyle demişti: Allah'ın gelecek bir Peygamberi vardır ki; Gelmesi yakîn oldu, gölgesi başınızın üstüne geldi, ne mutlu ol kimseye ki, ona îman edip te o da ona hidayet eyleye.. Gariptir ki: Teşrif edeceğini tebşir ettiği o Peygamber-i Âlikadr, henüz meb'us olmadığı hâlde o cemaat arasında hazır bulunmuştu. Kuss ise onun bu şerefi huzuruna vakıf değildi.)

[357] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.IX, s.414-418; Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.V, s.335-336.

[358] Al-i İmran 159; Nisa 162; Maide 83-84; En'am 114; Rad 36; İsra 107-108; Kasas 52-53; Ahkaf 10.

[359] Şu ayetlerin tefsirine bk. Bakara 62; Maide 69; Al-i İmran 113-115, 199; Nisa 162; Kasas 52-53.

[360] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.IX, s.415.

[361] Süleyman Ateş, Bu İncil'in, Dr. Halil Sa'âdeh tarafından İtalyanca'dan Arapça'ya çevrilmiş ve Menar sahibi Mh. Reşid Rıza tarafından 1908'de Kahire'de neşredildiğini aktarır. *a.g.e.* c.IX, s. 415.

adının sokulduğu yönündeki iddiasını hiç de bilimsel olmayan bir yöntemle, tahminde bulunarak savunma yoluna gitmektedir. Birçok ayetin yorumunda tahmin ve iddia ile işlerin yürümeyeceğini aktaran Ateş, burada da tahminde bulunarak kendisiyle çelişmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Muhammed'in müjdelendiği birçok ayet mevcuttur. Biz burada hepsine değinmeyeceğiz. Meramımızı anlatma adına son olarak Al-i İmran sûresinin 81. ayetine değineceğiz. Bu ayette Yüce Allah:

> "**Hani, Allah peygamberlerden, "Andolsun, size vereceğim her kitap ve hikmetten sonra, elinizdekini doğrulayan bir peygamber geldiğinde, ona mutlaka iman edeceksiniz ve ona mutlaka yardım edeceksiniz" diye söz almış ve "Bunu kabul ettiniz mi; verdiğim bu ağır görevi üstlendiniz mi?" demişti. Onlar, "Kabul ettik" demişlerdi…"**[362]

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de, bu ayette olduğu gibi daha birçok ayette de peygamberlerin birbirlerini tasdik ettiklerini ve birbirlerini müjdelediklerini haber vermektedir. Klasik müfessirlerden Ayıntabî, bütün peygamberlerin Hz. Muhammed'in dini üzere olduğunu söyler ve sonrasında Yüce Allah'ın vaktiyle diğer peygamberlerden Tevrat ve İncil'i tasdik eden sözle birlikte, Hz. Muhammed'i de tasdik edeceklerine dair söz aldığını belirtir. Ayıntabî, bu ayette Hz. Muhammed'in müjdelenmesi olayına değinmemektedir.[363] Ömer Nasuhi Bilmen ise, Yüce Allah'ın bu ayetle son peygamber olan Hz. Muhammed'in bütün beşeriyete ve ümmetlere peygamber olacağını, bu meseleyi onların peygamberleri aracılığıyla ümmetlerine bildirildiğini aktardıktan sonra, bütün peygamberlerle birlikte Hz. Musa'nın ve Hz. İsa'nın hatemül enbiya olan Hz. Muhammed'i müjdelediğini de açıklamaktadır. Bilmen, özellikle şunun altını çizmektedir: Hz. Muhammed'e iman,

---

"Bugünkü Hristiyanların uydurma kabul ettikleri Barnaba İncil*i de İsâ'nın müjdelediği peygamberin adının Muhammed olduğu tasrih edilir. Hristiyanlar bu* İncil*'in sıhhatini kabul etmezler. Gerçekten de bu* İncil*'de bulunan bazı âyetlerin, Hz. Peygamber'in vasıfları hakkında anlatılan, bir kısmı uydurma hadislerin bu Kitaba sokulmasından ibaret olduğu bellidir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in "Ahmed" olarak* İncil*'de anıldığı belirtilirken adı anılan* İncil*'de "Muhammed" geçmektedir. Halîl Saâde'nin ve Reşîd Rıza'nın da işaret ettikleri gibi büyük ihtimâlle Müslüman olan Arap asıllı birisi, ustalıkla bu tür sözleri Barnaba* İncili*ne sokmuştur. Fakat İsâ'nın, Allah'ın oğlu değil, kulu ve Elçisi olduğunu söyleyen ve Ahmed adlı bir peygamberin geleceğini, öteki İndilerden daha net olarak müjdeleyen bir* İncil*'in bulunduğu da muhakkaktır. İşte Yahudî veya hırıstiyân iken Müslüman olan, Arapçayı da çok iyi bilen, herhalde İspanya'da Endülüs Devleti tebaasından biri, aslı İbrânîce veya Latince olan Barnaba* İncili*ne, Hz. Peygamber hakkındaki bu medihleri sokarak onu Arapça yazmıştır. Sonra bu, Arapça'dan İtalyancaya nakledilmiş, Arapçası kaybolmuştur."*

[362] Al-i İmran, 3/81.

[363] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.*, c. I, s. 229.

bütün peygamberlere farz olduğuna göre, onların ümmetlerine de farzdır ve herkes Hz. Muhammed'e iman ile mükelleftir. Hz. Muhammed'e iman olmadan kurtuluşun mümkün olamayacağını da özellikle belirtmektedir.[364] *Kur'ân Yolu* müfessirleri, tüm peygamberlerin bütünlük ilkesi gereği karşılıklı olarak birbirlerini tasdik ettiğini, ayrıca her peygamberin kendisinden önce gelen ilahi mesajları beyan etmesi ve önceki peygamberlerin tabilerinin de gelen peygambere inanıp desteklemesi gerektiğini açıkladıktan sonra, Ehl-i kitabın Müslümanlarla "diyalog" etmesi gerektiğini şu şekilde açıklamaktadır:

"*Böylece, Ehl-i kitabın hem kendi içlerinde tutarlı olabilmeleri, hem de "ilahi dinler"e ve "Allah inancı"na karşı tavır ortaya koyan kesimlere yapılacak çağrının başarılı olabilmesi için 64.[365] ayette yer alan diyalog çağrısına olumlu karşılık vermelerinin kaçınılmazlığına dikkat çekilmiş olmaktadır."*

Yukarıdaki açıklamayla düşüncelerini dile getiren müfessirler, diğer tefsirlerden çok farklı olarak burada Ehl-i kitapla diyalog kurmanın önemine değinmektedir. Yukarıdaki sonuca ulaşan müfessirler ayette belirtilen "misak"ı şu şekilde açıklamışlarıdır: **1-** Diğer peygamberlerden Hz. Muhammed'in geleceğini müjdeleyeceklerine dair alınan söz. **2-** peygamberlerden ve onların ümmetlerinden, Hz Muhammed geldiğinde ona iman edeceklerine ve ona destek vereceklerine dair söz almış olmaları şeklinde açıklamaktadırlar. Açıklamalardan da görüleceği üzere müfessirler, bu ayete hem diyalog hem de Hz. Muhammed'i müjdeleme ve ona iman etme açısından ele alarak diğer müfessirlerden farklı bir yaklaşım sergilemişlerdir.[366] *Çağdaş Tefsir*'in sahibi Ateş, aynı asırda olsun veya olmasın bütün peygamberlerin birbirlerini tasdik ettiklerini ve kendisinden sonra gelecek peygamberleri müjdelediklerini bildirir. Misak konusunda ise Allah'ın bütün peygamberlerden, Hz. Muhammed'in geldiği dönemlerde eğer sağ iseler, Hz. Muhammed'e yardım edeceklerine ve ona inanacaklarına dair söz aldığını bildirmektedir. Ayrıca Ateş dışındaki diğer müfessirlerimiz, diğer peygamberlerin ümmetlerinin de Hz.

---

[364] Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s. 405-406.

[365] Al-i İmran, 3/64. **De ki: "Ey Ehl-i kitap! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah'a ibadet edelim. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh edinmesin." Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: "Şahit olun, biz Müslümanlarız."**

[366] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.I, s.618-620.

Muhammed'e iman edip tabi olmaları gerektiğine değinirken, Ateş tefsirinde bu duruma değinmemektedir.[367]

Sonuç olarak, Yüce Allah, son peygamberin vasıflarını, ondan önce gelen peygamberler aracılığıyla insanlara bildirmiştir. Ayrıca son peygamberin gelmesi mevzusunu bütün peygamberler ümmetlerine müjde olarak aktarmışlardır. Çalışmamız içerisinde yer alan klasik tefsirler, Ehl-i kitap olan Yahudî ve Hristiyanların din âlimlerinin son peygamberin özelliklerini bildiklerini ve gelen bütün peygamberlerin bunu ümmetlerine müjdeledikleri halde onların bu müjdeyi gizlediklerini bildirmektedir. Klasik dönem müfessirlerimiz, Ehl-i kitaba mensup herkesin Hz. Muhammed'e iman etmesinin ve tabi olmasının gerekliliği üzerinde durmaktadırlar. Modern çağda kaleme alınan *Kur'ân Yolu* tefsiri de geçmiş kitapların Hz. Muhammed'i müjdelediği ve bazı din bilginlerinin maddi menfaatler gözeterek bu müjdeyi gizlediklerini anlatır. Ayrıca müfessirlerimiz, Yahudî ve Hristiyanların, Hz. Muhammed'e imanını gerekli görmektedirler fakat tabi olma meselesinin üzerinde çokça durmamaktadırlar. Yine müfessirler, Ehl-i kitapla diyalog yapmanın önemine fazla vurgu yapmakla birlikte bu diyalogun nasıl olacağı hususunda bilgi vermemektedirler. *Çağdaş Tefsir*'de de Süleyman Ateş, Hz. Muhammed'in önceki kitaplar ve peygamberler tarafından müjdelendiğini belirtmektedir. Ayrıca Ateş, Kur'ân'ın Allah kelamı olduğunu bildikleri halde Hz. Muhammed'e iman etmeyen Yahudî ve Hristiyan din bilginlerinin varlığını da belirtir. Ateş'e göre, Yahudî ve Hristiyanlardan herhangi bir kimse, Kur'ân'ı hak kitap olarak bilirse, o'nun da Allah'tan geldiğini kabul ederse, Hz. Muhammed'e iman etmeden de kurtuluşa erebilecektir.

2.1.3.2. Hz. Muhammed'in Ümmîliği Meselesi

Yüce Allah Hz. Peygamberi önceki kitaplarda müjdelediği gibi onun sıfatlarını da insanlara bildirmiş ki geldiği vakit onu iyi tanısınlar. Ehl-i kitap âlimlerinin çoğu bu sıfatlar hakkında bilgi sahibi idi. Yüce Allah'ın önceki kitaplarda onlara bildirmiş olduğu sıfatlardan bir tanesi de gelecek olan peygamberin "ümmî"

[367] Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.II, s.72-73.

olacağıydı. Yüce Allah Hz. Muhammed'in ümmi oluşunu ayeti kerime de şöyle açıklamaktadır:

> **"Sen şu Kur'ân'dan önce hiçbir kitap okumuyor ve onu sağ elinle yazmıyordun. (Okuyup yazsaydın) o takdirde batıl peşinde koşanlar, şüpheye düşerlerdi."[368]**

Klasik müfessirler Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen, Hz. Muhammed'in risaletinden evvel hiçbir şekilde okuma yazma bilmediğini, eğer okuma yazma bilseydi Ehl-i kitabın O'nun Kur'ân-ı uydurduğunu iddia edip O'na şüphe ile davranabileceklerini açıklamaktadır. Ayrıca Ayıntabî, gelecek olan son peygamberin ümmi olacağı önceki kitaplarda mevcut olduğunu, eğer ümmi olmasaydı, müşriklerin ve Ehl-i kitabın, Hz. Muhammed'in vasıflarının, Tevrat ve İncil'de ümmi olarak geçtiğini iddia edeceklerini ve bundan dolayı da inkârlarında daha fazla direneceklerini aktarmaktadır.[369] *Kur'ân Yolu* tefsirinin müellifleri de, klasik dönem müfessirlerimiz gibi, Hz. Muhammed'in okur-yazar olması durumunda Ehl-i kitabın ve müşriklerin, Hz. Muhammed'in Kur'ân-ı uydurduğu yolunda bahaneler ortaya atacaklarını, fakat Hz. Muhammed'in ümmi oluşu Ehl-i kitabın öne sürdüğü tüm bahaneleri ortadan kaldırdığı ve Hz. Muhammed'e imandan başka seçeneklerinin bırakmadığını belirtirler.[370] *Çağdaş Tefsir*de Ateş, Tevrat ve İncil'de yazılanlar ile Kur'ân vahyi arasında bir benzerlik bulunduğunu, bunu bilen Ehl-i kitap ve müşriklerdeki bazı şahısların, Hz. Muhammed'in okuma yazma bildiği yönündeki iftiraları engelleme adına Yüce Allah'ın onun ümmi olduğunu bildiren bu ayetlerin gönderildiğini belirtmekle birlikte, aslında Hz. Muhammed'in hiçbir zaman okuma yazma öğrenmediğini, O'nun hayatının son dönemlerinde okuma yazma öğrendiğine dair rivayetlerin oldukça zayıf olduğunu da açıklamaktadır. Kur'ân'ın üslubunun ve içeriğinin Tevrat ve İncil'e benzemekle birlikte, ayrıca kendisine has bir üslup taşıdığını da belirtir. Örnek olarak Alak sûresindeki embriyonun oluşumu meselesini anlatan Ateş, bu üslubun sadece Kur'ân'a has olduğunu ve Ehl-i kitabın da bunu ancak bir vahiy eseri olduğunu anladığını ve bu vahiy karşısında suskun kaldıklarını açıklamaktadır. Özetlemek gerekirse Ateş, Hz. Muhammed'in tam ümmi olduğunu, ona gelen bilginin Allah katından gelen vahiy olduğunu ve Hz. Muhammed'in

---

[368] Ankebut, 29/48
[369] Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.V, s.2671; Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. III, s. 314.
[370] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.IV, s.277.

okuma yazma bilmeden sadece vahiyle insanlara risalet görevini aktardığını açıklar.[371] Görüleceği üzere bütün müfessirlerimiz, önceki kitaplarda belirtildiği üzere Hz. Muhammed'in ümmilik vasfı taşıdığını, müşriklerin ve Ehl-i kitabın o'nun Kur'ân'ı uydurduğu yönündeki bütün iddialarının bu vasıfla devre dışı kaldığını ve bu konuda hiçbir bahanelerinin olmadığını belirtmektedirler.

Kur'ân'ın Hz. Muhammed'in önceki kitaplarda geçen vasfı olan ümmilik meselesi üzerinde durduğu ayetlere örnek A'raf sûresinin 157. ve 158. ayetleridir.[372] Bu ayetlerde tüm insanlardan Kur'ân'a ve ümmi olan Hz. Muhammed'e uyup tabi olanların ebedi kurtuluşa erecekleri vurgulanır. Ayıntabî, Ehl-i kitabın, vasıflarını kendi kitaplarında bulduğu, ümmi peygambere, mutlaka tabi olması, ona iman etmesi ve onun şeriatıyla amel etmesinin kurtuluşları için gerekli olduğunu belirtmektedir. Ayıntabî, *Çağdaş Tefsir'*in müellifi Ateş'in birçok ayetin tefsirinde üzerinde durduğu ve Ehl-i kitabın; Hz. Muhammed'i tasdik ettikten sonra ona tabi olmalarının gerekli olmadığı düşüncesinin aksine, Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'i tasdik etse bile, ona tabi olmadan kesinlikle dalaletten kurtulamayacaklarını, kurtuluş için hem onu tasdik etmeleri, hem de ona tabi olmalarının gerekli olduğunu vurgulamıştır.[373] Ömer Nasuhi Bilmen, Peygamber efendimizin geçmiş kitaplarda ümmi olarak geçtiğini, zaten onun okuma yazma da bilmediğini bildirmektedir. Eğer O ümmi olmasaydı, geçmiş kitaplarda O'nun ümmi vasfı bulunduğundan, Ehl-i kitabın, O'nu yalanlama yoluna gideceklerini açıkladıktan sonra, Hz. Muhammed'in hiç kimseden bir şey okuyup yazmadığı halde, ilham-ı ilahi ile kendisine evvelin ve ahirin bilgisinin verildiğini, Kur'ân gibi eşsiz bir kitabı insanlara tebliğ ettiğini, onun için de vasıfları önceki kitaplarda ümmi olarak geçen Hz. Muhammed'i, Ehl-i kitap dâhil bütün insanların tasdik edip O'na tabi olması gerektiğini belirtir. Yahudîlerden Abdullah İbni Selam, İsevilerden Tamimüddar'i Radiyallahü (r.a.) anhüma gibi şahısların Hz. Muhammed'e iman ettiğini, hakiki ve ebedi bir saadet ve selamete erişmek için, Hz.

---

371 Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.VI, s.517-518.

372 157.**"Onlar, yanlarındaki** Tevrat**'ta ve** İncil**'de yazılı buldukları Resûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir…"**

158.**"…O hâlde, Allah'a ve O'nun sözlerine inanan Resûlüne, o ümmî peygambere iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız."**

373 Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. II, s. 107-109.

Muhammed'in davetine icabetten başka yol olmadığını da özellikle belirtir.[374] *Kur'ân Yolu*'nda ümmi kelimesinin kritiği yapılarak, bu kelimenin nasıl kullanılması gerektiği konusunda üç farklı görüşün olduğu, en makbul kullanım şeklinin ise okuma yazma bilmeyenler için kullanıldığı belirtilir. Ayette geçen "O ümmi peygambere uyarlar" ifadesiyle de, Hz. Muhammed zamanında ve ondan sonraki devirlerde yaşayıp ona iman etmiş Yahudî ve Hristiyanların kastedildiği bildirilmektedir. Örneğin Ömer Nasuhi Bilmen, bu Yahudî ve Hristiyanların Abdullah İbni Selam gibi şahıslar olduğunu belirtirken, bu tefsirde ise böyle bir işaret yoktur. Ayetin özel maksadının, Kur'ân mesajının Ehl-i kitap içinde bir kurtuluş ve özgürlük vesilesi olduğunu onlara bildirmek, Kur'ân geldikten sonra artık bütün eski dinlerin geçerliliğini kaybettiklerini, Ehl-i kitap dâhil olmak üzere bütün insanların, Allah'a ve O'nun resulü Hz. Muhammed'e iman edip tabi olmaya çağırdığını, ancak bu çağrıya uyulduğunda kurtuluş olabileceğini söylemektedirler.[375] Klasik tefsirlerden farklı bir yorum sergileyen Çağdaş tefsirin müellifi Ateş'in, *Kitab-ı Mukaddes*'ten verdiği örneklerle Hz. Muhammed'in onlara bildirildiği vasıflarından bir tanesinin de ümmilik olduğunu belirttikten sonra, özellikle şu açıklaması dikkat çekici açıklamayı yapar: İsrailoğullarının Tevrat'ın yanında Kur'ân'a da inanmaları gerektiğini, gerekçe olarak da Allah'ın ayetlerininin bir bütünlük arz ettiğini, bir peygambere verilen vahyi kabul edip diğerini inkâr etmenin dinle bağdaşmayacağını belirtmektedir. Klasik tefsirlerde ve *Kur'ân Yolu* tefsirinde Ehl-i kitabın kurtuluşu için sadece Kur'ân'a iman edilmesi hususu dile getirilirken, Ateş onlardan farklı olarak Ehl-i kitabın kendi kitaplarının yanında bir de Kur'ân'a iman etmesi gerektiği düşüncesi, kendisine has bir orijinalliği barındırmaktadır. Ayrıca bu ayette tabi olma meselesini de ele alan Ateş, Hz. Peygamber'in din konusunda, vahiy dışında kendi ictihadiyle koyduğu hükümlere uymanın gerekli olduğunu, yani bunlar uyulması gerekli, dini nitelikli hükümlerdir. Âdet kabilinden olan hükümlere uymanın gerekli olmadığını belirtiyor. Bu düşüncesini temellendirmek için de, Hz. Peygamber'in Medine'ye geldiğinde halkın hurmaları aşıladığını görünce bundan hoşlanmamış, kendisinden bu sözü duyanlar hurmalarını aşılamamışlar ve sonuçta verim düşmüştür. Bu durum kendisine nakledildiğinde Hz. Peygamber: **"Siz dünya işlerini**

[374] Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*, c.II, s.1101-1104.
[375] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.*, c.II, s.601-608.

benden daha iyi bilirsiniz. Ama din işleri bana aittir."[376] Diyerek mukabelede bulunmuştur. İşte bu hadisle Ateş, dini konularda Hz. Muhammed'e uymanın gerekli olduğunu fakat dünya işlerinde ona tabi olmaya gerek olmadığını savunur.[377]

Hz. Muhammed ümmi idi. Neşet ettiği Arap toplumu da ümmi idi. Müşrik olan Arap toplumuna daha önce peygamber gelmediğinden, Yüce Allah, Cuma sûresinde Hz. Muhammed'in geldiği toplumun da ümmi bir topluluk olduğunu bildirmektedir.[378] Yüce Allah ümmi bir topluluğa onlar gibi ümmi bir peygamber göndermişti. Çalışmamızda yer alan tefsirlerin tümü, Hz. Muhammed'in yetiştiği ortamın ümmi bir toplum olduğu, okuma yazma oranının yok denecek kadar az olduğu, bu cehalet ortamında Yüce Allah'ın kendi ayetleriyle onları bilgilendirecek içlerinden birini resul seçtiği ve bu elçinin de Allah'ın ayetlerini insanlara naklettiği böylece Allah'ın kendisine verdiği ilimle etrafındaki insanları aydınlattığı bildirilmektedir.[379] Ayrıca Ömer Nasuhi Bilmen, ümmi bir topluluğa, ümmi bir peygamberin çıkıp onları aydınlatması, o peygamberin en büyük mucizelerinden biri olduğunu belirtmektedir.

Sonuç olarak klasik tefsirlerimiz, Ehl-i kitapla birlikte tüm insanların Hz. Muhammed'e iman edip tabi olması gerektiğini belirtirken, *Kur'ân Yolu* tefsiri de, konumuzla alakalı ayetlerin tümünde imanı gerekli görürken, tabi olma meselesinde biraz farklı bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Müelliflerimiz kimi yerlerde hem iman etme hem de tabi olma gerekliliğini aktarırken,[380] kimi yerlerde de iman ile birlikte diyaloğu ele almakta,[381] kimi yerlerde ise sadece iman konusunu ele alınıp tabi olma meselesine hiç değinmemektedir.[382] *Çağdaş Tefsir*in müellifi Ateş, Ehl-i kitabın kendi kitaplarıyla birlikte Kur'ân'a da iman etmesi gerektiğini aktarır. Ateş, Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e tabi olma meselesi üzerinde durmamaktadır. Müslümanların Hz. Muhammed'e tabi olma konusunda ise, din işlerinde tabi olunması gerektiği, dünya işlerinde ise tabi olmanın gerekli olmadığını belirtir.

---

[376] Müslim, Fezail:140; İbn Mace, Ruhûn: 15; İbn Hanbel: 1/62, 3/152.
[377] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.III, s.399-404.
[378] Cuma, 62/2-3.
[379] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. IV, s. 226; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.VIII, s. 3719-3720; Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.IX, s.430-431; Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.V, s.344-345.
[380] A'raf, 7/157-158.
[381] Al-i İmran, 3/64,81.
[382] En'am, 6/20.

Özetle sunmak gerekirse klasik tefsirlerimiz, Yahudî ve Hristiyanların, kendi dinlerini bırakıp iman edip müslüman olmaları gerektiğini ayrıca son peygambere ve son kitaba tabi olunmasını lüzumlu görürler. Modern dönem tefsirlerimiz ise son peygambere ve son kitaba iman etme meselesi bir ölçüde var iken tabi olma meselesi ise net değildir. Bu tefsirlerimiz kimi yerlerde tabi olunması gerektiği belirtilirken kimi yerlerde ise bu mesele hiç yer almaz. Verdiğimiz örneklerin konunun anlaşılması hususunda kâfi olduğunu düşünüyoruz. Çalışmamıza Hz. Muhammed'in Ehl-i kitabı İslâma davet etmesi ve Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'i inkâr sebepleri konuları ile devam edeceğiz.

2.1.4. Yahudî ve Hristiyanların Son Peygamber ve Kitaba İmana Davet Edilmesi

Çalışmamızın geçen kısmında Ehl-i kitap olan Yahudî ve Hristiyanların Hz. Muhammed'in vasıflarından haberdar olduğunu, hatta kendi oğullarını tanıdıkları gibi onu tanıdıklarını ve Kur'ân'ın bu son peygambere iman etmeye ve tabi olamaya çağırdığını ve müfessirlerimizin de bu bağlamdaki görüşlerini aktarmaya çalıştık. Tez çalışmamızın bu kısmında ise Hz. Muhammed'in Ehl-i kitabı İslâm'a davetinin üzerinde duracağız. Araştırmamızın omurgasını oluşturan Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e imanı ve O'na tabi olması meselesi bu başlığımızda da ön plana çıkacak, hatta tabi olma meselesine apayrı bir başlık açacağız ve çok sayıda örnekleme ile konuya temas edeceğiz. Şimdi bu bilgiler ekseninde Ehl-i kitap Hz. Muhammed'e iman etmeli midir? Yoksa kendi dininde kalarak kendi peygamberine tabi olmaya devam mı etmelidir? Klasik ve modern tefsirlerimizin yaklaşımlarıyla bu sorularımıza cevap arayıp sonucunu mukayeseli bir şekilde vermeye çalışacağız

İbn-i Abbas'tan gelen bir rivayete göre Medine'li bazı Yahudî âlimlerine halktan hediyeler geliyordu, Yahudî âlimleri de gelen hediyelerden mahrum kalmamak için Hz. Muhammed ve Kur'ân'a iman etmiyordu ve Hz. Muhammed'in kendi kitaplarında geçen vasıflarını halktan gizliyordu. Bunun için de Kur'ân-ı Kerim Bakara sûresinde geçen bir ayette Ehl-i kitabı şöyle imana çağırıyor:

"Elinizdeki Tevrat'ı tasdik edici olarak indirdiğimize (Kur'ân'a) iman edin. Onu inkâr edenlerin ilki olmayın. Âyetlerimi az bir karşılığa değişmeyin ve bana karşı gelmekten sakının. Hakkı batılla karıştırıp da bile bile hakkı gizlemeyin."[383]

Yahudîlerin İslâm'a karşı tutum ve davranışlarını anlatan ayetler dizisinin ilk halkasını oluşturan bu ayet, açıkça Ehl-i kitabı, Hz. Muhammed'e ve Kur'ân'a imana çağırmaktadır. Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen, Ehl-i kitabın Tevrat gibi semavi bir kitap olan Kur'ân'a iman etmeleri gerektiğini şöyle açıklarlar: Hz. Muhammed'in ve nazil olan Kur'ân'ın vasıfları Ehl-i kitap tarafından bilinmekteydi, fakat onlar dünyevi menfaat uğruna bu vasıfları gizleme yoluna gidip O'nu inkâr ettiler. Ayrıca Ehl-i kitap bu vasıfları çok iyi bildiğinden normalde onların herkesten önce iman etmesi beklenirken aksine inkar ettiklerini bildirilir. Ehl-i kitabın hem Kur'ân'ı hem de Hz. Muhammed'in peygamberliğini tasdik etmeleri ve onlara tabi olmaları gerektiğini iki müfessir de önemle belirtirler. Ayrıca Ayıntabî, Hz. Muhammed'in, Hz. Musa ile alakalı şu sözünü aktararak Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e tabi olması gerektiğini vurgulamaktadır: **"Musa peygamber hayatta olsaydı bana tabi olmaktan başka yapacak bir şeyi yoktur."**[384] Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere müfessirlerimiz Hz. Muhammed'e ve Kur'ân'a iman edip tabi olunmasını kurtuluş için bir gereklilik görürler.[385] Modern dönemde yazılan tefsirlerden *Kur'ân Yolu*, Kur'ân'ın Tevrat'ı tasdik etmesini, Kur'ân'ın öğretileriyle Tevrat'ın öğretileri arasında uyum olmasının bir göstergesi olarak açıklayan müellifler, işte bu uyumu gören Ehl-i kitabın vakit kaybetmeden müslüman olması gerektiğini belirtirler. Ayette geçen "hakkı gizlemeyin" ibaresini klasik tefsirlerimiz Hz. Muhammed'in vasıflarını gizleme olarak görürken, *Kur'ân Yolu* müellifleri, Kur'ân'ın hak kitap ve Hz. Muhammed'in hak peygamber olarak gizlenmesi olarak görmektedirler. Görüldüğü gibi *Kur'ân Yolu* müfessirleri de, Ehl-i kitabın kurtuluş için müslüman olmalarını gerekli görmektedirler. Çalışmamızın önceki kısmında da değindiğimiz gibi müfessirlerimiz, tabi olma meselesinde kimi yerlerde net vurgu yapmakta iken, kimi yerlerde ise bu vurgu bulunmamaktadır.[386] *Çağdaş Tefsir*'in sahibi Ateş, Hz. Muhammed'in hiç olmayan bir din getirmediğini, aksine önceki peygamberlerin misyonunu tamamlamak ve bazı noktalarda hedefinden saptırılmış olan hak dini

[383] Bakara, 2/41-42 (Not: Bu ayetlerin tercümesi Diyanet İşleri Başkanlığı mealinden alınmıştır)
[384] Müsned, III, 338.
[385] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.*, c. I, s. 42-43; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*, c.I, s.45-46.
[386] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.*, c.I, s.114-115.

gönüllere yerleştirmek üzere gönderildiğini, Kur'ân'ın da, kendinden önce gelen vahyi yalanlayıcı ve ortadan kaldırıcı değil; onları doğrulayıcı ve güçlendirici olarak indirildiğini beyan etmektedir. Ayrıca Ateş, Kur'ân'ın, daha önce gelen ilahi kitapların içeriğinin bazı katmanlardan soyutlanarak fasih bir Arapça ile Hz. Muhammed'e vahyedildiğini açıklamaktadır. Ateş'in yukarıdaki beyanlarından da anlaşılacağı üzere, Kur'ân'ın, Tevrat'ı ortadan kaldırmadığını yani Tevrat'ın hükümlerinin devam ettiğini ve Kur'ân'ın da O'nu güçlendirdiği açıklamakta, belki de bunun içindir ki Ateş, ayetin yorumunda, Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e tabi olması gerektiği yolunda hiçbir açıklama yapmamaktadır.[387]

Allah'ın Ehl-i kitabı Kuran'a ve Hz. Muhammed' e imana çağırdığı ayetlerinin sayısı oldukça fazladır. Bu ayetlerden bir tanesi özellikle Medine Yahudîlerini imana çağırır.[388] Ellerindeki Tevrat'ı tasdik etmesine rağmen, *Kur'ân*'ın kendisine iman etmeye çağırdığı Ehl-i kitabın, bahaneler üreterek iman etmediğinin anlatıldığı ayette Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen, Kur'ân'ın Ehl-i kitabı, kendisini "tasdik ve tabi" olmaya çağırdığını, onların ise bahaneler üreterek kendilerinin Tevrat'a iman ettiklerini belirtip imandan uzaklaştıklarını, böylece onların Tevrat'a da iman etmediklerini belirtir. Eğer dünya ve ahiret saadetine erişmek istiyorlarsa, Ehl-i kitabın, Kur'ân'ı tasdik edip ve ona tabi olunması gerektiğini belirtirler.[389] *Kur'ân Yolu* tefsirinde, vahyin kime indirildiği değil de kimin tarafından indirildiği önemli olduğu, bunun için de ayette, "Muhammed'e indirilene inanın" yerine "Allah'ın indirdiğine inanın" denilerek bu gerçeğe dikkat çekildiği, fakat Yahudîlerin ırkçılık yaparak, Kur'ân'a inanmadıkları belirtilir. Yahudîlerin Kur'ân'a iman etmesi gerektiği üzerinde duran müfessirler, Kur'ân'a tabi olma meselesine bu ayette de değinmezler.[390] *Çağdaş Tefsir'*in Müellifi Ateş, Ehl-i kitabın Kur'ân'a iman etmesi gerekirken, inatçılıkları ve kıskançlıkları yüzünden iman etmediklerini belirtir. Ateş de *Kur'ân Yolu* müellifleri gibi tabi olma meselesine değinmemektedir.[391] Açıklamalardan da görüleceği üzere bu ayette klasik usulle yazan müfessirler,

---

[387] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.I, s.151-152.

[388] Bakara, 2/91. **(Onlara, "Allah'ın indirdiğine (Kur'ân'a) iman edin" denilince, "Biz sadece bize indirilene (Tevrat'a) inanırız" deyip, ondan sonra geleni (Kur'ân'ı) inkâr ederler. Hâlbuki o, ellerinde bulunanı (Tevrat'ı) tasdik eden hak bir kitaptır…)**

[389] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 64; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s.89.

[390] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.I, s.156.

[391] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.I, s.198.

Kur'ân'a iman edip tabi olmanın gerekliliği üzerinde dururken, modern dönemde yazılan tefsirlerimizde müellifler, iman meselesine değinirken, tabi olma meselesine değinmemektedir.

Hz. Muhammed ile Ehl-i kitap arasında imana çağırma noktasında sürekli bir diyalog söz konusu idi. İşte bu diyaloğun olduğu bir ortamda Abdullah b. Abbas'tan gelen rivayete göre Hz. Muhammed Yahudî ulemasına, "Ey Yahudî topluluğu! Allah'tan korkun Müslüman olun. Allah'a yemin olsun ki sizler benim size getirdiğimin hak olduğunu biliyorsunuz" deyince, onlar, "Ey Muhammed! Biz bunu bilmiyoruz" diye karşılık verdiklerinde[392] Nisa süresindeki şu ayet nazil olmuştur:

> **"Ey kendilerine kitap verilenler! Birtakım yüzleri silip de tersine çevirmeden, yahut cumartesi halkını lânetlediğimiz gibi onları lânetlemeden, yanınızda bulunanı (**Tevrat**'ı) doğrulayıcı olarak indirdiğimiz bu kitaba (**Kur'ân**'a) iman edin."**[393]

Ehl-i kitabın imana gelmesi noktasında uyarı mahiyetindeki bu ayete, Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen, bu ayet ile Ehl-i kitabın yine Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve Kur'ân'ın, içinde bütün hakikat-i diniyeyi taşıdığını tasdike ve bunlara iman etmeye çağrıldığını eğer kabul etmezler ise onları çeşitli belaların beklediğini aktarmaktadırlar. Ayette geçen, "Yüzleri silip tersine çevirme" yi Ayıntabî, kalplerini hidayetten uzaklaştırma olarak anlamış, Ömer Nasuhi Bilmen de Ayıntabî gibi, bir kimseyi hidayetten dalalete, selametten felakete reddeylemek olarak açıklamıştır. Ayrıca iki tefsirde de geçen rivayete göre*:*

"Abdullah b. Selâm (r.a.) bu ayeti işitince elini yüzüne tutarak Peygamberimiz (a.s.)'a geldi ve Müslüman oldu. Ve dedi ki, Ya Rasûlallah; korkarım ki sana ulaşmazdan evvel, yüzüm tersine döne. Ve bunun gibi Ka'b el-Ahbâr (r.a.) dahî işitince Ömer b. el-Hattab zamanında İslâm'a geldi. Ve dedi ki Yâ Rabb bu ayetin vaîdinden korkup sana iman ettim."

İki müfessirin açıklamalarına göre Ehl-i kitabın dalaletten hidayete ulaşmaları için kesinlikle Hz. Muhammed'e iman edip, ona tabi olmaları bir gerekliliktir. Aksi takdirde kurtuluşları mümkün değildir.[394] Ayette açıkça Ehl-i kitap imana davet edildiği halde, modern dönem tefsirlerinden *Kur'ân Yolu*'nda Ehl-i kitabın imana

---

[392] Muhammet Altaytaş, *a.g.e.,* s.126-127.
[393] Nisa, 4/47.
[394] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 311; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.II, s.600-601.

gelmesi ve Hz. Muhammed'e tabi olmasıyla alakalı bir yorum yoktur. Müellifler, sadece ayette geçen "Yüzleri silip tersine çevirme" ibaresini yorumlamışlardır. Onlara göre "Yüzleri silip tersine çevirme"den maksat; yüzdeki organlardan elde edilecek hayır, bereket, verimlilik ve saadetten mahrum olmak, kemale doğru ilerlemek yerine ilkelliğe doğru gerilemek olarak açıklamışlar.[395] *Çağdaş Tefsir*'de Ateş, *Kur'ân Yolu* tefsirinin müellifleri gibi ayette Hz. Muhammed'e iman etme ve tabi olmakla alakalı bir yorumda bulunmaz. Ateş, yine *Kur'ân Yolu* müellifleri gibi sadece Ayette geçen, "Yüzleri silip tersine çevirme" ibaresini yorumlar. Ona göre bu ibareden maksat şudur:

"İnanmayan Yahudîlerin, bir gün yurtlarını, evlerini barklarını bırakıp giderken üzüntüden yüzlerinin perişan olacağına, hasretle gözlerinin arkada kalacağına, dönüp dönüp geride bıraktıkları yurtlarına bakacaklarına işarettir."[396]

Yukarıdaki açıklamalarımızdan da anlaşılacağı üzere gelenekçi müfessirlerimiz bu ayeti, Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e iman edip tabi olması gerektiği ve bu hususta Yüce Allah'ın onları uyardığını dile getirirken, modern dönemde yazılan tefsirlerimiz ise sadece ayette geçen bir ibareyi yorumlayıp, ayeti Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e iman edip ve ona tabi olması yönüyle ele almamışlardır. Modern dönem müfessirlerimizin yorumları bir yana ortada bir gerçek var ki, klasik usulle yazan müfessirlerimizin de dediği gibi Ehl-i kitap Hz. Muhammed'e iman etme ve tabi olma ile mükelleftir. Hz. Muhammed'e ve Kur'ân'a iman etmeyi ve tabi olmayı tehir ettiği her an Ehl-i kitap için bir kayıptır. Verilen görüşlerden hangisi dikkate alınırsa alınsın, hepsinde de Ehl-i kitap için bir uyarı söz konusudur.

Kur'ân, Ehl-i kitabı imana davet ederken, Ehl-i kitap bu daveti kabul etmeme adına çeşitli bahaneler ileri sürüyor ve kendilerinin Allah'ın dini ve hidayeti üzere olan velileri/dostları olduklarını iddia ediyorlardı.[397] Kur'ân da onların iddialarının aksine, Maide sûresinin 68. ayetinde Tevrat, İncil ve Hz. Muhammed'e nazil olan Kur'ân'a iman etmedikleri, emir ve yasaklarını uygulamadıkları sürece dinde, "hiçbir

[395] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.*, c.II, s.77.
[396] Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.II, s.298-299.
[397] Maide, 5/18.

temel üzere olmayacaklarını" bildirmektedir.[398] Aynı ayete çalışmamızın ileriki kısmında ayrıntılı bir biçimde tekrar değineceğiz. Burada ise, konumuzla ilgili kısmına değinmekle iktifa edeceğiz. Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen, Tevrat ve İncil'in tahrife uğramamış hükümlerini uygulayanların, Hz. Muhammed'in Tevrat ve İncil'de belirtilen sıfatlarını gizlemeyenlerin, bunun yanında Hz. Muhammed'e risalet görevi geldikten sonra, O'na ve O'nun kitabına iman edenlerin kurtuluşa ereceklerini açıklamaktadırlar. Müfessirler Ehl-i kitabın kurtuluşu için Hz. Muhammed'e iman edip ona tabi olduktan sonra, Kur'ân'ın hükümleri ile amel ettiklerinde cennete girebileceklerini belirtirler.[399] *Kur'ân Yolu* tefsiri, Tevrat ve İncil'le aynı kaynaktan gelen Kur'ân'ın, Tevrat ve İncil'i tasdik ettiği fakat Ehl-i kitabın elinde Tevrat ve İncil'in asılları olmadığı için geriye tek kalan alternatifin Kur'ân olduğunu, bu yüzden de Ehl-i kitabın Kur'ân'ın hakemliğinden başka çarelerinin olmadığını aktarır.[400] Bu ayetin yorumunda Kur'ân'ın Ehl-i kitap için tek alternatif olduğunu belirten müellifler, çalışmamızda daha önce de belirtiğimiz gibi kimi zaman Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e ve son kitaba tabi olması gerektiğini savunurken, kimi yerde de tabi olma meselesine değinmemektedir. Ya da kimi yerlerde Ehl-i kitapla diyaloğu gerekli görmektedirler. Sonuç olarak *Kur'ân Yolu* müfessirlerinin tabi olma konusunda yaklaşımlarının açık ve net olmadığı, bu düşünceleriyle kimi yerlerde kendileriyle çeliştiklerini söyleyebiliriz. *Çağdaş Tefsir'*de Ateş, bütün peygamber ve kitapların birbirinin tamamlayıcısı olduğunu, ayette Ehl-i kitabın saadete erişebilmesi için Allah'ın bütün indirdiklerine iman etmesi gerektiğini belirtir. Ayrıca Ateş bizce farklı ve çok önemli olan şu açıklamaları yapmaktadır:

"*Kitâb ehli, Yahûdî ve Hristiyan kaldıkları halde* Kur'ân*'ı inkâr etmez, onun gereklerine aykırı davranmazlarsa ki bu üç Kitabın genel hatlarında, temel konularında bir aykırılık yoktur meselâ teslisi bırakıp* Kur'ân*'ın emrettiği şekilde*

[398] Maide, 5/68. Not: Bu ayetin tercümesi DİB mealinden alınmıştır. **De ki: "Ey Ehl-i kitap!** Tevrat**'ı,** İncil**'i ve Rabbinizden size indirileni (**Kur'ân**'ı) uygulamadıkça hiçbir şey üzere değilsiniz."**
[399] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.*, c. I, s. 404-405; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*, c.II, s. 796-799.
[400] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.*, c.II, s.307-315.

Allah'a ve âhirete inanırlarsa mü'min sayılır ve cennete giderler. Mutlaka kendi dinlerinden ayrılıp Müslüman olmaları şart değildir."[401]

Ateş'in, Müslümanların 1400 yıllık anlayışlarından ayrılan ve modern döneme mahsus bu yeni yorumu daha birçok ayette de (Fatiha 1-7, Bakara 62, Al-i İmran 113-115, Maide 69, Kasas 52-54, Rum 1-6. v.s.) kendisini göstermektedir. Bu ayetlerin yorumlarına çalışmamızın ileriki kısımlarında (cennete girebilme meselesinde) değineceğiz. Biz, burada sadece başlığımıza uygun olarak davet edilmesi hususunu ele aldık. Buradan da anlaşılacağı üzere diğer müfessirler Ehl-i kitabın kurtuluşu için, Hz. Muhammed'e ve Kur'ân'a iman edip tabi olunması yani onun davetine icabet edilmesi gerektiğini belirtirlerken ve aynı zamanda Kur'ân'ın hükümleriyle amel edilmesi gerekliliği üzerinde dururken, Ateş, Ehl-i kitabın İslam'a girmelerinin şart olmadığını savunmaktadır.

Hz. Muhammed'in peygamberliği evrensel miydi? Yoksa sadece bulunduğu çağa mı özgüydü? Hz. Muhammed kendi çağındaki Araplar için mi peygamber olarak gönderilmişti? Ehl-i kitap olan Yahudî ve Hristiyanlar ona tabi olmakla mükellef midir? Ya da Hz. Muhammed'e tabi olmanın ölçüsü nedir? İşte bu sorulara yanıt verecek ayetlerden bir tanesi de A'raf sûresinin 158.[402] ayeti ve Sebe' sûresinin 28. ayetidir. Klasik tefsirlerimiz de modern dönemde yazılan tefsirlerimiz de bu ayetteki yorumlarında Hz. Muhammed'in peygamberliğinin evrensel olduğunu belirtirler. Onun peygamberliğinin sadece bulunduğu çağa değil, risaletinin başladığı andan itibaren başlayıp kıyamet gününe kadar devam edeceğini aktarırlar. Onun için kıyamete kadar gelecek bütün insanların onun peygamberliğine iman edip, ona ve onun getirdiği Kur'ân'a tabi olmaları gerektiğinin üzerinde dururlar.[403] Ayrıca *Kur'ân Yolu* müfessirleri Hz. Muhammed'in peygamberliğine en fazla itirazda bulunan kesimlerden biri olan Yahudîlerden bazılarının, "Muhammed gerçekten peygamberdir, ama sadece Araplar'ın peygamberidir; Yahudîlere gönderilmemiştir"

---

[401] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.III, s. 32-34.

[402] Not: Bu ayetin tercümesi Diyanet İşleri Başkanlığı mealinden alınmıştır. **(Ey Muhammed!) De ki: "Ey insanlar! Şüphesiz ben, yer ve göklerin hükümranlığı kendisine ait olan Allah'ın hepinize gönderdiği peygamberiyim. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, diriltir ve öldürür. O hâlde, Allah'a ve O'nun sözlerine inanan Resûlüne, o ümmî peygambere iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız."**

[403] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. II, s. 108-109; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.II, s. 1103-1104.

diyerek, Hz. Muhammed'in peygamberliğini millileştiren Yahudîlerin iddiasının reddedilmesinde en kesin delil bu ayetin olduğunu söylerler.[404] Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e tabi olma meselesine bu ayette de değinmeyen *Çağdaş Tefsir*'in sahibi Ateş, Müslümanların Hz. Muhammed'e ne şekilde ve nasıl uyması gerektiği hususunu da şöyle açıklamaktadır: Hz. Muhammed'in, din konusunda, vahiy dışında kendi ictihadiyle koyduğu hükümlere uymayı gerekli kıldığını, yani Hz. Muhammed'e uyulması gerekli hususların, dini nitelikteki hükümler olduğunu, âdet kabilindeki hükümlere uymanın gerekli olmadığını belirtir.[405] Müfessirlerimizin yorumlarında da anlaşılacağı üzere, Kur'ân bakımından artık İslamiyet dışındaki dinler ve şeriatler geçerliliğini yitirmiştir. Ateş dışında diğer müfessirlerimiz, Ehl-i kitap olan Yahudî ve Hristiyanlar da dâhil olmak üzere bütün insanlar Allah'a ve O'nun elçisi olan Hz. Muhammed'e iman edip, kurtuluş ve hidayete erebilmek için Hz. Muhammed (s.a.v.) tabi olmanın gerekliliği aktarırken, Ateş, Hz. Muhammed'e imanı gerekli görmekte fakat tabi olma meselesine değinmemektedir.

Sonuç olarak klasik müfessirlerimiz Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen, bütün ayetlerin yorumlarında istisnasız bir şekilde Ehl-i kitabın kurtuluşu için kendi dinlerini bırakıp, son peygambere ve Kur'ân'a iman etmeleri ve ona tabi olmaları gerektiği yönünde görüş belirttiler. Modern dönem tefsirlerinden *Kur'ân Yolu*'nda, çok vurgulu olmasa da, bazı ayetlerde onlar da kurtuluş için Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e iman edip ve ona tabi olması gerektiğini belirttiler, bazı ayetlerin yorumlarında ise tabi olma meselesine hiç değinmezler. Çalışmamız içerisinde Ehl-i kitaba en toleranslı davranan müfessirimizin ise Süleyman Ateş olduğunu söyleyebiliriz. Ateş, Ehl-i kitabın tevhid inancından sapmadığı ve Kur'ân'ın hak kitap olduğunu kabul ettiği sürece, kendi dininde kalıp Müslüman olmasa da kurtuluşa erebileceğini savunmaktadır. Yani Ehl-i kitabın ahirette mutluluğa erişebilmesi için din değiştirmelerine gerek olmadığını savunmaktadır. Bu anlayışlarına göre klasik usulle yazan müfessirler Ehl-i kitabın İslam'a davetini zorunlu görür. *Çağdaş Tefsir*'in sahibi Ateş, Ehl-i kitabın *Kur'ân*'ın ilkelerine ters düşmediği sürece din değiştirmelerini de gerekli görmediğinden bu daveti gerekli

[404] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.*, c.II, s.607-608.
[405] Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.III, s. 400-401.

görmez iken, *Kur'ân Yolu* tefsirinin müellifleri de davetle birlikte diyalog gibi bir esas ihdas eder. Çalışmamızın ileriki konularında bu meselelere ayrıca değineceğimizden şimdilik İslâm'a davet noktasında yaptığımız açıklamaların yeterli olduğunu düşünerek konuyu burada noktalıyoruz.

2.1.4.1. Hz. Muhammed'in Davetine İcabet Edenler

Çalışmamızın yukarıdaki bölümünde Yüce Allah tarafından Ehl-i kitabın, son peygambere ve son kitaba iman etmeye ve ona tabi olmaya davet edildiğini aktardık. Bu davet Ehl-i kitap nezdinde nasıl bir karşılık bulmuş ve bu davette ismi ön plana çıkmış isimler kimlerdir? Tefsirlerdeki yaklaşımlara konumuzu açıklamaya devam edeceğiz. Kur'ân-ı Kerim Hz. Muhammed'in davetine icabet edenleri birçok ayette övgüyle anmaktadır. Bakara sûresindeki bir ayette kendilerine kitap verilen kimselerin, onu gereği gibi okudukları ve ona inandıkları dile getirilir.[406] Ayıntabî, bu kimselerin Hz. Muhammed'in evsafını tağyir etmeyip ve ona iman eden İseviler olup, Cafer b. Ebu Talip ile Habeşistandan gelen otuz iki kişi ve Şam'dan gelen sekiz rahip olduğunu söylerken,[407] Ömer Nasuhi Bilmen, bu ayetten kastedilenlerin Abdullah b. Selam gibi önceleri Yahudî iken sonradan iman eden Ehl-i kitap bilginleri olduğunu belirtir.[408] gelenekçi müfessirlerimiz bu iman edenlerin kimler olabileceği hususuna değinirken, modern dönem tefsirlerinden *Kur'ân Yolu*'nda bu ayette iki farklı görüşün dile getirildiğini, bunlardan birincisinin ayette geçen kitaptan maksadın *Kur'ân-ı Kerim* ve kitap verilen kimselerin de Hz. Muhammed'e tabi olan Müslümanların olduğunu aktarırken, ikinci ve en kuvvetli görüşün de, kitaptan kastedilenin, Tevrat olduğu, kendilerine kitap verilenlerin de, Tevrat'ı hakkıyla okuyan ve onunla amel eden, Hz. Muhammed'in geleceğine dair bilgileri Tevrat'ta öğrenip onun hak peygamber olduğunu tasdik eden Yahudîler olduğunu aktarırlar.[409] *Çağdaş Tefsir*'in müellifi Ateş, ayetin kimler hakkında indiğine dair herhangi bir yorum yapmamaktadır.[410]

---

[406] Bakara, 2/121**. "Kendilerine kitab verdiğimiz kimseler, onu gereği gibi okurlar. İşte bunlar ona inanırlar. Onu inkâr edenlere gelince, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir."**
[407] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 79.
[408] Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s. 117.
[409] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.I, s.201-202.
[410] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.I, s. 230.

Yüce Allah Ehl-i kitaptan olup, ilimde derinleşen şahısların Hz. Muhammed'e ve Kur'ân'a iman ettiklerini ve ecirlerinin büyük olacağını belirtir.[411] Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen, bunların Abdullah b. Selam ve arkadaşları gibi şahısların olabileceğini aynı zamanda Muhacir ve Ensar'ın da bu gruptan sayılabileceğini aktarırlar.[412] Modern dönem tefsirlerimizden *Kur'ân Yolu*, Ehl-i kitaptan kötü kimselerin bulunabileceği gibi iyi kimselerin de bulunabileceğini belirttikten sonra Ehl-i kitaba mensup olup ilimde derinleşen şahısların bulunduğunu, bunların kendilerine daha önce indirilmiş olana imanla birlikte son peygambere vahyolunmuş Kur'ân'a da iman ettiklerini beyan eder. Klasik tefsirlerimiz bu kimselerin Abdullah b. Selam gibi iman eden şahıslar olduğunu belirtirken, *Kur'ân Yolu* bu konuda bir açıklama yapmamaktadır.[413] Diğer modern dönem müfessiri Süleyman Ateş, bu ayette de *Kur'ân*'ın övdüğü bu şahısların kimler olabileceği noktasında bir açıklama yapmamaktadır.[414]

Kur'ân'ın davetine olumlu cevap veren Ehl-i kitaptan bazı kişilerin gözlerinden yaşlar geldiği ve "bizi de Muhammed ümmetiyle beraber yaz" diye dua ettikleri belirtilir.[415] Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen,[416] bu ayette bahsedilen kişilerin Hz. Muhammed'i görmeden sadece sıfatlarını bildiği için iman eden, Nasara taifesinden Necaşi ve ashabı olduğunu söylerler.[417] Modern dönem tefsirlerinden *Kur'ân Yolu* müellifleri de klasik müfessirler gibi bu iman eden grubun, Habeş Necaşisi Ashame ve çevresindeki Hristiyanlar olduğunu belirtir.[418] *Çağdaş Tefsir*'in sahibi Ateş, bunların Şam tarafından gelen Süryani-Arami gibi Arap soyundan gelen Hristiyan heyeti olduğunu belirtir.[419]

---

[411] Nisa, 4/162.
[412] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 361; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.II, s. 704-705.
[413] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.II, s.182.
[414] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.II, s. 394-395.
[415] Maide, 5/83.
[416] Ömer Nasuhi Bilmen tefsirinde geçen rivayete göre bu ayetler Necaşi ile onun eshabı hakkında nazil olmuştur. Şöyle ki: Resuli Ekrem Efendimiz, Necaşi'ye bir nâme'i âlilerini göndermiş, onu imâna davet etmişti, Necaşî bu mübarek nâme'i risaleti alınca Habeşede bulunan Hazreti Cafer ile sair muhacirleri yanma çağırmış, bir takım kıssisler ile rahiblerde hazır bulunmuş idi. Hazreti Cafer'e Kur'ân okumasını teklif etmiş, o da Meryem suresini okumuş, bunu dinleyince bir manevî zevk ile ağlamaya başlamışlar, gözlerinden sular serpilmeğe başlamış, Necaşi'de yanındaki din adamları da Kur'ânı muciz beyana imân etmişlerdir.
[417] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 409; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.II, s. 813.
[418] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.II, s.324.
[419] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.III, s. 47.

Hz. Muhammed'in risaletinden haberdar olunca, yukarıdaki ayette de anlatıldığı gibi, Ehl-i kitaptan hakka teslim olanların tavrını anlatan başka ayetler de söz konusudur. Muhammed Altaytaş'ın da dikkat çektiği[420] ve ayette de geçtiği üzere Hz. Muhammed ve Kur'ân'dan evvel önceki kitapların ilmi kendilerine verilmiş olanlardan, hakiki vahyin ve nübüvvetin alametlerini bilen, bu sebeple hak ile batılın arasını temyiz kabiliyetine haiz olanlara Kur'ân ayetleri okunduğu vakit hürmetlerinden yüzüstü kapanıp secde ederler[421] ya da saygıyla boyun eğerler ve kitaplarında okudukları ilahi vaadin gerçekleşmesine şahit olduklarından dolayı şükrederler.[422] Ağlayarak secde ettikleri için Kur'ân'ın da onların saygısını artırdığı aktarılır.[423] *Tibyan* tefsirinde onların bu durumu anlatılıp bu kişilerin kim olduğundan bahsedilmezken,[424] Ömer Nasuhi Bilmen, onların Abdullah b Selam, Zeyd b. Amr ve Varaka b. Nevfel gibi zatların bu cümleden olduğunu aktarır.[425] Modern tefsirlerden *Kur'ân Yolu*'nda ayette geçen ve kendilerine ilim verilenlerden maksadın Kur'an'dan önceki ilahi kitaplar hakkında az çok bilgisi olan, vahiy ve din konularında malumat sahibi Arapların olduğu kabul edilir. Ayrıca müelliflerin, Kurtubi'ye dayanarak verdiği diğer bir bilgide, bunların Ehl-i kitap'tan olup Hz. Muhammed'e ve Kur'an iman etmiş şahıslar olduğu kabul edilse de, bu görüşün tutarlı olmayacağını çünkü bu sürenin Mekke de nazil olduğunu, Mekke'de de kayda değer bir Ehl-i kitap topluluğu bulunmadığını belirtirler.[426] *Çağdaş Tefsir*'de Ateş, bu ayetin Mekki olduğu için, bunların, Mekke'de bulunan Ehl-i kitaba mensup bazı kişiler olabileceğini benimser. Ateş, Mekke'deki bu şahısların, Hz. Muhammed'ten Kur'an dinlediklerini ve bunun, Allah'ın vahyi olduğunu kabul ederek saygıdan secdeye kapanıp ağladıklarını belirtir. Bu açıklamalardan sonra Ateş, bu kişilerin iman edip etmediği noktasında herhangi bir bilgi vermemektedir.[427]

Yukarıdaki ayet örneklerinin amacımızı anlatma açısından yeterli olduğu kanaatine vardık. Bu örnekleri incelediğimizde bir kez daha şunu görüyoruz ki klasik

---

[420] Muhammet Altaytaş, *a.g.e.,* s. 134.
[421] İsra, 17/107.
[422] İsra, 17/108.
[423] İsra, 17/109.
[424] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. III, s. 39.
[425] Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.IV, s. 1926-1927.
[426] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.III, s.529.
[427] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.V, s. 257.

tefsirlerin yaklaşımıyla modern tefsirlerin yaklaşımları arasında ciddi bir farklılık söz konusudur. Klasik tefsirler daha somut örneklerle hatta isimler vererek Hz. Muhammed'e iman edip tabi olanları örneklendirirken, modern tefsirlerin bu konuda ya yorum yapmadıklarını ya ayeti genel bir şekilde yorumladıklarını ya da klasik tefsir örneklerinden çok uzak örnekler verdikleri müşahede edilmektedir. Yaptığımız diğer tespit ise, klasik tefsirlerde hiçbir ayet Hz. Muhammed'in risaletinden sonra ona iman edip tabi olmayanları övecek şekilde anlaşılmamıştır ve yorumlanmamıştır. Övülenler ya risalet öncesi Ehl-i kitabın salihleri yahut risalet sonrası iman edip Müslüman olanlardır. Modern anlayışta ise klasik anlayışın aksine bir durum söz konusudur. *Kur'ân Yolu* tefsiri ve Süleyman Ateş'in *Çağdaş Tefsir*'ine göre, Ehl-i kitaptan olup Müslüman olmayanların da Kur'an tarafından övüldüğü kabul edilmektedir. Bu yorum çeşidi ise klasik anlayışın aksine yeni bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.4.2. Hz. Muhammed'in Davetine İcabeti Reddedenler

Çalışmamızın geçen bölümünde Hz. Muhammed'in davetine icabet eden Ehl-i kitabın kimler olabileceği konusunu tefsirlerimizin yaklaşımlarıyla ele almaya çalıştık. Çalışmamızın bu bölümde de öncelikle bu daveti reddedenlerin reddetme sebeplerini müfessirlerimizin yaklaşımlarıyla kısaca aktardıktan sonra bu daveti reddedenlerin kimler olduğuna açıklık getirmeye çalışacağız. Hz. Muhammed'e risalet görevi verilmeden önce Ehl-i kitapta bir peygamber beklentisinin olduğunu, son peygamberin gelmesi için Ehl-i kitap âlimleri tarafından dualar edildiğini, na't ve sıfatlarının Yahudî ahbarı ve Hristiyan ruhbanları tarafından bilindiği hususları çalışmamızın yukarıdaki kısmında anlatıldı. Bütün bu bilgiler ışığında akla şöyle bir soru gelebilir: Daha önce kendilerine gelen kitaplar vasıtasıyla na't ve sıfatlarını bildikleri ya da Kur'ân'ın tabiriyle "kendi oğulları gibi tanıdıkları" peygamber[428] gelince onu niçin inkâr ettiler? Kur'ân-ı Kerim ve kaynaklarda bu sorunun ilk cevabı elbette ki kavmiyetçiliktir. Zira Hz. Muhammed'in İsrailoğulları'ndan değil de İsmailoğulları'ndan olması onları kıskançlık ve inkâra sevk etmiştir. Bakara

[428] Bakara, 2/146, En'am, 6/20. İlgili ayetlerin tefsiri için bk. Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.*, c. II, s. 8; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*, c.II, s.868; Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.*, c.II, s.387; Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.III, s.125-127.

sûresinin 105.[429] ayetinde Ehl-i kitabın Müslümanlara bir hayır indirilmesini istemedikleri anlatılır. Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen, ayette geçen hayır veya iyiliğin İslâm ya da nübüvvet olduğu kanısındadırlar. Yahudîlerin kendilerini üstün olarak gördüklerinden dolayı Müslümanlara bir hayır gelmesini kıskançlık nedeniyle istemediklerini dikkat çekerler.[430] *Kur'ân Yolu*, Yahudîlerin, kutsal kitaba sahip olmayı ve peygamberler gönderilmesini kendi kavimlerinin tekelinde gördükleri için, son peygamberin Araplar içinde çıkmasını ve Müslümanların güçlenmesini kıskançlık nedeniyle hazmedemediklerini belirtir.[431] *Çağdaş Tefsir*'in müellifi Ateş, sadece Yahudîler arasında Müslümanlara karşı bir çekememezlik olduğunu aktarıp, bu konuda herhangi başka bir açıklama yapmadan diğer ayeti yorumlamaya geçer.[432] Ehl-i kitabın kıskançlığını konu edinen Nisa sûresindeki bir ayette[433] daha önce İbrahim'in soyundan gelen ve İsrailoğulları'ndan olan peygamberlere de çeşitli nimetler verildiği dile getirilir ve onların bu kıskançlıkları tenkit edilir. Hatta Yahudîlerin Hz. Muhammed'i kıskanarak müşrikleri bile ondan daha doğru yolda gördüğü de başka bir ayette dile getirilir.[434] Ayette geçen "en-nas" kelimesinin Hz. Muhammed, sahabey-i kiram veya Araplar olduğu yönünde farklı rivayetler söz konusu olsa da genelde Hz. Muhammed olarak anlaşılmıştır.[435] Gerek modern dönem müfessirlerimiz gerek klasik dönem müfessirlerimiz, hükümranlığın sadece kendilerine özgü olduğunu sanan Yahudîlerin, Arap soyundan olan Hz. Muhammed'e verilmesini kıskandıkları ve bu kıskançlıklarının, onları apaçık bir inkâra sürüklediği bütün tefsirlerimizde açıkça beyan edilir.[436]

Yahudîleri inkâra sürükleyen nedenlerden birisi de maddi menfaat meselesidir. Daha önceki konularımızda da değindiğimiz üzere Ehl-i kitap uleması, Hz. Muhammed'in na't ve sıfatlarını çok iyi bildiği halde, dünya menfaati uğruna bu

---

[429] **"Ne Kitab ehlinden inkâr edenler ve ne de Allah'a ortak koşanlar, Rabbinizden size bir iyilik gelmesini isterler. Oysa Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder…"**
[430] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c.I, s. 71; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s.102.
[431] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.I, s.178.
[432] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.I, s.213.
[433] Nisa, 4/54.
[434] Nisa, 4/51.
[435] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c.I, s. 315; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.II, s.609; Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.II, s.302.
[436] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c.I, s. 315; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.II, s.609; Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.II, s.302; Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.II, s.80.

sıfatları gizleme yoluna gitmiştir. Bakara sûresindeki bir ayette onların ellerindeki Tevrat'ı tasdik eden Kur'ân'a iman etmelerini, Kur'ân-ı inkâr edenlerin ilki olmamalarını, ayrıca Allah'ın ayetlerini dünya menfaati uğruna az bir ücret karşılığı satmamaları uyarıları.[437] İbn-i Abbas'tan aktarılan bir rivayete göre Medine'li bazı Yahudî âlimlerine halktan hediyeler geliyordu, Yahudî âlimleri gelen hediyeleri kaybetmemek uğruna Hz. Muhammed ve Kur'ân'a iman etmiyordu. Ayıntabî Mehmet Efendi ve Ömer Nasuhi Bilmen tefsirleriyle modern dönem tefsirlerinden *Kur'ân Yolu* tefsiri ve Süleyman Ateş'in *Çağdaş Tefsir'*inde Kur'ân-ı Kerim'deki tevhid inancı, peygamberlere iman, iyilik yapmak, kötülüklerden sakınmak gibi kendi kitaplarındaki prensiplerle Kur'ân'ın prensiplerinin uyuştuğunu, Kur'ân'ın da Tevrat gibi ilahi bir kitap olduğunu özellikle Yahudî uleması tarafından Tevrat gibi muhtevasının çok iyi bilindiği Kur'ân'a da iman etmelerini, Kur'ân-ı tasdik etmenin Tevrat'ı tasdik etmekle eşdeğer olduğu, O'nu inkâr etmenin Tevrat'ı da inkâr etmek manası taşıdığından özellikle Ehl-i kitap açısından bu imanın gerekliliği üzerinde durulur. Fakat Yahudî bilginlerin dünya menfaati uğruna, içeriğini çok iyi bildikleri Kur'ân-ı ve kendi oğulları gibi tanıdıkları Hz. Muhammed'i inkâr ettikleri aktarılır.[438]

Yahudîlerin ve Hristiyanların, Hz. Muhammed'in risaletini kabul etmemelerinin birçok nedeni söz konusu idi. Bizim burada bunların tümüne değinmemizin imkânı söz konusu olmadığından sadece bu inkârın varlığını belirtmekle yetineceğiz.

Çalışmamıza İslâmiyet'i inkâr edenlerin kimler olabileceği hususunda müfessirlerimizin yaklaşımlarını açıklayarak devam edeceğiz. Kur'ân-ı Kerim Hz. Muhammed'e iman etmeyen zümrenin vasıflarını ve akıbetlerini de beyan etmektedir. Bakara sûresinde, onların ellerindeki, kitaplarını tasdik eden son peygamber, yani Hz. Muhammed gelince Ehl-i kitaptan bir kısım kimselerin, güya onun Allah'ın kitabı olduğunu bilmiyorlarmış gibi arkalarına attıkları haber verilir.[439] Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen, ayette geçen "arkalarına attıkları kitabın" Tevrat

[437] Bakara, 2/41; Maide 5/44.
[438] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 42; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s.47-48; Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.*, c.I, s.114-115; Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.I, s.151-152.
[439] Bakara, 2/101.

veya Kur'ân olduğunu ileri sürerler. Ayrıca bu tefsirlerde de iman etmeyenlerin, Ehl-i kitap âlimlerinden bir kısım kimseler olduğu ve onların da çevresindekileri etkilediği belirtilirken,[440] modern tefsirlerden *Kur'ân Yolu,* inkâr edenlerin Medine Yahudîleri olduğunu aktarır,[441] *Çağdaş Tefsir*'de Süleyman Ateş, Yahudîlerin bu tutumunun yeni bir tutum değil, öteden beri böyle bir tutuma sahip olduklarını belirtir. Ateş, burada inkâr edenlerin kimler olduğu hususunda da tüm Yahudîleri kapsayacak şekilde bir genelleme yapmaktadır.[442] Böyle yapmakla Ateş, daha önceki yorumlarında tüm Ehl-i kitabın aynı olamayacağını, içlerinde iyi insanların da bulunabileceği gerçeğine aykırı bir yorum sergilemiş olmaktadır. Yine Bakara sûresindeki başka bir ayette Hz. Muhammed'in vasıflarını gizleyenlerin, az bir bedel karşılığında ahiretlerini sattıkları ifade edilir.[443] Gerek klasik tefsirlerimiz, gerek modern tefsirlerimiz bu ayetlerin Hz. Muhammed'in, vasıflarını gizleyen Ehl-i kitabın din bilginleri hakkında indiğine dair yorumlamada görüş birliği söz konusudur. Ayrıca bütün tefsirlerde bu sıfatları gizledikleri için, onların cehennem ateşiyle cezalandırılacakları bildirilmektedir.[444]

Kur'ân-ı Kerim, Ehl-i kitabın inkârcılarından bahsederken, onların sadece Hz. Muhammed'in sıfatlarını gizlemekle kalmadıklarını, Müslümanları da inançlarında şüpheye düşürmek için çeşitli politikalar güttüklerini ayette de geçtiği üzere onlardan bir grubun diğerlerine, "Günün başında Kur'ân'a ve Hz. Muhammed'e iman edin, günün sonunda ise onları inkâr edin ki, Müslümanlar şüpheye düşüp dinlerinden dönsünler" dedikleri aktarılır.[445] *Tibyan*'da bu hususta şöyle bir rivayet yer alır:

"Bunlar on iki kişi idiler. "Sabahleyin İslâm dinine girelim, akşamüzeri de çıkıp dinimize dönelim. Bize sorulduğu vakit de, İslâm dinine girdikten sonra kitabımıza baktık. Âlimlerimizle konuştuk. Nihayet kanaat getirdik ki, bizim dinimiz haktır. Muhammedin dini bâtıldır, Tevrat*'ta yazılı olan âhir zaman Peygamberi bu değildir." diyelim diye aralarında anlaşmışlardı. Bu suretle zihinleri karıştırmış*

[440] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 67; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s. 96.
[441] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.I, s.164-165.
[442] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.I, s.202.
[443] Bakara, 2/174.
[444] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 102; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s.164; Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.I, s.261-262; Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.I, s.286-287.
[445] Al-i İmran, 3/72.

olacaklar, herkesi tereddüde düşürecekler, ortada bir sürü mürted peyda olacaktı. Hak Teâlâ, bu ayet-i kerîme ile onların hilelerini mü'minlere bildirdi."

Ayıntabî, bu inkarcıların Yahudîlerden oluşan on kişilik bir grup olduğunu aktarırken,[446] Ömer Nasuhi Bilmen, bunların Ka'b b. Eşref ve Mâlik b. Dayf gibi Yahudî reisleri olduğunu belirtilir. Bilmen;

"Kıble Kâbe'i Muazzamaya tahvil edilince bundan Yahudîler müteessir olmuşlardı. Bunlar kendi dindaşlarına dediler ki: Siz Kıble hakkındaki nazil olan Kur'ân *âyetine sabahleyin inanır gibi görünerek Kâbe'ye doğru namaz kılınız, sonra da bunu inkâr ederek kendi kıblenize dönünüz. Umulur ki: Müslümanlar size bakarlar da, sizin daha ziyade ilim sahibi olduğunuzu düşünürler de sizin kıblenize dönüverirler."*[447]

Modern tefsirlerden *Kur'ân Yolu* bunların kimler olabileceği noktasında birkaç tefsirden (İbni Aşur, Razi, Süleyman Ateş) farklı görüş aktardıktan sonra bunların Yahudîlerin din adamları olabileceği görüşünün isabetli olduğunu belirtir.[448] Diğer tefsirlere muhalif bir çizgi çizen *Çağdaş Tefsir'*de ise Ateş, klasik tefsirlerde geçen rivayetin tutarsız olduğunu, bu ayetlerin indiği dönemde Medine'de Yahudîlerin bulunmadığını, hepsinin farklı yerlere göç ettirildiği için, kanaatini bu sûrede Yahudîlerin yeri olmadığı yönünde açıklamakla birlikte, bu şahısların kimler olabileceği hususunda birkaç varsayımda bulunarak en büyük ihtimalin, Necran'dan gelen Hristiyan Araplar olduğunu, bununla birlikte Mescid-i Dırar'ı yaptırarak Müslümanları birbirine düşürmeyi planlayan Ebû Amir er-Rahip gibi münafık Arapların da olabileceğini aktarmaktadır.[449] Görüldüğü üzere, burada da diğer tefsirlerden farklı davranarak Yahudîler lehine bir yorumda bulunan Ateş, bir önceki ayette ise bütün Yahudîleri inkârlarından dolayı cezalandırılacağını aktararak yine kendisiyle çelişecek bir yorum ortaya koymaktadır.

Tefsirlerimizin örneklerinden de anlaşılacağı üzere Hz. Muhammed'in davetine icabet etme noktasında, daveti reddedenlerin başında Yahudî din âlimleri ve

---

[446] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 225.
[447] Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s.395-396.
[448] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.I, s.604-605.
[449] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.II, s.61-62.

reisleri gelmektedir. Yukarıda verdiğimiz kıyas ayetlerinin tümünde klasik müfessirler bunların Ehl-i kitabın din âlimleri olduğunu kanaat getirirken, modern tefsirlerden *Kur'ân Yolu* tefsirinin müellifleri klasik dönem müfessirleri gibi bunların, Ehl-i kitabın din bilginleri olduğu görüşünü benimser. *Çağdaş Tefsir*' de Ateş, ya genelleme yaparak veya bunların Yahudî âlimleri olduğunu savunarak veya bunların Yahudî olmadığı, Hristiyan ya da münafik olduğu yönünde farklı görüşler belirterek bu konuda diğerlerinden ayrılmaktadır.

Şimdi de çalışmamızın ikinci ana başlığını oluşturacak olan, Ehl-i kitapla alakalı muhtelif meseleler olan, Ehl-i kitabın son peygambere iman etmeden cennete girip-girmeyeceği meselesi, Kur'ân'ın diğer kitapları neshetmesi ve Ehl-i kitabın Kur'ân'a tabi olmasının gerekliliği meselesi ve İbrahim Milleti kapsamında Ehl-i kitabın kurtuluşu meselesi ele alınacaktır.

2.2. Ehl-i Kitabın Necatı Meselesi

Necat veya cennete girme meselesi, modern dönem boyunca en çok tartışılmış meselelerdendir. Özellikle de seküler dünya görüşünün etkisiyle laik düşüncenin, yaygınlaşması öte yandan artan hümanizm hareketleriyle birlikte her insanın değerli olduğu tezi, son yarım asırda en hararetli tartışmaların ana konularından birisi haline gelmiştir. Bu dönemde insanın değer ölçüsü yeniden tanımlanmış ve sahip olduğu değerden daha fazla bir değer verilmiştir. Her insanın değerli oluşu, aynı zamanda her insanın en değerli varlık olan cennete girmesi düşüncesini de beraberinde getirmiştir. Gerçekten de insan değerli olduğu için mi yoksa iman etmesi gerektiği için mi cennete girecektir? Eğer bu sorunun cevabı iman ise, cennete girebilmek için nelere iman etmesi gereklidir? İslâm dünyasında da bu hususta tartışmalar ziyadesiyle yapılmış ve birçok kişi konuya farklı zaviyelerden yaklaşarak düşüncesini dile getirmiştir. Tüm İslâm dünyasında olduğu gibi Türkiye'de de bu tartışmalar en hararetli şekilde yapılmış ve klasik düşüncenin ötesine yeni geçen görüşler ortaya atılmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'in ayetlerine baktığımızda, insanoğlunun bu dünyadaki tutum ve davranışlarından sorumlu olacağı, ahiretteki mükâfat ve mücazatta bu davranışların etkili olacağı, yani bu davranışların bir karşılığı olacağı ve

değerlendirileceği bildirilmektedir.[450] Durum böyle olunca, ödül ve ceza kavramları dünyada olduğu gibi ahiret için de önem kazanmaktadır. İşte bu cihetle Kur'ân, ahiretle ilgili ödülü "cennet" kavramı ile sunarken; cezayı ise "cehennem" kavramıyla sunmaktadır. Kur'ân, iman esaslarının tümüne iman edip, salih amel işleyenlerin sonsuz nimetler yurdu olan "cennet"e gideceğini belirtirken,[451] iman etmeyen ve salih amellerden uzak olanların ise "cehennem"e gideceğini haber vermektedir.[452] İşte biz de çalışmamızın bu başlığı altında Ehl-i kitap olan Yahudî ve Hristiyanların Hz. Peygamber'e imanı söz konusu olmadan sonsuz nimetler yurdu olan cennete girip giremeyeceği meselesine yakın dönemin klasik tefsirleri ile günümüz modern tefsir metinlerinden yola çıkarak ve ilgili ayetlerin tefsirine değinerek mukayese yapmış olacağız.

2.2.1. Necat Bağlamında Hz. Muhammed'e ve Kur'ân'a İman

İslâm dininde iman ve amel birbiri için çok önemli değere sahip olup, ikisinin birleşimi İslâm dinini meydana getirmektedir. Amelin eksikliği imanı zaafa uğratırken, imanın eksikliği de tam teslimiyeti problemli kılmaktadır. Yüce Allah nelere iman etmemiz gerektiğini peygamberleri aracılığıyla bizlere bildirmiştir. Amentû'de de ifade edildiği üzere, Allah'a iman, meleklere iman, kitaplara iman, peygamberlere iman, ahiret gününe iman ve kadere iman bir Müslüman için temel inanç esaslarıdır. Müslüman için felahın yani kurtuluşun anahtarı bu altı inanç esaslarının tümüne eksiksiz bir şekilde iman bu esasların gerektirdiği amelleri yerine getirmekle mümkündür. İman esasları bir zincirin halkaları gibidir. Birisine olan iman diğerine de imanı zorunlu kılmaktadır. Bu iman esaslarından birisine veya bir kaçına iman etmeden kurtuluş mümkün müdür? Bu soru İslâm coğrafyasında birçok defa gündeme gelmiştir. Türkiye coğrafyasında da bu soru, son yarım asırda çok

---

[450] Fussilet, 41/40; Casiye, 45/21-22; Kıyamet, 75/36.

[451] Bakara, 2/82; Al-i İmran, 3/15,107,136,198; Nisa, 4/57,122; Maide, 5/65,82, 119; A'raf, 7/42,43,44,45,47,49; Tevbe, 9/21,22,72,111; Yunus, 10/9-10; Hicr, 15/45; Rahman, 55/70-72…
-(Bakara, 2/25; İnanıp yararlı işler yapanlara, altlarından ırmaklar akan cennetlerin kendilerine ait olduğunu müjdele! Onlardaki herhangi bir meyveden rızıklandırıldıklarında: "Bu daha önce de rızıklandığımız şeydir" derler ve o rızık birbirinin benzeri olmak üzere, kendilerine sunulacak. Orada çok temiz zevceler de onların. Hem onlar orada ebedî kalacaklar.)

[452] Bakara, 2/275; Al-i İmran, 3/12,116z,131,151; Nisa, 4/29-30,55,93,115**;** Maide, 5/10,29,86; A'raf, 7/36,41,44; Ta-Ha, 20/74; Fatır, 35/37….
-(Beyyine, 98/6: Kâfirler, gerek Ehl-i kitaptan olsun gerek puta tapanlardan olsun muhakkak, cehennem ateşindedirler. Orada ebedî olarak kalacaklardır. Onlar, insanların en şerlileridir.)

popüler bir konuma gelmiştir. Ülkemizde bu sorunun popüler olmasında etkili olan şahısların başında çalışmamız içerisinde yer alan *Çağdaş Tefsir*'in müellifi Süleyman Ateş gelir.[453] Ateş'in bu düşüncelerine dönem itibariyle çok sayıda reddiyeler yazılmıştır, fakat biz burada bu reddiyelerin içeriğine değinmeden sadece var olduğunu belirtmekle yetineceğiz.[454] İşte biz de çalışmamızın bu kısmında Yahudî ve Hristiyanların, Hz. Muhammed'e ve son kitaba iman etmeden cennete gidebileceklerini iddia edenlerin kendilerine delil olarak aldığı Bakara sûresinin 62. ayeti ve Maide sûresinin 69. ayetiyle birlikte, tezlerini temellendirmek için kullandıkları diğer ayetlerden örnekler vererek klasik ve modern tefsirlerin yaklaşımlarını mukayeseli bir şekilde açıklayacağız.

Yahudî ve Hristiyanların, Hz. Muhammed'e iman etmeden cennete gidebileceğini iddia edenlerin delil olarak sunduğu ayetlerden birisi şudur:

> **Şüphesiz, iman edenler; Yahudîlerden, Hristiyanlardan ve Sâbiîler'den de Allah'a ve ahiret gününe inanıp salih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler.**[455]

Öncelikle ayetin nüzul sebebini verip ondan sonra ayetle ilgili çalışmamız içerisinde yer alan tefsirlerimizin ayete yaklaşımlarını ele alacağız. Rivayet edildiğine göre Sahâbeden Selmân-ı Fârisî daha önce Hristiyan olmuş ve bir süre Hristiyanlarla birlikte yaşamıştı. Hz. Peygamber'in hicretini takiben o da Medine'ye gelip İslâm dinine girmiş ve arkadaşlık etmiş olduğu Hristiyanları ve onların amellerinden gördüklerini Hz. Peygamber'e anlatmış, Hz. Peygamber de "Onlar İslâm dini üzere ölmediler" buyurmuşlardır. Selmân diyor ki: (Hz. Peygamber böyle buyurunca) dünyam karardı. Sonra Selmân Hristiyanların (dinî hayatlarındaki) gayretlerini de anlatmış, bunun üzerine *"Şüphesiz, iman edenler; Yahudîlerden, Hristiyanlardan ve Sâbiîler'den de Allah'a ve âhiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler"* meâlindeki âyet inmiştir. Ardından Hz. Peygamber Selmân'ı çağırıp

---

[453] Süleyman Ateş, "Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir", *İslâmi Araştırmalar*, c. 3, sy. 1, s. 8-24.

[454] Talat Koçyiğit, "Cennet Mü'miılerin Tekelindedir", *İslâmi Araştırmalar*, c. 3, sy. 3, s.85-94; Muammer Erbaş, "Süleyman Ateş ve W.Cantwell Smith'e Göre Ehli Kitab ve Müslümanların Kurtuluşu", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 2014/2, sy. 40, s33-68; Gökhan Atmaca, "Süleyman Ateş'in Bakara Sûresi 62. Âyeti Tefsiri Üzerine Bir Değerlendirme", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sakarya 2013, c. XV, sy. 28, s. 1-6.

[455] Bakara, 2/62. Not: Bu ayetin tercümesi "Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir" adlı eserden alınmıştır.

şöyle buyurmuştur: "Bu âyet senin arkadaşların hakkında indi. Kim benim peygamber olarak geldiğimi işitmeden önce Îsâ'nın dini ve İslâm üzere ölürse o hayırdadır. Ama bugün kim beni işitir de bana iman etmezse o da helâk olmuştur."[456] Taberi tefsirinde[457] geçen yukarıdaki rivayete göre, Hz. Muhammed'e risalet görevi geldikten sonra ona iman etmeden kurtuluş mümkün değildir. Ayıntabî Mehmet Efendi, Ehl-i nifakın lisanen iman ettiğini, kalben hiçbir şekilde iman etmediğini, Yahudîlerin Hz. Musa'nın dinini terk ettiğini, Nasara'nın ise Hz. İsa'nın dinini terk ettiğini belirtir. Sabiî'leri de Yahudîlik ve Nasranilik'ten sapıp meleklere ibadet edenler olarak gören Ayıntabî, işte bu toplulukların geçmişteki peygamberlere iman ettiğini ve Hz. Muhammed'e iman etmediklerini belirtir. Ayetin başında geçen

ibaresinde Hz. Muhammed'in bi'setinden önce imana gelmiş hak ehli insanların olduğunu belirtir ve Habîbu'n-Neccâr, Kuss b. Sâade, Zeyd b. Ömer, Varaka b. Nevfel, Selmân-ı Fârisi, Bahîra Râhib, Ebuzer el-Gıfari ve Necaşi gibi Ehl-i kitaptan olan bu şahıslardır bunlardan kimisi Hz. Muhammed'e erişmiş kimisi de erişmeden vefat etmiştir. Ayıntabî; Uhrevi kurtuluşa erenlerin bu veya bunun gibi şahısların olacağını beyan edip Hz. Muhammed'in bi'seti geldikten sonra ona iman etmenin gerekliliği üzerinde durur. Ayıntabî'nin *Tibyan* tefsirinde konu ile alakalı uygun yerleri buraya aynen aktarmayı konunun daha iyi anlaşılabilmesi adına uygun gördük. Ayıntabî;

" " ile "onlar ümemi mâziyeden imana gelenlerdir. Ve dahî din-i Musâ üzerine olup dinlerini tebdil etmeyenlerdir. Ve dahi din-i İsa üzere olup dinlerini tağyîr etmeyenlerdir. Bu iki sınıf Musâ ve İsâ zamanında olub onun üzere fevt olanladır ki, onlar din-i Hak üzere idiler ve sâbiîn ise emirlerinin zaman-ı istikâmetinde müminler iken vefât edenlerdir. Denildi ki şunlar ki enbiyâ-yı mâziyeye iman getirip sana iman getirmediler. İmdî onlar ki, kalb ve lisânla Allah Teâlâ'ya ve yevm-i ahirete iman getirdiler. Ve amel-i sâlih işlediler onlar için havf yoktur ve onlar mahzûn olmazlar. İmdi onlar ki, kalb ve lisânla Allah Teâlâ'ya ve yevm-i

[456] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.*, c.I, s.135.
[457] Taberi, *Câmiu'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân,* c.1, s.253-257.
[458] "innellezîne âmenû"

âhirete îmân götürdüler ve ameli sâlih işlediler onlar için Rab Teâlâ indinde Îmân ve amelleri üzere vaad olan ecirleri vardır…"[459]

Özetleyecek olursak Ayıntabî, Hz. Muhammed'in risaletinden önce Hz. Musa ve Hz. İsa'nın dini üzere olanların ve Hz. Muhammed'in risaletinden sonra ona iman edip ve tabi olanların uhrevi kurtuluşa ereceklerini belirtir. Ömer Nasuhi Bilmen ise, Hz. Muhammed'ten önce gelen peygamberlerin risalet görevini ifa ederken, o peygamberlere tabi olup imana nail olanların (Yahudî, Nasara ve Sabiî taifesinde herhangi bir kimse), peygamberlerinin bildirdikleri Allah'ın varlığı ve birliğine iman, kıyametin ve mahşerin varlığına imanla birlikte cennet ve cehennemin varlığına iman etmek ve salih ameller arasında sayılan namaz, oruç, zekât gibi ifası lazım olan ibadetleri yerine getirenlerin bu dünyada da ahirette de mutlu olacağını ifade ettikten sonra herhangi bir insanın azab-ı ilahiden emin olması ve emin bir istikbal için hakiki bir dine bağlı olmanın gerekliliğinden bahseder. Ayrıca Bilmen, Hz. Muhammed'in peygamberliğinden itibaren geçmişteki dinlerin birçok ahkâmını nesheden son din olan İslâmiyet'in, bütün beşeriyetin dini olarak ve Hz. Muhammed'i de bütün beşeriyetin peygamberi olarak görevlendirildiğini belirttikten sonra Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman edip ona tabi olunması gerektiğini belirtir. Yukarıda Hz. Muhammed'ten önce gelen ümmetlerin kurtuluşu için gerekli şartları açıklayan Bilmen, Hz. Muhammed'in risalet göreviyle birlikte uhrevi kurtuluş için:

"Binaenaleyh hatemül' enbiya efendimizden itibaren onun tebligatı veçhile Allah Tealâya ahiret gününe vesair dinî esaslara iman eden ve namaz, oruç gibi salih amellerde bulunan insanlar, hangi bir kavme, hangi bir ırka mensup bulunmuş olurlarsa olsunlar artık selâmetdedirler, onlar için uhrevî bir korku, bir hüzün ve keder yoktur. Onlar atifeti ilâhîyeye namzet bulunmaktadırlar" görüşünü aktarmaktadır.[460]

Çalışmamız içerisinde yer alan klasik usulle yazan müfessirlerin yaklaşımı böyledir. Şimdi de modern müfessirlerin yaklaşımlarını ele alacağız.

---

[459] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 52-53.
[460] Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s. 62.

Modern dönemde bir komisyon tarafından kaleme alınan Diyanet'in *Kuran Yolu* tefsirinin yaklaşımı şöyledir: Müelliflere göre bu ayette Müslümanlarla birlikte Ehl-i kitabın imanları doğru, işleri düzgün olanlarından söz edilmekte, onlara müjdeler verilmektedir. Müelliflere göre burada dört dini topluluktan bahsedilmektedir. Bu topluluklar Müslümanlar, Yahûdiler, Hristiyanlar ve Sabiîler'dir. Müellifler, Zemahşeri ve Şevkani tefsirlerini referans göstermektedirler:

"İslâmiyet dışındaki dinlerin mensupları, Hz. Muhammed'e ve Kur'ân*'a inanıp "İslâm milleti"ne girmedikçe iman etmiş sayılmayacaklar, bu sebeple de ayette ifade buyurulan ahiret ecrine ve güvenliğine nail olamayacaklar, yani ebedi olarak cehennemde kalacaklar."*

Bu açıklamayla müellifler, Ehl-i kitabın, kurtuluş için Hz. Muhammed'e imanını gerekli görmekle birlikte son peygambere ve kitaba tabi olma meselesine değinmemektedirler. Müfessirler, ayetin yukarıdaki açıklamasıyla, klasik tefsirler tarafından böyle yorumlandığını açıkladıktan sonra, farklı yorumlarının da olabileceğini, Reşid Rıza'nın tefsirini ve Süleyman Ateş'in tefsiri ve "Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir" çalışmalarını örnek göstermektedirler. Yine müellifler, uhrevi kurtuluş konusunda Kur'ân-ı Kerim'in ısrarla üzerinde durduğu ve vazgeçilmez olarak gördüğü şartların olduğunu belirtirek bu şartları da şöyle açıklamaktadırlar:

"Uhrevî kurtuluş konusunda Kur'ân-*ı Kerîm'in ısrarla üzerinde durup vazgeçilmez gördüğü şartlar, Allah'ın varlık ve birliği ile âhirete inanmak, Hz. Muhammed'in peygamberliğini ve öğretisini tanımak, Allah'ın razı olduğu güzel işler yapmaktır.*[461] *Geçmişteki peygamberlerin tebliğ ettiği bütün ilâhî dinler gibi İslâmiyet'in de özü budur."*

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere *Kur'ân Yolu* tefsirinin müellifleri uhrevi necat noktasında Hz. Muhammed'e ve Kur'ân'a iman etmeyi kurtuluş adına bir gereklilik olarak görmekte fakat ona tabi olup müslüman olmanın zorunluluğuna vurgu yapılmamaktadır.[462]

---

[461] Bkz. Bakara 2/136-137; Nisâ 4/47, 116, 136, 150-152, 171-173.
[462] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.*, c.I, s.135.

Türkiye coğrafyasında bu ayeti klasik tefsirlerden farklı olarak yorumlayanların başında çalışmamız içerisinde yer alan *Çağdaş Tefsir*'in müellifi Süleyman Ateş gelir. Gerek *Çağdaş Tefsir*'inde gerekse diğer birçok çalışmasında[463] Ateş, klasik tefsirlerin yaklaşımından çok farklı bir yorumla konuyu ele almaktadır. Ateş'in Bakara 62. ayete yaklaşımı ise şöyledir: ayetin nüzul sebebi hakkında tefsirinde herhangi bir açıklamada bulunmayan Ateş, ayetin yorumunda ise bu ayette istisnai bir durumun olduğuna yer verir. Bu istisnai durum ise şöyledir: Ehl-i kitap olan milletlerden: yani Mü'minlerden, Yahudîlerden, Hristiyanlardan ve Sabiîler'den, Allah'a ve ahiret gününe inanıp iyi iş yapan kimselere korku olmadığını, onların üzüntüye ve sıkıntıya uğramayacaklarını belirttikten sonra, ayetin hükmünü şu şekilde açıklar: Allah'a, Kur'ân'ın tanımladığı biçimde şirksiz inanılması gerektiğini, Üzeyr'i veya İsa'yı Allah'ın oğlu görmemek gerektiğini, ahirete de layik-ı veçhile inanılması gerektiği, bunun yanında İslâm dinine girmese dahi Kur'ân'ın Allah kelamı, Hz. Muhammed'in de hak peygamber olduğunu inkâr etmemek lâzım geldiğini belirttikten sonra, Fussilet Süresinin 30.[464] ayetini örnek göstererek Allah'a inananların cennete gireceklerini haber verildiğini bildirmektedir. Ateş de *Kur'ân Yolu* tefsirinin müellifleri gibi sadece iman etme meselesine değinirken, burada Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e ve son kitaba tabi olma meselesine değinmemektedir.

Ayrıca Ateş, müfessirlerin genel itibariyle Ehl-i kitaptan olan kimselerin Allah'a ve ahirete imanla birlikte Hz. Muhammed'e iman edip Müslüman olduktan sonra güvene kavuşup, ahirette üzüntüye uğramayacakları kanaatinde olduklarını belirtir. Klasik tefsirler içerisinde yer alan İbn-i Kesir ve bunun gibi diğer tefsirlerde de bu görüşün hâkim olduğunu aktardıktan sonra şu düşüncesini dile getirir: *"kanaatimize göre âyette böyle bir kayıt yoktur. Âyet mutlaktır.* Kur'ân*'ın tanımladığı biçimde Allah'a ve âhirete inanan herkesin güvene kavuşup üzüntüden kurtulacağını bildirmektedir."* Ateş'e göre Âli İmrân Sûresinin 113-115.[465] ayetleri

[463] Örneğin Süleyman Ateş, "Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir", *İslâmi Araştırmalar*, c. 3, sy. 1, s. 8-24.

[464] **"Rabbimiz Allah'tır, deyip sonra doğru olanların üzerine melekler iner: 'Korkmayın, üzülmeyin, size söz verilen cennetle sevinin' (derler)."**

[465] Ayetlerin mealleri Süleyman Ateş'in Çağdaş Tefsirinden alınmıştır. **("Ama hepsi bir değildir. Kitâb ehli içinde öyleleri var ki gece saatlerinde ayakta durup Allah'ın âyetlerini okuyarak secdeye kapanırlar. Allah 'a ve âhiret gününe inanırlar, iyiliği emreder, kötülükten menederler;**

de bunu ifade etmektedir. Ateş, bu ayetin Maide Süresi 69. ayetinde tekrar edildiğini gerek bu ayetlerde gerekse Kur'ân'ın daha birçok ayetinde şu gerçeğin ortaya çıktığını ifade etmektedir:

"*Allah, cennete girmek için üç şart belirlemiştir:*

***1)** Allah'a şirksiz imân,*

***2)** Âhiret gününe imân,*

***3)** Salih amel: Allah'a ibâdet etmek ve yararlı iş yapmak.*

İşte bu şartlan yerine getiren her kul, Kur'ân*'a göre cennetliktir. İbn Abbâs'a dayandırılan bir söze göre güya bu âyet neshedilmiştir. Bu söz doğru olamaz. Çünkü bu âyet emir değil, haberdir. Yani bir şeyin yapılmasını emretmiyor, Allah, bir gerçeği haber veriyor. Haber verilen gerçek değişmez ki neshedilsin. Hâşâ böyle bir şey, Allah'a yalan isnadetmek olur. Böyle bir şey Allah'ın şanına yakışmaz."*[466]

Ateş, diğer klasik tefsirlerden çok farklı bir yorum yaparak ve Ehl-i kitabın son peygamberin ve kitabın varlığını kabul etmesi gerektiğini fakat onlara tabi olmasına gerek kalmadan cennete girebileceğini iddia etmektedir.

Şimdi de Bakara 62. ayet ile benzer olan Maide Süresi 69.[467] ayeti hakkında çalışmamız içerisinde yer alan tefsirlerin yaklaşımlarını ele alacağız. *Tibyan* tefsirinin müellifi Ayıntabî Mehmet Efendi, ayette geçen dini gruplar hakkında açıklama yaptıktan sonra Hz. Muhammed'ten evvel, Hz. Musa'nın ve Hz. İsa'nın şeriatıyla halis bir kalp ile iman o şeriatların muktezasıyla amel edenlere korku ve hüzün olmayacağını belirtir.[468] Ayıntabî'nin bu yorumundan da anlaşılacağı üzere Ehl-i kitaptan olup Hz. Muhammed'ten evvel, Hz. Musa'nın ve Hz. İsa'nın şeriatıyla amel edenler kurtuluşa ereceklerdir. Hz. Muhammed geldikten sonra ise ancak onun

---

hayır işlerine koşuşurlar. İşte onlar iyilerdendir. Yaptıkları hiçbir iyilik inkâr edilmeyecektir. Şüphesiz Allah, (günahlardan) korunanları bilir.")

[466] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.I, s.174-175; Süleyman Ateş, "Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir", *İslâmi Araştırmalar,* c. 3, sy. 1, s. 8-24; Süleyman Ateş, "Cennet Tekelcisi mi?", *İslâmî Araştırmalar,* C. IV, sy. 1, s. 29-37; Süleyman Ateş, "Cennet Sadece Müslümanlara mı Mahsustur?", Kur'ân Işığında Soru ve Cevaplarla İslâm, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, c. 1., s. 39-53.

[467] Not ayetin tercümesi Süleyman Ateş'in Çağdaş tefsirinden alınmıştır. **"İnananlar, Yahudîler, Sabii'ler ve Hristiyanlar Allah'a ve âhiret gününe inanan ve iyi işler yapanlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."**

[468] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 405-406.

şeriatıyla amel edenler kurtuluşa ereceklerdir. Ömer Nasuhi Bilmen de bu ayete şöyle yorum getirmektedir: Rızay-ı ilahiye muvafık surette iman edip ve salih amel işleyenlerin kurtuluşa ereceklerini açıkladıktan sonra, Yahudî, Hristiyan ve Sabiî'lerden her kim Müslüman olduklarını lisanlarıyla ikrar ve itirafta bulunursa, yani bir Müslüman gibi Allah'ın varlığına ve birliğine iman ile birlikte mükâfat ve mücazat günü olan ahiret gününe de iman ederse, aynı zamanda bir Müslüman gibi namaz, oruç, hac gibi ibadetleri yerine getirirse ve diğer salih amellerin tümünü işlerse o zaman kurtuluşa ereceklerini belirtir. Bu açıklamalardan sonra bir kimse hangi akide veya hangi din üzerinde olursa olsun eğer İslâm sahasına girmezse ilahi necata ulaşmasının mümkün olmayacağını aktarır.[469] Modern dönemde yazılan tefsirlerin yaklaşımı ise şöyledir: *Kur'ân Yolu* tefsirinin müellifleri, bu ayet hakkında gerekli açıklamanın Bakara sûresi 62.[470] ayette yapıldığını belirterek burada ayrıca bir açıklama yapmamışlardır.[471] *Çağdaş Tefsir*'de ise Süleyman Ateş, bu ayeti 68.[472] ayetle birlikte ele alarak konuyu açıklama yoluna gitmiştir. Ateş, Tevrat'ın ve İncil'in gereklerini doğru dürüst uygulamayan Ehl-i kitaptan kimselerin aslında hiçbir esas üzerinde olmadıklarını belirtir. Yahudîlerin en doğru din olarak kendi dinleri olduğunu iddia ettiklerini, işte bu davranışlarının onları inada götürdüğünü, iddia ve inat ile din olunamayacağını belirttikten sonra, Tevrat ve İncil'in gereklerini yerine getirenlerin iddiada bulunmayacağını belirtir. Tevrat ve İncil'in gereklerini yerine getiren Ehl-i kitaptan kimselerin Hz. Muhammed'e şeklen tabi olmasalar bile, hiç değilse ona düşmanlık beslemeyeceğini belirtir.[473] Ayrıca Maide sûresinin 82-84.[474] ayetlerinde Ehl-i kitabın gerçek dindarlarının övüldüğünü aktaran Ateş, Ehl-i

---

469 Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.II, s. 799-800

470 *"Uhrevî kurtuluş konusunda Kur'ân-ı Kerîm'in ısrarla üzerinde durup vazgeçilmez gördüğü şartlar, Allah'ın varlık ve birliği ile âhirete inanmak, Hz. Muhammed'in peygamberliğini ve öğretisini tanımak, Allah'ın razı olduğu güzel işler yapmaktır (özellikle bk. Bakara 2/136-137; Nisâ 4/47, 116, 136, 150-152, 171-173). Geçmişteki peygamberlerin tebliğ ettiği bütün ilâhî dinler gibi İslâmiyet'in de özü budur."* Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.I, s.135.

471 Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.II, s.315.

472 **(De ki: "Ey Kitâb ehli, siz Tevrat'ı,** İncil**'i ve Rabbinizden size indirileni uygulamadıkça bir esas üzerinde değilsiniz. (Ey Muhammed), Rabbinden sana indirilen, onlardan çoğunun azgınlık ve inkârını artıracaktır. Sen o kâfirler toplumu için üzülme!)**

473 Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.III, s.32.

474 Not ayetlerin tercümesi Süleyman Ateş'in Çağdaş tefsirinden alınmıştır. Maide, 5/82-84.

82- İnsanlar içerisinde, inananlara en yaman düşman olarak Yahudîleri ve (Allah'a) ortak koşanları bulursun, inananlara sevgice en yakınları da "Biz Hristiyanlarız" diyenleri bulursun. Çünkü onların içlerinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.

kitaptan olan kimselerin, Tevrat'ın, İncil'in ve son kitap olan Kur'ân'ın gereklerine göre hareket etmedikçe bir temel üzerinde olamayacaklarını bildirmektedir. Böylece Ateş, bu açıklamasıyla Kur'ân'ın yalnızca Müslümanların değil, Yahudî ve Hristiyanların da kitabı olduğunu söylemektedir. Ayrıca Ateş'in şu açıklamalarını önemli bulduğumuzdan onları aynen aktarmayı uygun gördük. Ateş;

"Gerek Maide Süresinin 65. âyetinde, gerek bu âyetten anlaşılıyor ki Kitâb ehli, Yahûdî ve Hristiyan kaldıkları halde Kur'ân'ı inkâr etmez, onun gereklerine aykırı davranmazlarsa ki bu üç Kitabın genel hatlarında, temel konularında bir aykırılık yoktur meselâ teslisi bırakıp Kur'ân'ın emrettiği şekilde Allah'a ve âhirete inanırlarsa mü'min sayılır ve cennete giderler. Mutlaka kendi dinlerinden ayrılıp Müslüman olmaları şart değildir. Bu husus, Bakara Sûresinin 62. âyetinde açıkça belirtildiği gibi bu sûrenin, tefsîrini yapmakta olduğumuz 68-69. âyetlerinde de açıkça belirtilmektedir. Bakara Sûresinin 62. âyeti, burada 69. âyette tekrar edilerek: Allah'a, âhirete inanıp iyi işler yapan mü'minlerin (yani Müslümanların), Yahudîlerin, Sâbiîlerin ve Hristiyanların korku ve üzüntü çekmeyecekleri bildirilmektedir. Çünkü dillere göre isimleri değişik de olsa tevhide dayalı bütün dinlerin özü İslâm ve bu dinlerin mensupları, özde Müslümandırlar. Kur'ân bütün peygamberlerin tâbi'lerine "Müslümanlar" adını vermektedir.[475] *Fakat Hz. Muhammed(s.a.v.)e gelen vahiyleri inkâr eden ve ona düşman olan Yahûdî, sâbiî ve Hristiyanlar, bir esas üzerinde değillerdir. Çünkü onlar Tevrat ve İncil'in gereklerine ters düşmüş, Allah'tan indirileni reddetmişlerdir. Bütün dinlerin ruhu: "Allah'ın buyruğuna saygı ve O'nun yaratıklarına şefkattir."*[476]

Bu yaklaşımıyla Ateş, klasik tefsirlerin yaklaşımlarından farklı bir yorum yaparak Türkiye ve diğer İslam beldelerinde yankı uyandırmıştır.

83- Elçi'ye indirilen(Kur'ân)ı dinledikleri zaman, tanıdıkları gerçekten dolayı gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün. Derler ki: "Rabbimiz, inandık, bizi şahitlerle beraber yaz!"
84- "Biz, Rabbimizin bizi iyiler arasına katmasını umarken neden Allah 'a ve bize gelen gerçeğe inanmayalım ?"

[475] Bkz. Bakara, 2/131-133; Yunus,10/ 90; Ankebût, 29/ 46.

[476] Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.III, s.33-34; Süleyman Ateş, "Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir", *İslâmi Araştırmalar*, c. 3, s. 1, s. 8-24; Süleyman Ateş, "Cennet Tekelcisi mi?", *İslâmî Araştırmalar*, c. IV, sy. 1, s. 29-37

Buraya kadar çalışmamız esas olan tefsirlerin Bakara sûresinin 62. ve Maide sûresinin 69. ayetine yönelik yaklaşımlarını aktarmaya çalıştık. Kısaca özetlemek gerekirse; klasik tefsir kategorisinde yer alan Ayıntabî Mehmet Efendi ve Ömer Nasuhi Bilmen tefsirleri uhrevi kurtuluş için Ehl-i kitabın Allah'a ve ahirete imanla birlikte, Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman etmenin de bir gereklilik olduğu, ayrıca son peygambere ve kitaba iman ile birlikte bunlara tabi olunmasının da gerekliliği üzerinde durmuşlardır.[477] Modern dönem tefsirlerinden Diyanet'in *Kur'ân Yolu* tefsirinde uhrevi kurtuluş için Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e ve Kur'ân-ı Kerim'e iman etmelerinin gerekliği üzerinde durulurken, Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e ve Kur'ân'a tabi olması meselesine hiç değinmemektedir. Yine modern dönem tefsirlerinden olan *Çağdaş Tefsir*'in müellifi Süleyman Ateş, uhrevi kurtuluş için Allah'ın varlığına ve birliğine iman ve ahirete iman ile birlikte salih amelin kurtuluş için yeterli olduğunu, cennete girebilmenin şartları arasında Hz. Peygambere iman etmenin bir gereklilik olmadığı görüşünü savunmaktadır. Tevrat ve İncil'in gereklerini yerine getiren Ehl-i kitaptan kimselerin Kur'ân*'ı Kerim*'i inkâr etmedikleri sürece, Müslüman olmalarına gerek kalmadan cennete girebileceğini ileri sürmektedir.[478] Ateş'in açıklamalarına baktığımızda şu sorular akla gelmektedir: Kur'an'a iman edip Hz. Peygamber'i inkâr nasıl olacak? Böyle bir şey vakıada mümkün müdür? Ateş'in bu yorumunun 1400 yıllık tefsir geleneği ile mütenakız olduğunu görmekteyiz. Ateş'in Ehl-i kitabın kurtuluşu noktasında yukarıda örnek verdiği ayetlere çalışmamızın ileriki kısmında ve ilgili başlıklar altında ayrıca değineceğiz.

---

[477] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 52-53; Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 405-406; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s. 62; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.II, s. 799-800; Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.I, s.135. Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.II, s.315.

[478] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.I, s.174-175; Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.III, s.32-34; Süleyman Ateş, "Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir", *İslâmi Araştırmalar*, c. 3, s. 1, s. 7-24; Süleyman Ateş, "Cennet Tekelcisi mi?", *İslâmî Araştırmalar*, c. IV, sy. 1, s. 29-37; Süleyman Ateş, "Cennet Sadece Müslümanlara mı Mahsustur?", Kur'ân Işığında Soru ve Cevaplarla İslâm, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, c.1, s. 39-53.

2.2.2. Cennetin Belli Bir Dinin Müntesiplerine Mahsusiyeti Meselesi

Tezimizin önceki kısmında Bakara sûresinin 62. ve Maide sûresinin 69. ayetine, klasik ve modern dönem tefsirlerinin yaklaşımı ile değinmeye çalıştık. Çalışmamız içerisinde yer alan klasik tefsirler ve modern dönemde yazılan *Kur'ân Yolu* tefsiri, ilgili ayetlerin yorumunda cennete girebilme konusunda son peygamber Hz. Muhammed'e iman etmenin, ayrıca klasik müfessirler iman ile birlikte tabi olmanın da gerekli olduğunu belirtirken, *Çağdaş Tefsir*'in müellifi Süleyman Ateş, tevhid inancına sahip, ahirete iman eden ve salih ameller de işleyen herkesin cennete gidebileceğini dile getirmiş, yukarıdaki şartlar sağlandığında Hz. Muhammed'e imanın zorunlu olmadığını belirtmiştir. Allah'ın rahmetinin genişliğine değinen Ateş, bazı dini gurupların Allah'ın rahmetini daraltarak cenneti sadece kendilerine mahsus kıldığını[479] savunmuştur. Allah'ın rahmetini daraltma eğiliminin doğru olmadığını savunan Ateş, güzel davranışlara sahip her kişinin cennete girebileceğini ve cennetin her herhangi bir zümreye ait olamayacağını savunmaktadır. Acaba, cennet gerçekten belli bir zümrenin tekelinde midir? Yoksa Ateş'in şiddetle aksini iddia ettiği gibi belli bir zümrenin tekelinde değil midir? Cennete her salih amel sahibi kişiler girebilecek midir? İşte biz de çalışmamızın bu başlığı altında klasik ve modern dönem tefsirlerin yaklaşımlarıyla bu sorulara cevap arayacağız.

Bakara süresinin 111. ayetinde Yahudî ve Hristiyanların cenneti kendi zümreleri dışında kimseye layık görmediği anlatılır. 112. ayette[480] ise işin Yahudî ve Hristiyanların iddiaları gibi olmadığı, halis olarak kendisini Allah'a teslim edip güzel davranışlarda bulunan bir kimsenin rabbinin nezdinde mükâfatının olacağı ve onların korku ve üzüntü yaşamayacakları belirtilir. *Tibyan* tefsirinde işin Yahudî ve Hristiyanların iddia ettiği gibi olmadığının yani cennete sadece Yahudî ve Hristiyanların değil, İslâm'a giren ve İslâm'ın hükümleriyle amel eden muhsinlerin,

---

[479] ; Süleyman Ateş, "Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir", *İslâmi Araştırmalar,* c. 3, s. 1, s.7.

Bakara, 2/111 "Yahûdi yahut Hristiyan olandan başkası cennete girmeyecek," dediler. Bu, onların kuruntusudur. De ki: "Doğru iseniz, delilinizi getirin."

[480] "**Hayır, kim işini güzel yaparak özünü Allah'a teslim ederse, onun mükâfâtı, Rabbinin yanındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."**

güzel amellerinden dolayı üzüntü ve korku yaşamayacaklarını dile getirir.[481] Ömer Nasuhi Bilmen ise cennetin muayyen bir taifeye mahsus olmadığını ama cennete girebilmek için muayyen bir şeriatın var olduğunu belirttikten sonra, Yahudî ve Hristiyanların iddiasının geçersiz olduğunu aktarır. Ayrıca cennete girebilme konusunda onun şu açıklamaları da önem arz etmektedir:

"Vaktiyle Hazreti Musa'ya hakkıyla iman edenler ve Hazreti İsa'ya da bir peygamber olduğunu bilip ümmet olanlar da bu güzel itikadlarının mükâfatını göreceklerdir, onlar da cennete gireceklerdir. Nasıl ki hatemül enbiyanın gösterdiği tariki takip edip İslâm şerefine nail olanlar da cennete gireceklerdir. Fakat Allah Teâlâ'nın bir kısım peygamberlerini, kitaplarını inkâr edenler, bir kısım insanlara ulûhiyet payesi verip tapanlar cennete ebediyen giremeyeceklerdir. Onların bu hususta iddiaları saçmadır, semavî kitapların beyanatına muhaliftir."[482]

Ömer Nasuhi Bilmen, Hz. Muhammed'e iman olmadan kişinin kurtuluşunun olamayacağını belirtmektedir. *Kur'ân Yolu* tefsiri müellifleri ise, klasik müfessirlerin belirttiği gibi Yahudî ve Hristiyanların bu iddialarının gerçeği yansıtmadığı ve cennete girebilmenin ancak Müslüman olup ve Allah'ın emrettiği ibadetleri yapmakla mümkün olduğunu söylemektedirler.[483] *Çağdaş Tefsir*'de Ateş, cennetin herhangi bir dini zümreye ait olmadığını, yani cennetin ne Yahudîlere ne de Hristiyanlara ait olduğunu, cennetin Allah'a ait olduğunu ve şirkten uzak duran, İslâm çizgisinde yer alan herkesin cennete girebileceğini belirtmektedir.[484] Modern dönem tefsirlerimizin ikisi de genel olarak İslam çizgisinden bahsederken, özelde ise Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e tabi olma meselesine vurgu yapmamaktadırlar.

Yine Cennetin belli bir gurubun iddiasıyla kendilerine ait olamayacağını belirten ayetlerden ikisi de Nisa sûresinin 123. ve 124. ayetleridir.[485] *Tibyan* tefsiri ve

---

[481] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 75.
[482] Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s. 108.
[483] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.I, s.189-190.
[484] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.I, s. 221-222.
[485] 123-**İş, ne sizin kuruntunuza, ne de Ehl-i kitabın kuruntusuna göredir. Kim kötü bir iş yaparsa, onunla cezalandırılır.**
124- Mü'min olarak, erkek veya kadın, her kim salih ameller işlerse, işte onlar cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar.

Ömer Nasuhi Bilmen tefsirinde geçen bir rivayete göre bu ayetlerin nüzul sebebi şöyledir:

"Ehli kitap denilen Yahudîler ile Hristiyanlar, Müslümanlara karşı iftihar ederek: Bizim Peygamberimiz, sizin peygamberinizden mukaddemdir, bizim kitabımız da sizin kitabınızdan mukaddemdir. Binaenaleyh biz Allah Tealâ'ya sizden evlâyız demişler, Müslümanlar da: Bizim Peygamberimiz Hatemülenbiyadır ve bizim kitabımız sizin kitabınızı tasdik ediyor ve biz sizin kitabınıza imân etmiş olduğumuz halde siz bizim kitabımıza imân etmiyorsunuz, o halde evlâ olanlar bizleriz, demişler. Bunun üzerine bu âyeti kerime nazil olmuştur."

Nüzul şekli yukarıdaki gibi rivayet olunan ayeti Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen, cennete girebilmenin iddia değil aksiyon gerektirdiği, bu aksiyonun da ancak sahih iman ile mümkün olabileceği şeklinde yorumlarlar. Cennete girebilme noktasında iman ile birlikte salih amelin varlığını da gerekli gören müellifler, imansız hiçbir salih amelin geçerliğinin olamayacağını ve imanın bütün esaslarına inanılması gerektiğini aktarırlar.[486] Modern dönemde yazılan *Kur'ân Yolu* tefsirinin müellifleri de bu ayetlere klasik müfessirlerin yorumlarına benzer bir yorumla yaklaşmaktadırlar. Yani onlar da cennete girebilmek için iman ve salih amel birlikte olması şartlarını dile getirmektedirler.[487] *Çağdaş Tefsir* ise, ayetin nüzulüne sebep olan yukarıdaki rivayeti aynen aktarmakla birlikte onlardan farklı olarak Müslümanların Ehl-i kitaba "*Hayır, Allah bizi sizden daha çok sever. Çünkü bizim peygamberimiz, peygamberlerin sonuncusudur. Kitabımız da daha önceki Kitapların hükmünü kaldırmıştır"*[488]dediğini aktardıktan sonra, cennetin ne Müslümanlar ne de diğer din grupları için iddia ile elde edilmeyeceği ancak salih amel ile elde edilebileceğini yorumunu getirir. Ayrıca Ateş, ilâhî dinlerin özüne uyan her erkek ve kadının da cennete gireceğini açıkladıktan sonra bütün ilâhî dinlerin özünün, Allah'a teslimiyet olduğunu, Allah'a teslimiyetin de, üç ilâhî din peygamberlerinin atası olan İbrahim'in dininde sembolleştiğini bildirmektedir. Yine Ateş;

---

[486] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 349-350; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.II, s. 673-674.
[487] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.II, s.150.
[488] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.II, s. 372.

"*Kim İbrahim gibi Allah'ı birleyerek yalnız O'na teslim olur, O'na kulluk ederse, o kimse cennete girer. İster Yahudî, ister Hristiyan, ister Müslüman olsun. Bu âyetler, İslâmın özünü ortaya koymaktadır. İslâm, Allah'ı birleyen, O'nu tanıyıp yalnız O'na kulluk eden herkesi, sözde Müslüman olmasalar bile gerçekte Müslüman kabul etmekte ve cennetlik saymaktadır."*[489]

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Ateş, klasik tefsir düşüncesinin çok ötesinde bir anlayışla tevhid inancına sahip olup aynı zamanda iyi davranışlar sergileyen herkesi müslüman kabul etmekte ve cennete gidebileceğini iddia etmektedir.

Cennet gerçekten bir gruba mı mahsustur? Sadece Yahudîler mi girecektir cennete, yoksa sadece Hristiyanlar mı? Yoksa iki zümre de gazaba uğradığından dolayı cennete sadece Müslümanlar mı girecektir? Şimdi de Fatiha sûresi özelinde cennetin hangi gruplara mahsus olduğunun cevabını bulmaya çalışalım. Yahudî ve Hristiyanların bahse konu olduğu ayetlerden bir tanesi de Fatiha sûresinin son ayetidir. Fatiha sûresi ki günlük namaz ibadetimizde zaruri ve çok önemlidir. Onun anlamına[490] baktığımızda Allah'a hamd ile birlikte çeşitli dualarda bulunduğumuzu görürüz. Bu dualardan bir tanesi de gazaba uğramışların delâlete düşenlerin yoluna uğratmaması şeklindeki duadır. Günlük ibadetimiz esnasında 40 defa dile getirerek, bizi gazabına uğrattıkların ve dalaletine düşenlerin yoluna uğratma dediğimiz bu zümre, Ehl-i kitap olarak nitelendirdiğimiz Yahudî ve Hristiyanlar mıdır? Eğer bu bahsedilen kişiler Yahudî ve Hristiyanlar ise bunların felahı mümkün müdür? Yüce Allah, bunları, Hz. Muhammed ve Kur'ân'a iman etmeyi mükellef kılmış mıdır? Şimdi de biz, çalışma alanımız içerisinde yer alan tefsirlerden yararlanarak bu zümrenin kimler olabileceği ve bunların kurtuluşunun mümkün olup olmadığının sorusuna cevap arayacağız. Klasik tefsirlerden Ömer Nasuhi Bilmen'in tefsirinde; hidayet, dalalet ve sırat-ı müstakim kavramların tanımı yapılmakta ve ayette geçen gazaba uğramışların kimler olduğu ve felahları konusunda herhangi bir açıklamada

---

[489] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.II, s. 373-374; Süleyman Ateş, "Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir", *İslâmi Araştırmalar*, c. 3., s. 1., s. 8-9.

[490] **(1. Rahmân (ve) rahîm (olan) Allah'ın adıyla. 2. Hamd (övme ve övülme), âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. 3. O, rahmândır ve rahîmdir. 4. Ceza gününün mâlikidir. 5. (Rabbimiz!) Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız.6. Bize doğru yolu göster.7. Kendilerine lütuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yolunu; gazaba uğramışların ve sapmışların yolunu değil!)**

bulunulmamaktadır.[491] Ayıntabî Mehmet Efendi ise, ayette geçen gazaba uğramışların Yahudîler olduğunu belirtirken, sapmış olanların ve azgınların ise Hristiyanlar olduğunu dile getirmektedir.[492] Bu konuda *Tibyan* müellifinin orijinal açıklamaları şöyledir*:*

(Lanet ve hızlanla üzerlerine gadab edüb İslâm'ı terk edenlerin tarîkine değil ki onlar Yahûddur. "men leanehullâhu ve gadibe aleyhi" delâletiyle ve mütâbiât-ı hevâ ile tarîk-i Hudâ'dan azmışların tarîkıne dahi değil ki onlar nasarâdır…)[493]

Tibyan müellifi Ayıntabî Efendi, gazaba uğramışların Yahudîler ve dalalete düşenlerin Hristiyanlar olduğunu açıklamakta ve bu durumda olanların ise felahı mümkün olamayacağını belirtmektedir. Modern dönem tefsirlerinden *Kur'ân Yolu* tefsirinin müellifleri, tarihi gerçekliklerden örnekler vererek doğru yolun İslâm olduğunu, İslâm'ın gerçek mutluluğa götürdüğünü belirttikten sonra Allah yolundan sapanların ve gazaba uğrayanların yol ve yöntemlerinin örnek ve ibretler açısından incelenmesi gerektiğini dile getirirler. Allah'a ve peygambere uyanların iyi örnekler olduğunu, onların gösterdiği yoldan sapanların ise ibretlik olduğunu belirtir. Bu açıklamalardan sonra bazı rivayetlerde sapanların "Hristiyanlar", ilahi gazaba uğramış olanların ise "Yahudîler" olarak açıklanmasını yalnızca zaman ve mekân itibariyle yakın birer örnek olmalarından dolayı olduğunu belirterek hadis-i şerif ve klasik tefsirlerin tamamında zikredilen Yahudî ve Hristiyanlara dair bu atfı bir bakıma tarihselleştirirler. Ehl-i kitabın kurtuluşu için Hz. Muhammed'e iman edip etmemesi ya da kurtulup kurtulamayacakları noktasında herhangi bir açıklamada bulunmazlar.[494] *Çağdaş Tefsir*'in müellifi Süleyman Ateş'in ise ilgili ayete yaklaşımı şöyledir: Ateş, tefsirinde öncelikle gazab kelimesinin tanımını yaptıktan sonra, Allah yolundan sapanların, gazaba uğradıklarını belirtir. Ateş'in konu hakkında söyledikleri yukarıda incelediğimiz diğer tefsir örneklerinden çok farklı görüşler içermektedir. Biz de çalışmamızda önemli gördüğümüz yerleri konunun daha iyi anlaşılması için aynen aktarmayı uygun gördük. Ateş, Hz. Peygamber'e atfedilen bir tefsire göre üzerlerine gadab edilenlerin Yahudîler, sapanların da Hristiyanlar olduğu

[491] Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s. 11.
[492] Abdullah Yücel, Sadeleştirilmiş *Tibyan* Tefsiri, *Huzur Yayınları,* İstanbul, 2015, C.1, s.24.
[493] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 16-17.
[494] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.I, s.64.

yönündeki rivayetlerin uydurma olduğunu belirtmektedir. Ateş, bu tefsirin kesinlikle uydurma olduğundan şüphe görmediğini belirtir ve açıklamalarını şöyle sürdürür:

"*Başlangıç devrinde, hattâ Mekke devrinin tâ sonlarına kadar Hz. Peygamber ile Kitâb ehli arasında bir sürtüşme olmamıştır. Bu devirde Kitâb ehlinin, Peygamber'e ve* Kur'ân*'a karşı tutumları, genelde olumlu geçmiştir. Kur'ân kendisinin vahiy eseri olduğuna tanıklık eden, yahut Kur'ân karşısında olumsuz, düşmanca davranışlar içine girmeyen Ehl-i kitabı övmektedir."* Ateş, düşüncesini temellendirmek için Ankebut ve Al-i İmran süresindeki şu iki ayeti göstermektedir:

> **"İçlerinden haksızlık edenleri hariç, Kitab ehliyle ancak en güzel tarzda mücadele edin ve deyin ki: Bize indirilene de, size indirilene de inandık. Tanrımız ve Tanrınız birdir, biz de O'na teslim olanlarız!"**[495]
>
> **"De ki: Ey Kitâb ehli, bizim ve sizin aranızda eşit olan şu kelimeye (söze) gelin: Yalnız Allah'a tapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım, birimiz, diğerini Allah'tan başka tanrı edinmesin. Eğer yüz çevirirlerse 'şahit olun, biz Müslümanlarız' deyin"**[496]

Ayrıca Ateş, Bakara sûresinin 62. Mâide sûresinin 69. âyetlerinde Allah'a ve âhiret gününe inanıp yararlı işler yapan mü'minlerin, Yahudîlerin ve Sâbiîlerin, Rableri katında ödüllendirileceklerini, korku ve üzüntüye uğramayacaklarını aktarmakta ve Al-i İmrân sûresinin 113-115 nci âyetlerinde de Ehl-i kitap içinde gece saatlerinde kalkıp Allah'ın âyetlerini okuyan, secde eden, Allah'a ve âhiret gününe inanan, iyiliği emir, kötülükten meneden, hayır işlerine koşan sâlih kimselerin bulunduğunu; onların yaptıkları iyiliklerin inkâr edilmeyeceği, yani iyiliklerinin karşılığını göreceklerini aktardıktan sonra düşüncesini şöyle sürdürür:

"*Şimdi Kur'ân, dinin ruhuna bağlı kalan Yahudî ve Hristiyanları bu şekilde överken daha inen ilk sûresinde onları "Üzerlerine gazabedilmiş ve sapık kimseler" diye nitelendirirse bu, çelişki olur. Kur'ân, böyle bir çelişkiden münezzehtir." Nisa Sûresinin 69. âyetinde, Allah'ın nimet verdiği kimselerin, peygamberler, sıddîkler, şehîdler ve sâlihler olduğu bildirilmektedir. Peygamberlerden kasıt da Kur'ân'da anılan peygamberlerdir ki bunlar, Hz. Îsâ da dâhil olmak üzere İsrâîloğlu peygamberleridir. Şimdi onların getirdiği din olan Yahudîlik ve Hristiyanlığa uyanlar, neden "Üzerlerine gazabedilmiş" veya "sapıklar" olarak nitelendirilsinler?*

---

[495] Ankebût, 29 /46.
[496] Ali Imrân, 3/64.

Ateş, En'am sûresinin 92.[497] ayetini esas alarak Hz. Muhammed'in kendisinden önce gelen peygamberlerin yoluna uyulmasını istemektedir. Bütün peygamberlerin misyon ve vizyonunun aynı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Ateş, Maide sûresi 60.[498] ayette geçen ve gazaba uğrayanlar ifadesinin tüm Yahudîleri kapsamadığını ve yine Maide süresi 77.[499] ayette geçen ifadelerden tüm Hristiyanların kastedilmediğini açıklamaktadır. Ateş;

"*Yukarı da bahsi geçen iki ayet Yahudîliğin veya Hristiyanlığın ruhuna bağlı olan sâdık, temiz, sâlih Yahudî ve Hristiyanlar hakkında değil; dini yozlaştıran, çıkarına âlet eden, şirke bulayan Yahudî ve Hristiyanların davranışlarını kınama hakkındadır. Yoksa* Kur'ân*, dinin ruhuna bağlı kalan, Allah'a ve âhiret gününe inanıp güzel, yararlı işler yapan Yahudî ve Hristiyanları övmekte, onları sapık değil, sâlih olarak nitelendirmektedir."*

Ateş yukarıdaki hadisin Kur'ân'ın ruhuna aykırı olduğunu Kurtubî'yi referans gösterip "Üzerlerine gazabedilenler de, sapıklar da" müşrikler olduğunu belirterek konu hakkındaki düşüncesini sonlandırır.[500]

Yukarıdaki sorularımıza cevap verecek olursak, klasik müfessirlerden Ömer Nasuhi Bilmen gazaba uğramışların kimler olduğu ve felaha erişip erişemeyeceği noktasında bu ayetlerin tefsirinde herhangi bir açıklamada bulunmazken o bu konudaki tavrını birçok ayet vesilesiyle vazıh olarak ortaya koymuştur ki ilgili konularda biz onun yaklaşımlarını aktardık. Aynı kategori de yer alan tefsirlerden biri olan *Tibyan*'da Ayıntabî Mehmet Efendi, gazaba uğramışların Yahudîler, sapanların ise Hristiyanlar olduğunu açıklamaktadır. Allah'ın gazabına uğradıklarından dolayı onların felahlarını mümkün görmemektedir. Modern dönem tefsirlerinden *Kur'ân Yolu* tefsirinin müellifleri, gazaba uğrayanların kimler olduğu noktasında net bir açıklama yapmamakla birlikte bazı rivayetlerde sapanların

---

[497] **"Onlar, Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir. Onların yoluna uy!"**

[498] **De ki: "Allah katında cezası bundan daha kötü olanları size haber vereyim mi? Onlar, Allah'ın lânetlediği ve gazabına uğrattığı, içlerinden maymunlar ve domuzlar çıkardığı kimseler ile şeytanlara tapan kimselerdir. İşte bunların yeri daha kötüdür ve onlar doğru yoldan daha çok sapmışlardır."**

[499] **De ki: "Ey Ehl-i kitap! Hakkın dışına çıkarak dininizde aşırı gitmeyin. Daha önce sapmış, birçoklarını da saptırmış ve dümdüz yoldan da şaşmış bir milletin arzu ve keyiflerine uymayın."**

[500] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.I, s.75-77.

"Hristiyanlar" olduğu, ilahi gazaba uğramış olanların ise "Yahudîler" olarak açıklanmasının yalnızca zaman ve mekân itibariyle yakın birer örnek olmalarından kaynaklandığını belirtirler. Diğer modern dönem müfessirlerimizden Süleyman Ateş, Hz. Peygamber'e atfedilen bir tefsire göre üzerlerine gazabedilenlerin Yahudîler, sapanların da Hristiyanlar olduğu yönündeki rivayetlerin uydurma olduğunu çünkü Fatiha sûresinin tamamının inen ilk sûrelerden olup burada muhatabın Ehl-i kitaptan ziyade müşrikleri kastettiğini ifade etmekte ve bu tezini güçlendirmek için de Kur'ân-ı Kerim'deki Bakara 62. ve Maide 69. ayetle birlikte Al-i İmran sûresinin 113-115. ayetlerini delil olarak göstermekte Ehl-i kitaptan olan Yahudî ve Hristiyanları gazaba uğramışlar olarak görmemektedir. Zira ona göre salih amel işleyip, tevhid inancını benimseyen ve ahirete iman eden her kişi, ister Yahudî, ister Hristiyan, ister Müslüman olsun mutlaka felaha ulaşacaktır.

Özetleyecek olursak klasik dönem müfessirlerimiz ve modern dönem müfessirlerimiz cennete girebilmenin iddia ile değil iman ve amel ile mümkün olabileceğini kabul ederler. Klasik dönem müfessirlerimiz ve *Kur'ân Yolu* tefsirinin müellifleri cennete iman eden Müslümanların gidebileceğini aktarırken, *Çağdaş Tefsir*'in müellifi Süleyman Ateş, salih amel işleyen ve İbrahim milletine mensup ilahi dinlerin özüne uyan herkesin cennete girebileceğini aktarmaktadır. Konumuzun bu başlığı altında belli bir zümrenin cenneti kendilerine has gördüğünü ve Kur'ân'ın da onların bu iddialarını tutarsız gördüğünü veya bu iddianın tutarlı olabilmesi için hangi şartların gerekli olduğunu müfessirlerimizin gözünden aktarmaya çalıştık. Bu meselede daha birçok ayete atıfta bulunabilir[501] fakat yukarıda zikrettiğimiz ayetlerin konunun anlaşılmasında yeterli olduğunun kanaatine vardık.

2.2.3. Necat Bağlamında Salih Amel

Kur'ân-ı Kerim'in pek çok ayetinde salih amelden söz edilmektedir.[502] *Kur'ân Yolu* tefsirinin müelliflerine göre "salih amel", mü'min için dünyada ve

[501] Ayrıca bu konuyla alakalı olduğunu düşündüğümüz Maide 18 ve 66, A'raf 159,169-170 ve 181, Enfal 51, Hacc 10, Fussilet 46, Kaf 29. vb. ayetlere de bakılabilir.
[502] Bakara, 2/25, 62, 82, 277; Al-i İmran, 3/57; Nisa, 4/57, 122, 124, 173; Maide, 5/9, 69, 93; A'raf, 7/42; Tevbe, 9/102; Yunus, 10/4, 9; Hûd, 11/23….

ahirette yararlı bütün işler, tutum ve davranışların tümünü kapsamaktadır.[503] İman edip, ahiret ve dünya için yararlı tutum ve davranışlara sahip olan herkes cennete girebilecek midir? İman ve salih amel Allah'ın rızasını kazanmada yeterli ise, imanın diğer esaslarına iman, cennet için şart değil midir? İşte biz çalışmamıza bu sorular ekseninde iman ile birlikte salih amelin, uhrevi necat için yeterli olup olmadığını klasik ve modern dönem tefsirlerimizin bakış açılarıyla aktarmaya çalışacağız.

Bakara sûresinde geçen bir ayet, iman edip salih ameller işleyenler için; içinden ırmaklar akan cennetler olduğunun müjdesini vermektedir.[504] Çalışmamız içerisinde yer alan tefsirlerin tümünde iman edip salih amel işleyen mü'minlerin cennete gireceği belirtilirken, Ehl-i kitap veya herhangi bir gruptan bahsedilmemektedir.[505] *Çağdaş Tefsir*'in müellifi Süleyman Ateş, tefsirinde ilgili ayetin yorumunda bu ayeti Ehl-i kitabın cennete gireceğiyle alakalı bir delil saymazken, daha sonraki dönemde Talat Koçyiğit'e[506] yazdığı reddiye mahiyetindeki bir makalesinde, bu ve buna benzer birkaç ayeti örnek verdikten sonra, bu ayetlerin hepsinde dinin bir öz olduğunu, Allah'a ve ahirete inanıp salih amel işleyen herkesin cennete gireceğini, zerre kadar haksızlığa uğratılmayacağını aktararak Ehl-i kitaba mensup kişilerin cennete girebileceğine dair bir delil olarak kullanmaktadır.[507]

Kur'ân*'ı Kerim* birçok ayette Ehl-i kitabın olumsuz davranışlarından bahsederken, bazı ayetlerde de Ehl-i kitaptan olan kişilerin davranışlarının övgüsünden söz eder. Kur'ân'ın, davranışlarını övdüğü Ehl-i kitaba mensup bu şahıslar kimlerdir? Bunlar Hz. Muhammed döneminde, Hz. Muhammed'e iman eden şahıslar mıdır? Ya da bunlar Hz. Muhammed ve sonrasında kendi dinlerinde kalıp, o dinin hükümleriyle amel eden şahıslar mıdır? Bu şahıslar kendi dinlerinde kalıp tevhid inancına sahip olurlarsa, sadece güzel davranışlarından dolayı cennete girebilecekler midir? Bu sorulara ilgili ayetler yoluyla tefsirlerimizden örnekler aktararak konuyu açıklamaya çalışacağız. Ehl-i kitaptan güzel davranışlara malik şahıslar mevcut mudur ve Kur'ân bunlardan nasıl bahsetmektedir? Örneğin Al-i

---

[503] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.I, s.90.
[504] Bakara, 2/25.
[505] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 31; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s. 28-29; Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.I, s. 120-121; Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.I, s.90-91.
[506] Talat Koçyiğit, *a.g.m.,* s. 85-94.
[507] Süleyman Ateş, "Cennet Tekelcisi mi?", *İslâmî Araştırmalar,* c. IV, sy. 1, s. 30

İmran sûresinin 75.[508] ayetinde Ehl-i kitaba mensup bazı şahıslara yüklerle mal emanet edildiğinde, onların emanete riayet edip malları geri verdiğinden söz eder. Ayette geçen ve Kur'ân'ın övgüyle bahsettiği bu şahısların yaptığı bu davranış, onları kurtaracak mıdır? Bu konuda Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen'de, Ehl-i kitap içerisinde emanete riayet eden şahısların olduğu ve Kur'ân'ın bu şahısları övdüğü aktarıldıktan sonra, Kur'ân'ın övdüğü bu şahısların Abdullah İbn Selam[509] gibi, Ehl-i kitaptan olup daha sonra Müslüman olan kimselerin emanete riayet ettikleri için bu davranışlarının övüldüğü ve onların kurtuluşa erecekleri anlatılır. Ayrıca Ömer Nasuhi Bilmen; malları koruma konusunda emanete riayet edenlerin Nasara, hıyanet edebileceklerin de Yahudîler olabileceğini aktarır. Görüleceği gibi klasik dönem müfessirleri Ehl-i kitabın tüm şahıslarının değil, Hz. Muhammed'e iman edip tabi olanların övüldüğünü ve kurtuluşa ereceklerin de onlar olduğunu aktarırlar.[510] *Kur'ân Yolu* tefsiri, bu ayetten önceki ayetlerden Ehl-i kitaptan bazı şahısların Müslümanların inanç hayatını sarsmayı hedeflediklerini ve Müslümanlarla Ehl-i kitap arasında diyalog kurulmasına engel teşkil edecek davranışlar sergilediklerini açıkladıktan sonra, Ehl-i kitap arasında emanete riayet konusunda birbirine zıt iki anlayış bulunduğu, burada ise iyi davranışlara sahip kişilerin davranışlarının övüldüğünü aktarmaktadır. Kur'ân'ın övdüğü bu şahısların kimler olabileceği ve onların kurtuluşlarına dair herhangi bir açıklama yapılmamaktadır.[511] *Çağdaş Tefsir*'de ise, Kur'ân'ın Ehl-i kitabın tümünü aynı ölçüde tutmadığını, onların iyilerine ayrıca değinerek diğerlerinden ayırdığını, Ehl-i kitaptan kimseler içerisinde emanete riayet edenlerin olduğunu ve bu davranışlarından ötürü de bir mükâfatının olacağını aktarır. Yani ona göre yaptıkları bu iyi davranış onların kurtuluşuna bir vesile olur. Ayrıca Ateş, bunların hangi dönemdeki insanlar olduğuna da değinmeyerek sadece genel anlamda yorum yapmaktadır.[512]

---

[508] **"Ehl-i kitaptan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen, onu sana (eksiksiz) iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen, tepesine dikilip durmadıkça onu sana iade etmez…"**

[509] Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen tefsirlerinde geçen rivayete göre: Abdullah İbni Selam'a, Kureyşten bir şahsın bin yüz okka altın emanet ettiği ve onu isteyince hemen kendisine iade ettiği anlatılmakta ve ayette bahsedilen kişilerde onun gibi iman eden Ehl-i kitaptan şahısların olduğunu belirtmektedir.

[510] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 226; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s. 398.

[511] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.I, s.607-609.

[512] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.I, s. 65-66.

Ayet sırf metin olarak okunduğunda, risaletten sonra müslüman olmadığı halde Ehl-i kitaba mensup Allah'ın razı olabileceği davranışlar sergileyebilen şahısların var olduğuna delil gösterilen bir ayette yine onların hepsinin bir olmadığı, onlar içerisinde gece saatlerinde ağlayarak secdeye kapananların ve Allah'ın ayetlerini okuyanların varlığından söz edilir. Ayrıca ahiret gününe iman ettiklerini ve insanları kötülükten alıkoyup, iyiliğe yönlendirdiği bildirilir.[513] Allah'ın ayetlerini okuyup, bununla tefekkür eden ve aynı zamanda Allah'a secde eden, iyiliğe yönlendirip, ahirete de inanan bu şahıslar son peygambere ve kitaba iman etmeden, sadece bu davranışlarından dolayı cennete girecekler midir? Bu şahıslar sadece Hz. Muhammed dönemine mi özgü şahıslardır, yoksa günümüzde böyle davranan Yahudî ve Hristiyanlar da bu kapsamın içerisinde midir? Bu konuda Ayıntabî, Ehl-i kitap içerisinde salih amel işleyenlere ecrinin verileceğini savunurken, bunların kimler olduğu ve hangi zaman dilimdeki şahısların bu kapsama gireceği noktasında herhangi bir açıklamada bulunmaz iken,[514] Ömer Nasuhi Bilmen, Ehl-i kitaptan olup, daha sonra İslâmiyet'i kabul eden, Abdullah b. Selam, Salebe b. Sait, Üseyyid b. Übeyd gibi şahıslarla birlikte Mekke ve Medine'de tevhid inancı üzere olan, fakat İslâmiyet geldikten sonra İslâmiyeti kabul edip, son peygambere tabi olanların, İslâmiyet'in emir bulunduğu bütün güzel davranışları yerine getirdiği için, bu ayette onların bu davranışlarının övüldüğü ve bunlara ecir olarak cennet verileceğini aktarmaktadır. Görüldüğü üzere Ömer Nasuhi Bilmen, İslâmiyet'i kabul edip güzel davranışlarda bulunan Ehl-i kitabın cennete girebileceğini belirtmektedir.[515] Modern dönem tefsiri *Kur'ân Yolu*'nun müfessirleri, Kur'ân ölçülerine göre Allah'ın yapılan bütün iyiliklerin karşılığını vereceğini,[516] Ehl-i kitaptan olup, samimi bir şekilde iman edip salih amel işleyenlerin övüldüğünü, işte bu salih amelden dolayı Yüce Allah'ın onların ecrini zayi etmeyeceğini, amellerinin karşılığını mutlaka alacaklarını iddia ederler. Ehl-i kitabın bu karşılığı alabilmesi için son kitaba ve son peygambere iman etmesi gerekliği noktasında herhangi bir yorumda bulunmayan müfessirlerin şu açıklaması son derece dikkat çekicidir:

---

[513] Al-i İmran, 3/113-115.
[514] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 226
[515] Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s. 62.
[516] Zilzal, 99/7-8. "**Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir."**

"Yüce Allah'ın samimi olarak iman eden Ehl-i kitaba böyle lutufkâr muamelesi İslâm'ın evrenselliği açısından son derece anlamlıdır. Zira kendilerini Allah'ın çocukları ve sevgilileri sayan (Mâide 5/18), âhiret yurdunu başkaları için değil sadece kendileri için hazırlanmış bir yurt kabul eden ve kendilerinden başka hiç kimsenin cennete giremeyeceğini iddia eden (Bakara 2/111) Ehl-i kitabın egoizmine karşılık Kur'ân, onlardan samimi iman sahibi olanların yapacağı en küçük bir hayrın dahi karşılıksız bırakılmayacağını haber vermektedir."

Ayrıca müfessirler 113. ayette geçen "ümmetün kaimetün" tamlamasının dosdoğru olan ve adaleti yerine getiren topluluk manasına geldiğini aktarıp, burada da Ehl-i kitaptan olup Allah'ın dini üzere dosdoğru yürüyen kimselerin bulunduğunu belirtirler. Görüleceği üzere müfessirler, Ehl-i kitabın cennete girebilmesi noktasında Hz. Muhammed'e iman ve son kitabın hükümleriyle amel etme koşulunu ön plana çıkarmamaktadırlar. Yani onlara göre bu kimseler müslüman olmadan da amellerinden ecir alacaklar ve kurtuluşa ereceklerdir.[517] Diğer modern dönem müfessiri Ateş, 113-115. ayetler Ehl-i kitabın hepsinin bir olmadığını onlar içerisinde geceleri kalkıp Allah'ın ayetlerini okuyanların, secde edenlerin, Allah'a ve ahiret gününe iman edenlerin, iyiliği emredip kötülükten sakınanların bulunduğunu ve Allah tarafından bunların ecirlerinin verileceğini bildirdikten sonra, bu şahısların müslüman olduklarına dair bir delilin bulunmadığını şöyle açıklamaktadır:

"Âyetlerde övülen bu insanların, kendi dinlerini bırakıp Müslüman olduklarına bir işaret yoktur. Bu konudaki rivayetler, âyetleri kendi istedikleri biçimde yorumlayanların eseridir. İnsanlar, kendi kafalarında olanı âyetlerde okumağa çalışmışlardır. Bakara Sûresinin 62. ve Mâide Sûresinin 69. âyetleri de gayet açık biçimde: Allah'a ve âhirete inanan ve sâlih amel (yararlı iş, hâlis ibâdet) yapan Müslümanların, Yahudîlerin, Hristiyanların ve Sâbiîlerin Rableri katında ödüllendirileceklerini, korku ve üzüntü çekmeyeceklerini ifade etmektedir."[518]

Başka bir yerde de Hristiyan ve Yahudîlerin Müslüman olmadan fakat Hz. Muhammed'e ve Kur'ân'a iman ederek, cennete girebileceğini Ateş şöyle açıklamaktadır:

---

[517] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.*, c.I, s.654-655.
[518] Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.II, s.95-96.

"Allah'a ve peygamberlere inanan kimseler, önünde sonunda cennete girerler. Dünya üzerindeki mucidlerin ve kâşiflerin çoğu, Allah'a inanan kimselerdir. Ancak Hristiyan veya Yahudî'dirler. Ehl-i kitaptan Allah'a ve âhirete doğru dürüst inanıp, İslâm dinine girmese bile Peygamberimizin peygamberliğini kabul eden kimseler de Kur'ân*'-ı Kerîm'in beyanına göre cennete gidebilirler. Çünkü Bakara Suresinin 62. âyetinde: "Allah'a, âhirete inanıp iyi iş yapan Yahudî, Hristiyan ve Sabiilerin korku ve üzüntüye uğramayacakları" belirtilmektedir. Binaenaleyh dünyanın neresinde ve hangi millete mensub olursa olsun, Allah'a şirksiz, gereği gibi inanır, âhireti kabul eder, peygamberlere inanır, bizim peygamberlerimizi de inkâr etmezse o kimse yaptığı hizmetlerin karşılığını görür.*[519]

Ateş'in bu iki açıklamasına baktığımızda kendisiyle çeliştiğini söyleyebiliriz. Birisinde Hz. Muhammed'e ve Kur'ân'a imanı gerekli görmez iken, diğerinde ise Ehl-i kitabın hiç olmazsa Hz. Muhammed'i inkâr etmemesi gerektiğini belirtir. Bu açıklamalardan şunu da çok rahat görebiliyoruz: söz konusu ayetlerin yorumunda Klasik usulle yazan müfessirlerimiz, Hz. Muhammed'e ve son kitaba imanı cennete girebilmenin kesin bir koşulu olarak görürken, modern dönemde yazılmış olan Ateş'in tefsirinde bu bir gereklilik hususunda bir takım tereddütler göze çarpmaktadır.

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'in birçok ayetinde iman edip, salih amel işleyenlerin cennetle mükâfatlandıracağını bildirmektedir. Kur'ân'ın birçok ayetinde de Ehl-i kitap olan Yahudî ve Hristiyanlardan bahsedilmektedir. Kur'ân bu zümreden bahsederken, onların içerisinde Allah'ın ilminde derinleşmiş(rasihun) olanların[520], Allah'a ve peygamberlere indirilene inandıkları ve Allah'a derin bir saygıda bulundukları için kendilerine mükâfat verileceğini bildirmektedir.[521] Allah'ın mükâfatlandıracağını bildirdiği bu şahıslar kendi dinlerinde kalıp, son peygambere tabi olmadan bu mükâfata nail olabilecekler midir? Ayıntabî ve Ömer Nasuhi

---

[519] Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.II, s.77.

[520] Nisa, 4/162. "**Fakat onlardan ilimde derinleşmiş olanlar ve mü'minler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler. O namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve ahiret gününe inananlar var ya, işte onlara büyük bir mükâfat vereceğiz."**

[521] Al-i İmran, 3/199. "**Ehl-i kitaptan öyleleri var ki, Allah'a, size indirilene ve kendilerine indirilene, Allah'a derinden saygı duyarak inanırlar. Allah'ın âyetlerini az bir değere satmazlar. Onlar var ya, işte onların, Rableri katında mükâfatları vardır. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir."**

Bilmen'e göre bu ayetler, Habeş kralı, Necaşi Ashame'nin vefatı üzerine Hz. Muhammed'in onun gıyabi cenaze namazını kılması, bir takım münafıkların, Hz. Muhammed hakkında, Nasranî olan bir kişinin cenaze namazını kıldırdığı yönünde dedikodu ve zihin bulandırma çalışmaları üzerine bu ayetin indiği ve Necaşi Ashame'nin aslında Müslüman olduğu ve bu ayet de onun Müslüman olduğunu beyan etmek için nazil olduğu anlatılır. Ayrıca Abdullah b. Selam ve Ehl-i kitaptan iman etmiş diğer şahıslar için de nazil olduğunu aktardıktan sonra, Kur'ân'a ve son peygambere iman edenlerin, böylesi mükâfatlara nail olabileceklerini belirtirler. Bu ayetlerin yorumlarından da görüyoruz ki, klasik dönem müfessirlerimiz, Ehl-i kitaba mensup şahısların Müslüman olup Kur'ân'a ve Hz. Muhammed'e tabi olması gerektiğini savunmakta, cennet için sadece salih amelin yeterli olmayacağı kanısını taşımaktadırlar. Ayrıca müfessirler Ehl-i kitaptan ilimde rasih olanlar içerisinde en güzel örneğin sonradan Müslüman olan Abdullah b. Selam ve onun gibiler olabileceğini de belirtirler.[522] *Kur'ân Yolu* tefsirinin yazarları, ayetin iniş sebebi Habeş Necaşisi Ashame olsa da, ayetin hükmünün genel olduğunu, Ehl-i kitap içerisinde, Hz. Muhammed'e ve Kur'ân'a iman edenlerin cennetle mükâfatlandırılacağını aktarırlar. Bir önceki yorumunu aktardığımız ayette ise aynı müellifler, Hz. Muhammed'e iman etmenin cennet için bir gereklilik olduğunu belirtmemişlerdir. Bu da *Kur'ân Yolu* müfessirlerinin ayet yorumlarındaki çelişkilerinden biri olarak değerlendirilebilir.[523] Süleyman Ateş, diğer ayetlerde yaptığı yorumun aynısını bu ayetlerde de tekrar eder. Ona göre tevhid inancına sahip Ehl-i kitap mensuplarının tümü Hz. Muhammed'i inkâr etmedikçe, salih amel de işlerse cennete girecektir. Ateş'e göre; Allah'ın birliğine inanan ve O'na kendi dini gereğince ibadet eden bir ilahi din mensubu, Kur'ân-ı Kerim açısından mü'mindir ve her mü'min, Allah katında mükâfatını alacaktır. Bunun için bu özelliklere sahip Ehl-i kitap mensupları Hz. Muhammed ve son kitabı bilip saygı duyduğu müddetçe onlara tabi olmasa, dinlerinde kalsalar bile, cennete gireceklerdir.[524] Birçok ayette böyle açıklamalar yapan Ateş, kimi zaman ise kendisiyle çeliştiği yorumlara da imza atmaktadır. Bu ayet ve daha birçok ayette Ehl-i kitabın kurtuluşu noktasında Hz.

[522] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 275; c.I, s. 361. Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s. 530-531; c.II, s. 704-705.
[523] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.I, s.745; c. II, s. 182.
[524] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.II, s.164; c.II, s. II, s. 393-410.

Muhammed'e imanı vurgu yapmayan Ateş, Nisa sûresinin 174-175. ayetlerini yorumlarken, kurtuluş noktasında bütün insanların Hz. Muhammed'e iman etmesinin gerektiğinin de altını çizmektedir.[525]

Salih amel, birçok olumlu davranışı içine alan bir kavramdır. Bir kimsenin iyiliğini istemek ve buna sevinmek de güzel ve salih amellerdendir. Zira Kur'ân'da birçok ayette Ehl-i kitaptan kimselerin, Hz. Muhammed'in risaletine ve son kitabın gelişine sevindikleri ve ona inandıkları aktarılır. Hatta onlara iki kat ecir verileceği birçok ayette zikredilir. Bu meyanda Ra'd sûresinin 36.[526] ayetinde ve Kasas sûresinin 52-54.[527] ayetlerinde Ehl-i kitaptan şahısların Kur'ân'ın nüzulüne sevindikleri bidirilir. Bir kitabın nüzulüne sevinip, fakat onun hükümleri ile amel etmemek kurtuluş vesilesi olabilir mi? Ya da son peygamberin risaletini bilip ve ona sevinip aynı zamanda ona tabi olmamak açısından ele alındığında sadece bu sevinç kurtuluş vesilesi sayılabilir mi? Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen, yukarıdaki diğer ayetler gibi bu ayetlerde de muhatabın sonradan Müslüman olan Ehl-i kitap olduğu, çünkü onların Hz. Muhammed'in sıfatlarını kendi kitaplarında gördüklerini ve Hz. Muhammed'e risalet görevi verilince de hemen ona iman ettiklerini aktarırlar. Ayrıca bu iman edenlerin, Abdullah b. Selam ve Selmanı Farisi ve Varaka b. Nevfel gibi şahıslar olduğu, hem diğer kitaplara hem de Kur'ân'a iman ettiklerinden kendilerine iki kat ecir verileceği belirtilmektedir.[528] *Kur'ân Yolu* müfessirleri de, klasik müfessirler gibi, burada bahsedilen kişilerin Kur'ân nazil olduktan sonra ona iman eden Ehl-i kitaptan şahıslar olduğunu ve bu şahısların da Abdullah b. Selam, Rifâa b. Rifâa gibi bazı Yahudîler ile Varaka b. Nevfel ve Suheyb-i Rûmi gibi Hanifler veya Hristiyanlar olduğunu Şevkani ve İbni Aşur'u referans göstererek anlatırlar. Müfessirler; her ne kadar ayet bu şahıslar için inmiş olsa da, ayeti genel manada Ehl-i kitaptan olup da Hz. Peygamber zamanında İslâm'a girmiş ve kıyamete kadar da girecek olanları kapsadığını söylemenin daha uygun olacağı kanısındalar. Görüleceği gibi *Kur'ân Yolu* müfessirleri de Hz. Muhammed'e iman edip ona tabi olan Ehl-i kitabın, cennetle mükâfatlandırılacağı bildirilmektedir. İman olmadan onların

[525] İlgili ayetlerin tefsiri için bk. Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.II, s.424-425.
[526] "**Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, sana indirilen Kur'ân ile sevinirler…**"
[527] "**Bu Kur'ân'dan önce kendilerine kitap verdiklerimiz var ya, işte onlar ona da inanırlar..**"
[528] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. III, s. 297; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.III, s. 1655; c.V, s. 2612.

mükâfatlandırılmayacağını açıklamaktadır.[529] Modern dönem müfessirlerinden Ateş, Ra'd sûresinin 36. Ayetinde Kur'ân'ın nazil olmasına sevinenlerin, sadece Abdullah b. Selam gibi şahısların değil de, burada ayetin genel manada olduğunu belirterek tevhid inancına mensup Ehli kitaptan herkesin buna sevindiğini açıklar ve Allah'ın bunları da mükâfatlandıracağını bildirir. Ehl-i kitabın Kur'ân'a sevinmesinin ana sebebinin ise Kur'ân'ın getirdiği prensiplerin ve anlattığı kıssaların onların kitaplarıyla uyuşması nedeniyle olduğunu açıklar.[530] Kasas sûresinin yorumunda ise, sûrenin Mekkî olduğunu, Mekke döneminde ise, klasik tefsirlerde ismi geçen şahısların henüz Müslüman olmadığını-Necran Heyeti ve Abdullah b. Selam gibi- dolayısıyla ayetin muhatabının onlar olmadığını, Allah'ın kendilerine iki kat ecir verileceğini bildirdiği şahısların, Mekke'deki hem kendi kitaplarına hem de Kur'ân'a iman eden Ehl-i kitaba mensup şahıslar olabileceğini aktarır. Ayrıca Ateş, Ehl-i kitabın, Kur'ân'ın Allah tarafından gönderilen vahiy olduğunu söylemeleri, kendi dinlerini bırakıp Müslüman oldukları anlamına gelmeyeceğini, 54. ayette geçtiği üzere Ehl-i kitabın, "*Biz zaten daha önce Allah'a teslim olmuştuk"* demelerinin Müslüman olmadıklarını ve kendi dinlerinde kaldıklarını gösterdiğini ifade etmektedir.[531] Klasik tefsirlerin görüşleriyle, modern tefsirlerin görüşlerini kıyasladığımızda 19.yy.'dan 20. yy.'a doğru gelindiğinde Kur'ân yorumunda çok ciddi farklılıkların yaşandığını da görebilmekteyiz.

Çalışmamızın birçok yerinde salih amele değindik. Bir dine iman etmek ile o dinin arzu ettiği amelleri yerine getirmek kurtuluş için en önemli unsurlardandır. Bugün bizler Müslüman olarak, dinimize göre salih davranışlar sergilediğimizde sevap kazanacağımıza inanırız ve bu konuda birçok ayet de bu davranışları yerine getirenlerin cennetlik olabileceğini aktarmaktadır. Ahkaf sûresinin 13.-14.[532] ayetleriyle, Fussilet sûresinin 30. ayetlerinde Allah birdir diyenlerin ve istikamet üzere olanların cennete girecekleri bildirilir. Tevhid inancına sahip Ehl-i kitap olan Yahudî ve Hristiyanlar bu istikameti takip ettiklerinde kurtuluşları mümkün müdür?

---

529 Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.III, s.294; c. IV, s. 236.
530 Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.IV, s.482.
531 Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.VI, s.356.
532 **"Şüphesiz Rabbimiz Allah'tır" deyip sonra da dosdoğru olanlara hiçbir korku yoktur, onlar üzülmeyecekler de. Onlar cennetliklerdir. Yapmakta olduklarına karşılık, orada sürekli kalacaklardır."**

Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen, modern dönem müfessirlerinkine benzer yorumlar yapmaktadırlar. Onlar, tevhid inancını benimsemiş, aynı zamanda dini vazifelerini hakkıyla yerine getirenlerin cennete gireceğini, Yüce Allah tarafından müjde buyrulduğunu açıklamaktadır. Onlar bu ayetlerin yorumunda Ehl-i kitap olan ve tevhid inancını benimseyen Yahudî ve Hristiyanların cennete girme meselesine değinmemektedirler.[533] Modern dönemde Kur'ân'ın yorumundaki değişiklikler noktasında bize en iyi örnekler sunan *Çağdaş Tefsir* ise; cennete girebilme hususunda son peygambere iman konusunu bazı yorumlarında gerekli görmekte, bazen de bu hususa hiç değinmemektedir. Ateş, genel olarak Allah'a inanıp doğru işler yapan herkesin cennete girebileceğini şöyle açıklamaktadır:

"Kur'ân*'a göre Allah'a inanan ve doğru hareket eden herkes cennete girecektir. Böylece* Kur'ân*, bütün İlâhî dinlerin birliğini ve onlara uyanlar arasında bir fark bulunmadığım vurgulamış ve İslâmın mânâsını genişletmiş oluyor. Allah'a inanıp O'na kulluk eden ve âhirete inanan herkes bu anlamda Müslümandır ve cennete girecektir. Bu husus,* Kur'ân*'ın her tarafında vurgulanır, özellikle Bakara Sûresinin 62., Âli İmran Sûresinin 113-115., Nisa Sûresinin 122-123. âyetlerinde de açıkça belirtilir."*

Açıklamalarda Ateş'in referans olarak verdiği ayetlerin tümünün yorumuna çalışmamızın muhtelif yerlerinde değindik. Bu ayette de referans olarak gösterdiği diğer ayetlerde de Ateş, Ehl-i kitabın tevhid üzere olduğunda ve salih amel işlediğinde, Hz. Muhammed'e iman etmeden ve son kitaba tabi olmadan cennete girebileceğini iddia etmektedir.[534]

---

[533] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. IV, s. 123; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.VI, s. 3361; Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.V, s.46.
[534] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.VIII, s.370.

2.3. Kur'ân-I Kerim'in Kendisinden Önceki Kitapları Neshetmesi Meselesi

2.3.1. Önceki Kitapların Neshi

Kur'ân-ı Kerim'in kendisinden önceki kitapları neshetme meselesi birçok dönemde tartışılmış konular arasındadır. İslâm Ansiklopedisine göre, "Sözlükte "ortadan kaldırmak; nakletmek, beyan etmek" mânalarına gelen "nesh" kelimesi terim olarak şer'î bir hükmün daha sonra gelen şer'î bir delille kaldırılmasını ifade eder. Neshin söz konusu olduğu durumlarda önceki hüküm *mensûh*, onu yürürlükten kaldıran yeni hüküm veya delil *nâsih* diye adlandırılır."[535] Ehl-i kitaptan olan Yahudîler neshi muhal görmektedirler. Yahudîlikteki İseviyye fırkası dışındaki fırkalar, şeriatın tek olduğunu öne sürmüşlerdir. Onlara göre şeriat Hz. Musa ile başlayıp onunla tamamlanmıştır. Hz. Musa'dan sonra da yeni bir şeriat gelmeyecektir.[536] İşte biz de bu çalışmamızda Yahudîlerin iddialarının aksine Kur'ân-ı Kerim'in kendisinden önceki kitapları neshedip neshetmediğini konusunu tefsirlerimizdeki bakış açılarıyla aktarmaya çalışacağız. Konuyu açıklarken aşağıdaki sorulara cevap arayarak mukayese yoluna başvuracağız. Sorularımız: 1- Kur'ân-ı Kerim kendisinden önceki kitapları neshetmiş midir? 2- Eğer Kur'ân-ı Kerim kendisinden önceki kitapları neshetmemişse o zaman Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e tabi olmasına gerek var mıdır? Çalışmamızın eksenini bu iki soru oluşturacak ve bunlara cevap arayarak çalışmamızın bu kısmını tamamlamaya çalışacağız.

Kur'ân'ın nazil olması diğer kitapların hükümlerini nasıl etkiler? Ehl-i kitabın kendi kitaplarının hükümleri mi yoksa Kur'ân'ın hükümleri mi geçerli olduğu hep tartışıla gelen bir konudur. Biz de çalışmamızın bu bölümüne hem nesh meselesine hem de Hz. Muhammed'e tabi olma konusuna mukayeseli bir yaklaşımla devam edeceğiz. Bu konuda, Hz. Muhammed'in risaletiyle birlikte Tevrat ve İncil'in hükümlerinin geçerliliği ve Ehl-i kitabın Hz. Muhammmed'e iman ve itaati

---

[535] Abdurrahman Çetin, "Nesih", TDV Ansiklopedisi, 2006, C. 32, s. 579-581.
[536] Muhammet Altaytaş, " Kaside-i Nuniye ve Şerhlerinde Önceki Şeriatların Neshi Meselesi", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* c. 6., sy. 11., s. 37-54., Edirne 2016.

meselesinde ele alacağımız ayetlerden birisi Al-i İmran sûresinin 93.[537] ayetidir. Sözü edilen ayette Yahudîlerin "Dinler, birbirlerinin getirdiği hükümleri neshetmez" iddiası ile Hz. Muhammed (s.a.v.) in getirdiği İslâm dinini kabul etmediği ifade edilmekte buna mukabil Kur'ân'ın da Tevrat'ta böyle bir iddia söz konusu ise bu iddianın Tevrat'la ispatı istenmektedir. Dinlerin birbirlerini neshedip neshetmediği meselesinde ele alınan önemli ayetlerden bir tanesi de bu ayet olduğu için, ayetin nüzul sebebini açıklamanın konumuzu aydınlatması açısından önem arz ettiğinden, Ömer Nasuhi Bilmen'de, *Kur'ân Yolu* ve *Çağdaş Tefsir*'de de şöyle rivayet olunur:

"*Yahudîler "İlahi dinlerin hükümlerinin birbirine uygun olması gerektiği iddiasıyla da İslâm'ı kabul etmiyorlardı. Bunlar, Hz. Muhammed (s.a.v.) e "Sen, İbrâhîmin dininde olduğunu iddia ediyorsun. Nasıl oluyor da İbrahim'in yemediği deve etini yiyor ve içmediği deve sütünü içiyorsun?" diyorlardı. Bu âyet-i kerime nazil oldu ve onlara deve eti ve sütünün, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a ve Ya'kûb'a helal olduğunu, fakat Ya'kûb'un belli bir sebepten dolayı bu eti kendisine haram kıldığını, böylece bu âdetin, torunlarında da devam ettiğini beyan etti ve Yahudîlere "Aksini iddia ediyorsanız Tevrat'ı getirip okuyun." dedi. Yahudîler Hz. Muhammed (s.a.v.) in getirdiği İslâm dinini kabul etmiyorlardı. Çünkü İslâm dini, Yahudîliğe ve Hristiyanlığa ait bir takım hükümleri neshediyordu. Bu âyet-i celile onlara cevap vererek, kendilerinde de nesih hadisesinin bulunduğunu beyan etmekte ve bu yasakların Hz. İbrahim döneminde değil de Hz. Musa'ya Tevrat'ın nüzulünden sonra ortaya çıktığını göstermektedir.*"

Bu ayette Ayıntabî, hem nesh meselesine hem de Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e imanı meselesine değinmez iken[538], Ömer Nasuhi Bilmen, Kur'ân'ın Tevrat'ın hükümlerini nesh ettiğinin en güzel delillerinden bir tanesinin de bu ayet olduğunu açıklamakta, ayrıca Tevrat'ın ahkâmını nesh eden bu ayetin Hz. Muhammed'in risaletinin de en büyük delillerinden birisi olduğunu beyan etmekte, sonra da Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e iman etmesinin gerekliliği üzerinde durmaktadır.[539]

---

[537] Not: Bu ayetin tercümesi Kur'ân Yolu tefsirinden alınmıştır. (**Tevrat indirilmeden önce, İsrail'in (Yakub'un) kendisine haram kıldığı dışında, yiyeceklerin hepsi İsrailoğullarına helâl idi. De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Tevrat'ı getirip okuyun.")**

[538] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 233.

[539] Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s. 417.

Modern dönem tefsirlerinden *Kur'ân Yolu*'nun müellifleri de Kur'ân'ın Tevrat'ı neshettiği meselesinde Yahudîlerin bu durumu kabullenmediklerini açıklarken, Ehl-i kitabın bu durumda Hz. Muhammed'e iman ve itaat etmesi meselesine ise değinmemektedirler.[540] *Çağdaş Tefsir*'de ise Süleyman Ateş, yukarıda açıklanan ve ayetin nüzul sebebi olarak aktarılan olayın, bu ayetin nüzul sebebi olamayacağını, ayrıca bu olayda Hz. Muhammed'in Yahudîleri tatmin edecek bir cevap vermesi durumunda onların Hz. Muhammed'e böyle bir olay üzerine iman edeceklerini belirtmelerinin de makul olmadığını belirttikten sonra ayette yerilen durumun Yahudîlerin dinlerindeki aşırılıklar olduğunu özellikle Ehl-i kitaba, "her dinin özü olan Allah'a kullukta birleşmelerinin" önerildiğini açıklamaktadır. Ateş'in açıklamalarına baktığımızda Kur'ân'ın Tevrat'ın ahkâmını neshettiği görüşünü doğru bulmadığı ve Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e iman ve itaat etmesinin gerekliliği üzerinde durmadığı görülmektedir.[541]

Kur'ân'ın Ehl-i kitabı Tevrat'ın hükümlerini uygulamaya çağırması Tevrat'ın hükmünün kalkmadığı anlamına mı geliyor? Eğer Hz. Muhammed'in risaletiyle birlikte bu kitapların da hükümleri geçerliliğini yitirmişse o zaman Kur'ân niçin Tevrat'ın hükümlerini uygulamada Ehl-i kitaba çağrıda bulunuyor? Nitekim Maide sûresinin 43. ayetinde:

> **"Yanlarında, içinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat varken nasıl oluyor da seni hakem yapıyorlar…"**[542] buyuruyor.

Kur'ân, Ehl-i kitabı Tevrat'ın hükmünü uygulama noktasında yönlendiriyor. Böyle bir çağrı söz konusu iken, onlar kendi kitaplarının hükümlerini uygulayacaksa o zaman Hz. Muhammed'e tabi olmalarına gerek var mıdır? Ayıntabî, Tevrat'ta onların aradığı hükümler (recm) mevcut olduğu halde, Hz. Muhammed'i hakem tayin etmelerini onların bu konudaki samiyetsizliğinin bir göstergesi olarak görürken, Tevrat'ın hükümlerinin devam edip etmediği ve Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e tabi olması noktasında herhangi bir açıklama yapmamaktadır.[543] Ömer Nasuhi Bilmen, Yahudîlerin risaletini kabul etmedikleri bir şahıstan hüküm dilemelerinin çok garip

---

[540] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.I, s.632-633.
[541] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.II, s. 80-81.
[542] Not: Bu ayetin tercümesi Diyanet İşleri Başkanlığının Mealinden alınmıştır.
[543] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 395.

olduğunu aktardıktan sonra, Kur'ân'ın bu konuda (recm), onların kitaplarındaki hükümle muvafık olduğunu belirtir. Bilmen de Tevrat'ın hükümlerinin günümüzdeki durumu ve Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e tabi olması noktasında herhangi bir açıklama yapmamaktadır.[544] *Kur'ân Yolu* tefsiri ise, Ehl-i kitabın Tevrat'ın hükümlerini uygulamamalarının aslında Ehl-i kitabın Tevrat'a olan imanlarının olmayışından kaynaklandığını aktardıktan sonra, onlar da klasik müfessirler gibi Tevrat'ın hükmünün günümüzde devam edip etmediği ve Tevrat'ın hükümlerinin uygulanması noktasında bir açıklama yapmadıkları gibi Hz. Muhammed'e tabi olma meselesini de ele almazlar.[545] *Çağdaş Tefsir*'de ise, diğer üç tefsirin aksine, olayın bir recm meselesinden ziyade bir diyet olayı olduğu, yani bir kamu davası üzerine gerçekleştiği belirtilir. Tevrat'ta bununla alakalı Allah'ın hükmünün mevcut olduğunu aktaran Ateş, bu hükmü uygulamayanların mü'min olamayacağını belirtir. Ateş'in açıklamalarına baktığımızda Tevrat'ın hükümlerinin geçerliliğini koruduğu ortaya çıkacaktır. Ayrıca Ateş, Kur'ân'ın onları Tevrat'ın hükümlerini uygulamaya davet etmesini, Tevrat'ın hükümlerinin devam ettiğine delil gösterir. Ateş de diğer müfessirler gibi Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e iman ve ona tabi olması meselelerine değinmemektedir.[546]

Maide sûresinin 44. ayetinde Tevrat'ın Allah tarafından indirilen bir hidayet ve nur olduğunu, nebilerin ve din adamlarının onun hükümleriyle Yahudîleri doğru yola çağırdığını belirtip 45. ayette ise, Tevrat'taki kısaslar hakkında bilgi verdikten sonra, Allah'ın hükmüne uymayanların zalim kimseler olduğunu aktarır. Kur'ân'da kendisi ve içeriği hakkında bunca bilgi verilen bir kitabın hükümleri günümüzde geçerliliğini korumakta mıdır? Ya da bu hükümleri uygulamada mükellef kimlerdir? Klasik yorumcumuz Ayıntabî, Hz. Musa döneminden Hz. Muhammed'e kadar bütün enbiya ve Yahudî bilginlerin Tevrat'ın hükmü ile hüküm verdiğini açıkladıktan sonra Hz. Muhammed döneminde de Kur'ân'ın, Yahudîleri susturmak için Tevrat'taki recm hükmüyle hüküm verdiğini açıklamaktadır. Bu hükümleri uygulamayanların ise zalimler olduğunu aktarmaktadır. Ayıntabî, Tevrat'ın hükümlerinin bugün için

[544] Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*, c.I, s. 770-771.
[545] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.*, c.II, s.277.
[546] Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.II, s. 527-531.

geçerli olup olmadığı noktasında ise herhangi bir açıklama yapmamaktadır.[547] Ömer Nasuhi Bilmen ise Tevrat'ın geçerli olduğu dönemde, Tevrat'taki dini ahkâm ile hükmedildiğini, bu hükümleri uygulamayanların ise imandan mahrum bulunduklarını bildirmektedir. Ömer Nasuhi Bilmen de Ayıntabî gibi Tevrat'ın hükümlerinin günümüzde geçerli olup olmadığı noktasına ya da Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e tabi olup olmaması meselesine değinmemektedir.[548] Klasik dönemde yazılmış tefsirler bu ayetlerin yorumuna çok sade bir şekilde değinirken modern dönemdeki tefsirlere baktığımızda ise bu konuların daha tafsilatlı ele alındığını görmekteyiz. Örneğin *Kur'ân Yolu* tefsiri, Hz. Musa'dan Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin, Yahudîlerin bütün meselelerinde Tevrat'la hüküm verdiğini açıklayan müellifler, peygamberlerden hangisi olursa olsun Yahudîler hakkında hüküm verecekse –onlar Yahudî kaldıkları müddetçe- kendi dinleri ve kendi şeriatlarıyla hükmedilmesi gerektiğini dile getirirler. Hz. Muhammed'in de Yahudîler hakkında Tevrat'la hüküm verdiğini açıklamaktadırlar. Ayrıca müfessirler, Kur'ân'ın Yahudîler için inmiş hükümleri neshedilmediği sürece tüm insanlar için geçerli olduğunun da altını çizmektedirler. *Kur'ân Yolu* müfessirlerine göre Yahudîler [549] *Çağdaş Tefsir*'de Ateş, Tevrat'ı korumakla görevli olan din adamlarının Tevrat'ın tamamını değil, sadece bir kısmını korumakla görevli olduklarını belirttikten sonra insanların da korunan bu kısımların hükümleriyle amel etmesi gerektiğini belirtir. Bugünkü Tevrat'ın kısas hükümleriyle, Kur'ân'ın kısas hükümlerinin örtüştüğünün altını çizen Ateş, Tevrat'ın hükümlerini uygulamayanlar ile Hz. Muhammed'in koyduğu hükümlere uymayanların ve bu hükümlere razı olmayanların kâfir olduğunu aktardıktan sonra, önceki kitapların Hz. Muhammed'e ve toplumuna onların anlayacağı bir dille tekrar vahyedildiğini belirtip şu açıklamaları yapmaktadır:

"Acaba Tevrat'tan nakledilen bu hükümler, Müslümanlar için de geçerli midir? Âlimlerin bir kısmına göre bu âyet ile daha önceki kitâpların neshedilmeyen hükümlerinin, Müslümanlara da farz olduğunu gösterir. Çünkü Yüce Allah, Tevrat'ta nûr ve hidâyet bulunduğunu söylemiştir. Eğer Tevrât tamamen neshedilmiş olsaydı,

[547] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.*, c. I, s. 395.
[548] Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*, c.I, s. 772-775.
[549] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.*, c.II, s.278-282.

onda nûr ve hidâyet bulunmazdı. Bu görüşte olan bazı Hanefîler: "Bizden öncekilerin şerîati, neshedilmedikçe bizim için de şerîattir. " kuralını koymuşlardır."

Bu düşünceyi göz önünde bulunduran Ateş, İmam Şafiî ve Hasan Basri'ye dayanarak, bu hükümlerin hem Yahudîler, hem de diğer tüm insanlar için geçerli olduğunu aktardıktan sonra, yukarıdaki düşüncesine belki biraz zıt, belki de ondan biraz daha farklı olan düşüncesini de şöyle aktarır:

"Kanâatimize göre Cenabı Hakk'ın, Kur'ân'da anlattığı Tevrat hükümleri, bizim için de geçerlidir, farzdır. Ama Kur'ân'da anlatılmayan Tevrat hükümleri, bize farz olmaz. Zirâ Kur'ân'da anlatılan Tevrat hükümleri, Allah'ın her millet ve devir için geçerli genel kurallarıdır. Bunların, Allah'ın vahyi olduğunda kuşku yoktur. Eğer bunların, herhangi bir kavim tarafından uygulanması tavsiye veya teşvik ediliyor, uygulayanları övülüyorsa bunlar, neshedilmemiş İlâhî sözlerdir. Bunları uygulamak farzdır. Fakat Kur'ân'da anlatılmayan Tevrat hükümlerinin, mutlaka Allah'ın hükmü olduğunu bilemeyiz. Çünkü tarih boyunca Tevrat'a çok katmalar olmuştur. Bundan dolayı İslâm şerîatinde neshedilse de edilmese de Kur'ân'da anlatılmayan Tevrat hükümleri, Müslümanlar için hüccet değildir."[550]

Ateş'in açıklamalarına baktığımızda Kur'ân'ın Tevrat'ı neshetmediğini, bilakis onun hükümlerini tasdik ettiğini anlayabiliriz. Bu durumda sorularımıza cevap aradığımızda Ateş'e göre Yahudîler kendi kitaplarının hükümleriyle amel edebilirler, hatta Müslümanlar bile bazı konularda bu kitabın hükümlerine uyma noktasında mükelleftirler.

Çalışmamızda şuana kadar genel olarak Ehl-i kitap, özel de ise Yahudîler üzerinde durduk. Peki Ehl-i kitabın diğer bir kolu olan Hristiyanlar bu noktada hangi konumdadır? Tevrat'ın hükümleri günümüzde geçerliliğini koruyorsa, İncil'in hükümleri de geçerliliğini koruyor mudur? Hristiyanlar İncil'in hükümleriyle amel ettiklerinde kurtuluşa erebilecekler midir? Hristiyanların, kurtuluş için Hz. Muhammed'e iman edip ona tabi olmak zorunlulukları var mıdır? Maide sûresinin

[550] İlgili ayetin tefsiri için bk. Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.II, s. 533-537.

46.[551] ve 47.[552] ayetlerinde sorularımıza klasik ve modern tefsirlere ait yorumlar çerçevesinde cevap arayacağız. Maide sûresinin 44 ve 45. ayetlerinde Tevrat'ın bir nur olduğu ve içinde Allah'ın belirlemiş olduğu kıssasların yer aldığı belirtildikten sonra bu ayetlerde İncil'in kimler için nur ve hidayet kaynağı olduğuna bakılacak ve İncil'in içinde geçen fakat mensupları tarafından gizlenen son nebinin özellikleri anlatılacaktır. Sonra da 48. ayette de son nebi ve son peygamber hakkında bilgi verilecektir. Adı geçen 46 ve 47. ayetlere baktığımızda klasik müfessir Ayıntabî, bütün peygamberlerin birbirlerini tasdik ettiği gibi, Hz. İsa da kendisinden önce gelen peygamberleri ve Tevrat'ı tasdik etmiştir. Tevrat nasıl ki bir hidayet ve nur kaynağı ise İncil de bir hidayet ve nur kaynağıdır. İncil ehlinin, Allah'ın İncil'de belirlediği ahkâm-ı ilahiye ile hüküm vermesi gerektiğini belirten Ayıntabî, Kur'ân nazil olduktan sonra, İncil'in hükümlerinin devam edip etmediği noktasında bir açıklama yapmadığı gibi, günümüzdeki Hristiyanların Hz. Muhammed'e tabi olup olmaması meselesine de değinmez.[553] Ömer Nasuhi Bilmen, Nasara taifesinin Hz. İsa'dan başlayıp Hz. Muhammed'e kadarki dönemde İncil'in hükümleriyle sorumlu bulunduklarını aktarır. Bilmen, Tevrat'ta olduğu gibi, İncil'de de, Hâtemülenbiya olan Hz. Muhammed'in, bütün beşeriyete son peygamber olarak gönderileceğini, Hz. Muhammed'in vasıfları ve onun şeriatı hakkında genel bilgilerin yer aldığını, fakat Yahudîlerde olduğu gibi Nasara taifesinin de İncil'i tebdil ve tağyir ettiğini, ondaki hükümlere riayet etmediğini, Hâtemülenbiyaya ya ait vasıfları gizlediği ve imha ettiğini belirtmektedir. Nasara içinde tevhid inancını benimsemiş olanların, Hz. Muhammed'in son peygamber olduğuna, O'na indirilen Kur'ân ile diğer kitapların hükümlerinin mensuh olduğuna inandıklarını aktardıktan sonra Bilmen şu önemli açıklamaları yapmaktadır:

"*Her kim Allah Tealâ'nın indirmiş olduğu ile yani kütübi münzelenin sabit, gayri mensuh ahkâmı ile (hüküm etmezse işte onlar) o gibi kimseler tam (fasıklardır) binaenaleyh o münzel kitapların beyanatına nazaran Hâtemülenbiyayi tasdik, onun*

[551] Bu ayetin tercümesi Diyanet İşleri Başkanlığı mealinden alınmıştır. "**O peygamberlerin izleri üzere Meryem oğlu İsa'yı, önündeki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gönderdik. Ona, içerisinde hidayet ve nur bulunan, önündeki Tevrat'ı doğrulayan, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için doğru yola iletici ve bir öğüt olarak** İncil**'i verdik."**

[552] Bu ayetin tercümesi Diyanet İşleri Başkanlığı mealinden alınmıştır. "İncil **ehli Allah'ın onda indirdiği ile hükmetsin. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, fasıkların ta kendileridir."**

[553] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.*, c. I, s. 396-397.

şeriatı ile amel lâzım geldiği halde buna muhalefet edenler, daire-i itaatten çıkmış, fıskı fücure mübtelâ olmuş kimselerden başka değildir."

Bilmen'in açıklamalarına baktığımızda Kur'ân'ın İncil'in hükümlerini neshettiği, artık Kur'ân'ın hükümlerinin geçerliliğinin başladığı, Ehl-i kitaptan olan Hristiyanların Hz. Muhammed'e iman edip ona tabi olması, onların kurtuluşu için gerekli şartlardan olduğu anlaşılmaktadır.[554] *Kur'ân Yolu* tefsirinde müellifler ise İncil'in, Tevrat'ın neshedilmemiş kısımlarını tasdik ettiğini, Hz. İsa'nın da Tevrat ve İncil'in aslını tasdik ettiğini açıkladıktan sonra, semavî kitapların genel itikadi esaslar dışında, birbirlerinin şeriatlarında değişiklik yapıp onların hükümlerini kaldırabildiklerini belirttikten sonra şu önemli açıklamaları yapmaktadırlar: Hz. İsa'nın genel ilkelerde önceki peygamberlerin izine tabi olmakla beraber kendine has bir şeriata sahip olduğunu ifade ederler:

"*Kur'ân gelinceye kadar Hristiyanlar İncil'le mutlak olarak, Tevrat'la da İncil'in tasdik ettiği çerçevede amel etmek ve bu çerçevede verilen hükümleri kayıtsız şartsız kabullenmek mecburiyetindedirler. Ancak Kur'ân geldikten sonra müminler Kur'ân'la amel etmekle yükümlüdürler. Çünkü "... aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet..." buyurulmaktadır ve Kur'ân en son ve en mükemmel kitaptır, kendinden önceki kitapların büyük bir bölümünü yürürlükten kaldırmıştır."*

Kur'ân Yolu müfessirleri, Kur'ân'ın nüzulünden sonra sadece Kur'ân hükümleriyle amel edilmesi gerektiğini belirtirler.[555] *Çağdaş Tefsir*'de Ateş, bu ayeti diğer müfessirlerden biraz farklı yorumlamaktadır. Ona göre İncil'in de Tevrat gibi insanları nura ve hidayete eriştiren yönü olduğu, Yüce Allah'ın, Yahudîlere Tevrat'ı, Hristiyanlara da *İncîl*'i doğru dürüst uygulamalarını emrettiği anlaşılmaktadır. Eğer Yahudî ve Hristiyanlar bu kitapları doğru dürüst uygulamış olsalardı, Allah'ın kullarına düşmanlık etmeyecekleri, onlarla dost olabileceklerini aktarır. Ateş'e göre bütün kitaplar aynı mesajı vermektedir:

"Bütün kitapların özü, insanları Allah'a kullukta birleştirmek, manen kardeş yapmaktır. Kıskançlık, çekememezlik, hased ve düşmanlık, ilâhî kitapların ruhundan

[554] Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*, c.II, s. 777-778.
[555] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.*, c.II, s.284-285.

uzaklaşmaktan, onları iyi anlamamaktan doğar. Zira İlâhî kitapları gönderen, kâinatın rabbi, yaratıcısıdır. Kâinatın rabbi, belli bir zümrenin rabbi değil, bütün yaratıkların sahibidir. O, belli bir zümreyi seçip diğerlerini atmaz, insanların birbirine düşman olmasını emretmez."

Burada bütün kitapların hükümlerinin devam ettiğini bu nedenlede her dinin mensubunun kendi kitaplarının hükümlerini uygulamakla mükellef olduğunu belirtmektedir. Bu açıdan bakıldığında Ateş'e göre diğer din mensupları kendi dininin hükümlerini uyguladığında, Hz. Muhammed'e tabi olmaya gerek kalmadan kurtuluşa erebilecektir.[556]

Maide sûresi 43-47. ayetler zincirinde Tevrat ve İncil'in birer nur olduğu ve onunla Ehl-i kitabın hidayete erdiği, daha sonraki dönemlerde Yahudî ve Hristiyanlar tarafından asıllarından uzaklaştırılıp tahrif ve tebdile uğratıldığı anlatılırken, 48. ayette de Kur'ân'ın bu semavî kitapları tasdik eylediği, artık geçerli hükümlerin Kur'ân'ın hükümleri olduğu ve onunla hükmedilmesi gerektiği bildirilir. Ayette ayrıca Yüce Allah'ın insanları sınamak amaçlı her ümmete bir şeriat verdiği, eğer dileseydi insanların tümünü tek bir ümmet olarak da yaratabileceği belirtilir. Bu ayette de Kur'ân'ın kendisinden önceki kitapları doğruladığı dile getirilir, acaba bu kitaplar bugün de geçerli midir ki, Kur'ân bu kitapları tasdik ediyor? Bu konuda Ayıntabî, her topluluğa tek bir din ve ayrı birer şeriat verildiğini açıklarken, ne Kur'ân'ın bu kitapları ve şeriatları neshettiği ne de bu şeriatlara mensup şahısların son peygambere tabi olması gerektiği noktasında herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır.[557] Ömer Nasuhi Bilmen ise Kur'ân-ı Kerim'in kendisinden önceki kitapların şeriatlarının tümünü bünyesinde topladığını aktarır, bu ayette de Hz. Muhammed'in risaletinden sonra artık Kur'ân'ın hükümleriyle hükmedilmesinin gerekliliği üzerinde durur. Bilmen'in bu konudaki açıklamaları şöyledir:

"Hazreti Musa'nın mebus olduğu günden itibaren, Hazreti İsa'nın zamanına kadar Tevrat'taki şeri hükümler ile amel edilmesi icab ediyordu. Hazreti İsa'nın zamanında da Hâtemül enbiyanın zamanı bisetine kadar İncil'deki ahkâmı şer'iye ile amel edilmesi emir olunmuştu. Şimdi ise Hâtemülenbiya Hazretlerinin ahkâmı

[556] Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.III, s. 6-7.
[557] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.*, c. I, s. 397.

şer'iyesi ile bütün beşeriyetin amel etmeleri emir olunmuştur. Binaenaleyh ey bu Hâtemülenbiyanın zamanında mevcut ve ondan sonra da vücuda gelecek bulunan insanlar!. Şimdi sizler için icap eden, o Resuli Zişan'ın şeriatiyle amel etmektir. Bu hikmeti ilâhiye, maslahatı âmme muktezasıdır." Bütün insanlara şu uyarıyı da yaparak konuyu tamamlıyor: *"Ey insanlar, daha imkân elde var iken telâfi-i mâfata çalışınız, hepiniz birden dini İslâmın saha-i saadetinde toplanarak aradaki beyhude ihtilâflara nihayet veriniz. Bütün beşeriyetin selâmeti, hakiki saadeti ancak bu sayede temin edilmiş olur."*

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere müellifimiz kurtuluş için Hz. Muhammed'e tabi olmayı ve Kur'ân'ın hükümleriyle amel etmeyi bir zorunluluk olarak görmektedir.[558] *Kur'ân Yolu* tefsiri müellifleri ise, Kur'ân'ın diğer kitaplara yönelik korumacılığından söz edip, onların amel edilmesi gereken bölümlerini yok olmaktan, te'vil ve tahriflerden koruduğunu ve onları tasdik ettiğini açıklar. Müelliflere göre, Müslümanların, Kur'ân'ın tasdikinden geçmeyen veya ona muhalif olan diğer kitapların hükümleriyle amel etmesi caiz değildir. Yani eğer Kur'an'la çelişmiyorsa, diğer din mensupları ve Müslümanlar bu kitaplarla amel edebilir. Yukarıdaki açıklamadan anlaşılacağı üzere Tevrat ve İncil'in Kur'ân'ın ilkelerine ters düşmeyen hükümlerinin geçerliliğini koruduğu ön plana çıkarken, hemen aşağısında kendi düşüncelerine zıt olan şu yorumla devam etmektedirler:

"*Hz. Muhammed son peygamber olduğu gibi* Kur'ân-*ı Kerîm de son ve en kapsamlı kitaptır;* Tevrat*'ın ve* İncil*'in evrensel doğrularını içermesi yanında değişmesi gereken hükümlerini de uygun olanlarıyla değiştirmiştir. Bu sebeple insanlığın hidayeti için gönderilmiş olan* Kur'ân *geldikten sonra artık Yahudî ve Hristiyanların da ona iman edip hükümleriyle amel etmeleri gerekmektedir."* [559]

Yukarıda iki farklı düşünceyi aktaran müellifler nihai olarak, Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e ve Kur'ân'a iman etmesi ve Kur'an'ın hükümleriyle amel etmesi gerektiğini belirtirler.[560] *Çağdaş Tefsir*'in sahibi Ateş, Kur'ân'ın kendisinden önceki kitapların koruyucusu ve kollayıcısı olduğunu, önceki kitaplardan hak olan

[558] Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*, c.II, s. 779-780.
[559] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.*, c.II, s.287.
[560] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.*, c.II, s.285-287.

hükümlerin Kur'ân vesilesiyle öğrenildiğini, Kur'ân'ın hükümleriyle diğer kitapların hükümlerinin uyuştuğunu, neticede üç kitabın şeriatları farklı olsa da, vermek istediği mesajının ortak olduğunu, diğer kitaplarda geçen ve Kur'ân'a aykırı olmayan hükümlerin geçerliliğini koruduğunu belirttikten sonra, daha önce aktardığımız şu açıklamaları tekrar eder:

"Bütün ilâhî dinlerin esası: Allah'ın birliğine, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhirete, kaza ve kadere inanmaktır. Bundan dolayı isimleri ve hükümleri farklı olsa da bütün İlâhî dinlerin özü birdir. Hz. Peygamber (s.a.v.): "Biz peygamberler (baba bir) kardeşleriz, dinimiz birdir."[561] *buyurmuştur."*

Ateş, burada bütün dinlerin aynı amaca hizmet ettiğini açıklarken, diğer din mensuplarının kurtuluş için Müslüman olmaları ve Hz. Muhammed'e tabi olmaları meseleleri üzerinde durmamaktadır.[562]

Maide sûresinin 66.[563] ve 68.[564] ayetlerinde Ehl-i kitaptan, Tevrat'ı, İncil'i ve Rableri tarafından onlara indirileni doğru dürüst uygulamaları istenmektedir. Tevrat ve İncil'in gereklerini yerine getirip, aynı zamanda Kur'ân'ın ilahi kitap olduğunu kabul eden Ehli kitap mensupları din değiştirmeden cennete girecek mi? Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen, Tevrat ve İncil'in tahrife uğramamış hükümlerini uygulayanların, Hz. Muhammed'in Tevrat ve İncil'de belirtilen sıfatlarını gizlemeyenlerin, bunun yanında Hz. Muhammed'e risalet görevi geldikten sonra, o'na ve o'nun kitabına iman edenlerin kurtuluşa ereceklerini açıklamaktadırlar. Ayrıca müfessirler, Hz. Muhammed döneminde Ehl-i kitaptan olan ve İslâmiyet'in ulviliğini anlayıp ona iman eden, Yahudîlerden Abdullah b. Selam ve Nasara'dan hükümdar Necaşi'nin ve bir kısım zevatın bu ayette anlatılan iltifatlara mazhar olacağını açıklamaktadırlar. Yine bu müfessirler Ehl-i kitabın kurtuluşu için kesinlikle Hz. Muhammed'e iman edip ona tabi olduktan sonra, Kur'ân'ın hükümleri ile amel ettiklerinde cennete girebileceklerini belirtirler.[565] *Kur'ân Yolu* tefsiri,

---

[561] Buhârî, Enbiyâ: 48; İbn Hanbel, Musned: 2/406, 437.
[562] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.III, s. 6-9.
[563] "**Eğer onlar Tevrat'ı,** İncil**'i ve Rableri tarafından kendilerine indirileni (Kur'ân'ı) gereğince uygulasalardı, elbette üstlerinden ve ayaklarının altından (bol bol rızık) yiyeceklerdi…"**
[564] **De ki: "Ey Ehl-i kitap! Tevrat'ı,** İncil**'i ve Rabbinizden size indirileni (Kur'ân'ı) uygulamadıkça hiçbir şey üzere değilsiniz."**
[565] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 404-405; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.II, s. 796-799.

Tevrat'ı kendi devrinde, İncil'i kendi devrinde ve sonrasında Kur'ân'ı kıyamete kadar uygulayanların cennete girebileceklerini aktarırlar. Müfessirler Ehl-i kitabın tümünün aynı kefeye konulamayacağı, günümüzde bile Ehl-i kitaptan birçok şahsın Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul ettiklerini, bu şahısların varlığının Ehl-i kitapla Müslümanlar arasında bir diyalog imkânı sunduğunu belirttikten sonra, Ehl-i kitabı değerlendirirken itidalli bir biçimde davranılmasının uygun olacağını ifade ederler. Bunun yanında Ehl-i kitabın elindeki metinlerinin asılları olmadığı için geriye tek kalan alternatifin Kur'ân olduğunu, bu yüzden Ehl-i kitabın Kur'ân'ın hükümlerini uygulamadıkça kurtuluşlarının mümkün olamayacağını aktarırlar. Burada da ve daha birçok yerde "diyalog" söylemine değinen müfessirlerin, sanki bir "ehl-i diyalog" yaratma gayretinin içinde olduklarını görmekteyiz.[566] *Çağdaş Tefsir'*de Ateş, başka bir vesileyle yine yukarıda değindiğimiz gibi, bütün peygamber ve kitapların birbirinin tamamlayıcısı olduğunu, 66. ayette Ehl-i kitabın ahiret saadetine erebilmesi için Allah'ın bütün indirdiklerine iman etmesi gerektiğini belirtir. Ayrıca Ateş bizce farklı ve çok önemli olan şu açıklamaları yapar:

"Ancak şunu da belirtmek lâzımdır ki ayette geçen; eğer gerçekten Rablerinden kendilerine indirilenden kasıt Kur'ân *ise Kitâb ehli,* Kur'ân*'ın, Allah tarafından vahyedildiğini doğrulamaya, bunu kabul etmeye çağırılmaktadır. Onlardan istenen,* Kur'ân*'ın vahyen indiğini kabul edip ona saygılı davranmak, yoksa kendi dinlerini bırakmak değildir. Çünkü* Kur'ân*, kendinden önceki Kitabı doğrulayıcı olarak indiğinden, o Kitabı da hak Kitâb kabul etmekte, ona layıkıyle uyanların da felah bulacağını birçok yerde vurgulamaktadır."*[567]

Ateş, 68. Ayette de buna benzer açıklamalar yapmaktadır:

"*Kitâb ehli, Yahûdî ve Hristiyan kaldıkları halde Kur'ân'ı inkâr etmez, onun gereklerine aykırı davranmazlarsa ki bu üç Kitabın genel hatlarında, temel konularında bir aykırılık yoktur meselâ teslisi bırakıp* Kur'ân*'ın emrettiği şekilde*

[566] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.II, s.307-315.
[567] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.III, s. 29-30.

Allah'a ve âhirete inanırlarsa mü'min sayılır ve cennete giderler. Mutlaka kendi dinlerinden ayrılıp Müslüman olmaları şart değildir."[568]

İki açıklamadan da görüldüğü üzere Ateş, Ehl-i kitap, tevhid ilkesine bağlı ve Kur'ân'ın da Allah'ın vahyi olduğunu kabullendikten sonra Hz. Muhammed'e iman etmeden ve ona tabi olmadan da, kendi dinlerinde kaldıklarında bile kurtuluşlarını mümkün görmektedir. Kur'ân'ın Allah vahyi olduğunu kabullenip, Kur'ân'ın geldiği peygamberi inkâr etmek de ayrı bir çelişki olsa gerek.

Kur'ân'ın diğer kitapları neshetme meselesinde ele alacağımız ayetler En'am süresinin 91.[569] ve 92.[570] ayetleridir. İlgili ayetlere baktığımızda Tevrat'ın, insanlara bir nur ve hidayet kaynağı olarak indiği, Kur'ân-ı Kerim'in de kendisinden önce inen Tevrat ve İncil'i doğrulayıcı bir kitap olduğu aktarılır. Tevrat bir nur ve hidayet kaynağı ise, Kur'ân-ı Kerim de bunu doğruluyorsa; Tevrat ve İncil böyle bir konumda ise Kur'ân bu kitapları niçin neshetmiş olsun ki? Şimdi bu sorumuza ilgili tefsirler nezdinde cevap arayalım. Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen, Yahudîlerden bir kısım kimselerin Allah'ın kudret ve hikmetini takdir etmediğini, nübüvvet ve risaleti inkâr ettiğini ve Allah tarafından hiçbir kitap indirilmediği iddiasına karşılık bu ayetlerin nazil olduğunu beyan ederler. Ayrıca Yahudîlerden bazı şahısların iddialarının aksine Tevrat ve İncil'in Allah tarafından indirildiğini ve son kitap olan Kur'ân'ın bu kitapları doğruladığını açıkladıktan sonra, Tevrat ve İncil'e sonradan bazı eklemeler yapılarak tahrifat yapıldığı ve onlardan sonra nazil olan Kur'ân'ın bu tahrifatlardan haber verdiği, Tevrat ve İncil'deki birçok hükmü neshettiği, bu cihetle Ehl-i kitap olan Yahudî ve Hristiyanlarla birlikte bütün insanların kurtuluş için Hz. Muhammed'e ve Kur'ân'a iman edip tabi olması gerektiğini belirtirler.[571] Modern dönemde yazılan *Çağdaş Tefsir* ve *Kur'ân Yolu* tefsirleri de ayetin hitap kısmındaki şahısların kimler olduğu hususunda Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen'in aksine bu

---

[568] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.III, s. 32-34.

[569] Not: Bu ayetlerin tercümesi Süleyman Ateş'in mealinden alınmıştır. **"…Allâh, insana bir şey indirmedi" dediler. De ki: "Öyleyse Mûsâ'nın, insanlara nur ve yol gösterici olarak getirdiği, -ki siz onu parça parça kâğıtlar haline getirip gösteriyorsunuz, çoğunu da gizliyorsunuz- ve ne sizin, ne de babalarınızın bilmediği şeylerin size öğretildiği Kitabı kim indirdi?" "Allah" de, sonra bırak onları, daldıkları bataklıkta oynayadursunlar.**

[570] "**Bu da Anakent(Mekke'y)i ve çevresindeki(kasaba)ları uyarman için sana indirdiğimiz feyz kaynağı ve kendinden önceki (Tanrı Kitabı)nı doğrulayıcı bir Kitaptır. Âhirete inananlar, buna inanırlar ve onlar, namazlarına devam ederler."**

[571] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. II, s. 31-32; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.II, s. 920-923.

şahısların Yahudîler değil de Arap müşrikler olduğunu aktarırlar. Ayette geçen nübüvvet ve ilahi kitapların indirilmesi meselesini de Yahudîler için değil müşrikler için bir delil olduğunu, zaten Yahudîlerin bu inançlara mensup bulunduğunu aktarırlar. *Kur'ân Yolu* tefsiri, Hz. Muhammed'in risaletine ilişkin müjdeleri diğer ilahi kitaplarda yer aldığı şekliyle bildirir. Ayrıca Allah'ın birliği, nübüvvet ve ahiret gibi itikadi konular olmak üzere birçok konuda hükümlerinin eski kitaplarla tam bir uyum içinde olması gibi Kur'ân'ın kendisinden önceki kitapları tasdik edici birçok özelliğinin olduğunu, aktarır. *Kur'ân Yolu* tefsiri, Kur'ân'ın geçmiş dinlerdeki bazı ameli hükümleri değiştirmesi veya kaldırması ve onlarda bulunmayan yeni hükümler getirmesini tamamen değişen ve gelişen şartlarla ilgili olduğunu aktarıp, Kur'ân'ın diğer kitapların hükümlerini neshettiği fikrini savunurken, *Çağdaş Tefsir*'de Ateş, Tevrat'ın Allah'tan geldiğini, Kur'ân'ın Tevrat'ı doğrulayıcı olarak, Yahudîleri, Allahtan gelen bu Tevrat'ın hükümlerine uymaya çağırdığını aktarır. Modern dönem müfessirleri klasik müfessirlerin aksine bu ayette özellikle Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e tabi olma meselesine değinmezler.[572] Aynı sürenin 155.[573] ayeti de bu bağlamda ele alacağımız ayetlerdendir. Söz konusu ayetlerde Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen, Hz. Muhammed'e iman edip tabi olunması hususunu şöyle açıklamaktadırlar:

"Bu mübarek âyetler, Tevrat'da birçok ahkâmı câmi bir kitab-ı ilâhî olmakla beraber Kur'ân-ı Azim'in daha tamam ve daha güzel bir veçhile birnice ahkâm-ı diniyeyi hâvi olduğunu ve binaenaleyh Kur'ân-ı mübin'e bitarikilevlâ mutabeatın lüzumunu bildirmektedir. Böyle kutsî bir kitabın ahkâmına riayetten kaçınanlar pek muazzep olacaklar. (Artık ona tabi olunuz.) Onun bütün hükümlerine riayet ediniz, onun hükümlerine muhalefetten hâzer ediniz, (tâki rahmete eresiniz.) merhamet-i ilâhiyyeye nail olasınız, dünyada da ahrette de selâmet ve saadete kavuşasınız."[574]

Bu açıklamalarda da görüleceği üzere müfessirler ebedi kurtuluş noktasında tüm insanların Kur'ân'ın ahkâmına riayet edip mutlak surette ona tabi olması gerektiği

---

572 Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.III, s. 196-197; Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.II, s.438-440.

573 Not: Bu ayetlerin tercümesi Kur'ân Yolu tefsirinden alınmıştır: **155- Bu (Kur'ân) da bizim indirdiğimiz bereket kaynağı bir kitaptır. Artık ona uyun ve Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.**

574 Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.II, s. 982-983.

hususunu dile getirmektedirler.[575] *Kur'ân Yolu* müfessirleri, 91. ayette yaptıkları aynı yorumu burada da tekrarlarlar ve iki ayetin de aynı mesajı verdiğini aktarırlar. Onlara göre Kur'ân'ın tabi olun diye çağırdığı kesim Ehl-i kitaptan ziyade Mekkeli Arap müşriklerdir. Ehl-i kitabın kurtuluşu için Kur'ân'a ve Hz. Muhammed'e tabi olunması meselesine bu ayette de değinmemektedirler.[576] Süleyman Ateş, ayetin anlamının umumu ifade ettiğini söylese de asıl muhatabın Hz. Muhammed'in ilk muhatabı olan Araplar olduğunu aktarır. Ayrıca Ateş, Kur'ân'ın Arapça bir dille gelmesi, zorunlu olarak o dili konuşanları kendisine ilk muhatap kıldığını ve bu muhatabın da doğal olarak Araplar olduğunu belirtip, kendi dillerinde ilahi kitaplar gönderilmemiş olanların Allah katında sorumlu olamayacakları gibi garip bir yorumda bulunmaktadır. Ateş bu yorumunda Hz. Muhammed'e ve Kur'ân'a tabi olma meselesine de hiç değinmemektedir.[577]

Yine bu bağlamda ele alınacak ayetlerden diğer birisi olan Bakara sûresinin 79. ayetinde, Ehl-i kitabın din bilginlerinin kitapta olmayan şeyleri kitaptanmış gibi yazdıkları ve bunu insanlara az bir ücret karşılığında sattıkları anlatılır. Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen, Yahudî ve Hristiyanlar tarafından Tevrat ve İncil'de tahrif ve tebdiller yapıldığı ve asılları bozulduğu için de hükümlerinin geçersiz olduğu, bu sebeple Hz. Muhammed'e Ehl-i kitabın iman edip ona tabi olması gerektiği yorumunda bulunurlar.[578] Modern dönemde yazılan *Kur'ân Yolu* tefsirinin müellifleri, Yahudi ve Hristiyan din bilginlerinin, kendi görüşlerini Allah kelamı gibi gösterdiklerini ve bununla insanları kandırdıklarını açıklamaktan öte yorum yapmazlar.[579] *Çağdaş Tefsir*'in müellifi Süleyman Ateş, çalışmamızda yer alan diğer müfessirlerin aksine, "elleriyle yazmış oldukları kitaplar"dan maksat Tevrat'ın kendisi değil, onun âyetleri üzerine yazdıkları tefsir, şerhler ve âyetleri kendi arzuları doğrultusunda yorumlayarak telif ettikleri ahkâm kitaplarıdır der. Ateş bu ayette de Tevrat'ın aslının bozulmadığı iddiasında olup hükümlerinin geçerliliğini koruduğu

---

[575] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.*, c. II, s. 54.
[576] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.*, c.II, s.490-491.
[577] Ayetin tefsiri için bk. Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.III, s. 264-265.
[578] İlgili ayetlerin tefsiri için bk. Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.*, c. I, s. 59; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*, c.I, s. 75-76.
[579] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.*, c.I, s.148.

düşüncesini taşımaktadır.[580] Çalışmamızda daha önce de dile getirdiğimiz gibi Ateş, Ehl-i kitaptan kimselerin tevhid inancına sahip olduğu sürece dinlerini terk etmesine ve Müslüman olup, Hz. Muhammed'e tabi olmasına gerek olmadığını belirtmektedir.[581]

Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e tabi olması ve geçmiş kitapların neshi meselesinde ele alacağımız bir diğer ayet ise A'raf sûresinin 157. ayetidir. Bu ayette de Yüce Allah:

> **"Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helal, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nura (Kur'ân'a) uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir."[582]**

Buyurmaktadır. Bu ayeti incelediğimizde aslında Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'ten bîhaber olmadığı, Tevrat ve İncil'de Hz. Muhammed'i tanıtan birçok vasfının bulunmasına rağmen ona iman etmedikleri, Hz. Muhammed'e iman edip, tabi olduklarında ise onların bu dünyada ve ahirette birçok iyiliklere kavuşacağı ve kurtuluşa ereceği açıklanmaktadır. Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen, dünyada ve ahirette güzelliklere ve sevaplara nail olacak kimselerin en önemli vasıflarının son peygamber Hz. Muhammed'e ve onun kitabına tabi olmakla mümkün olabileceğini aktarırlar. Onlara göre kurtuluşun olmazsa olmaz şartı olarak Hz. Muhammed'e ve onun kitabına tabi olmakla mümkündür. Ehl-i kitaptan bir kısım kimselerin Hz. Muhammed'e iman edip ona tabi olduklarını şöyle aktarırlar:

"İsrail oğullarından Abdullah b. Selâm, İsevi'lerden Tamimüddar'î Radıyallahü anhüma bu cümledendir. Binaenaleyh böyle hakikî, ebedî bir selâmet ve saadete nailiyet için hâtemülmürselin olan Hazreti Muhammed Aleyhisselâm'm davetine icabetten başka çare yoktur."[583]

---

[580] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.I, s. 187-188.

[581] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.I, s.174-175; Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.III, s.32-34; Süleyman Ateş, "Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir", *İslâmi Araştırmalar,* c. 3., s. 1.,, s. 7-24; Süleyman Ateş, "Cennet Tekelcisi mi?", *İslâmî Araştırmalar,* c. IV, sy.1, s. 29-37; Süleyman Ateş, "Cennet Sadece Müslümanlara mı Mahsustur?", Kur'ân Işığında Soru ve Cevaplarla İslâm, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, c.1, s. 39-53.

[582] Not: Bu ayetin tercümesi Kur'ân Yolu Tefsirinden alınmıştır.

[583] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. II, s. 107-108; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.II, s. 1101-1102.

Bu ifadelerden de anlaşılacağı müfessirlerimiz, Ehl-i kitabın kurtuluşu meselesinde Hz. Muhammed'e imanın ve ona tabi olmanın gerekliliği üzerinde ısrarla durmaktadırlar. *Kur'ân Yolu* tefsiri, bu ayette Hz. Muhammed zamanında ve daha sonraki dönemlerde yaşayıp ona iman eden Yahudî ve Hristiyanların kastedildiğini açıkladıktan sonra, Hz. Muhammed'in sıfatlarının Tevrat ve İncil'de yer aldığı gibi diğer ilahi olmayan dinlerin kitaplarında da yer aldığını açıklamaktadır. Örneğin Zerdüştlüğün Zend-Atesta'sında olduğu gibi Hinduizm ve Budizm'in kutsal metinlerinde Hz. Muhammed'in sıfatlarının yer aldığını açıklamaktadır. Müellifler Kur'ân'ın Tevrat ve İncil'deki birçok hükmü neshettiğini belirttikten sonra İslâm'ın bu dinlerdeki hükümleri neshederken aslında bu dinin mensuplarına kolaylık ve özgürlük getirdiği için, Ehl-i kitap mensuplarının Hz. Muhammed'e iman edip ona tabi olmasının gerekliliğini belirtirler.[584] *Kur'ân Yolu* tefsirinin müfessirleri ayette Hz. Muhammed zamanında ve daha sonraki dönemlerde yaşayıp ona iman eden Yahudî ve Hristiyanların kastedildiğini beyan ederler. *Çağdaş Tefsir*'in müellifi Süleyman Ateş ise ayette Mûsâ devrinden beri Allah'a inananlar, Hz. Muhammed devrindeki mü'minlerle birleştirildiğini, Allah'ın ayetlerine inananların, yalnız Tevrat'ın ayetlerine inanmakla kalmadığını, bütün peygamberler vasıtasıyla gönderilen ayetlere de inanmış sayılacaklarını aktarır. Onların, niteliklerini Tevrat ve İncil'de gördükleri, iyiliği emreden, kötülükten meneden, güzel şeyleri helâl, çirkin şeyleri haram kılan, üzerlerindeki ağırlıkları, zincirleri kaldıran ümmî peygambere tabi olacağını belirtir. Bu açıklamayı yaptıktan sonra Ateş, çalışmamızda daha önce birkaç defa dile getirdiğimiz, Ehl-i kitabın Tevrat'la birlikte Kur'ân'a da inanması gerektiği hususunu aktarır. Ateş'in konu ile ilgili açıklaması önem arz ettiğinden bu açıklamayı aynen aktarmayı çalışmamız açısından ve meramımızı dile getirme cihetinden uygun gördük.

"Bu âyetlerde, Hz. Muhammed(s.a.v.)in, Yahudî dininde bulunan birçok ağır hükmü kaldırıp insanları bu bağlayıcı zincirlerden kurtardığı anlatılıyor. Kur'ân'ın, bağlayıcı zincirler diye nitelendirdiği hükümler, aslında Allah'ın koyduğu hükümler değil, Yahudîlerin zaman içinde dine kattıkları şeylerdir. Hz. Muhammed Aleyhisselâm, din diye ortaya atılan bu insan katmalarını, asıl dinden ayıklayıp

[584] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.*, c.II, s.602-607.

kaldırmış, Kur'ân ile bütün dinlerin özü ortaya çıkmıştır. Ama ne yazık ki insan kafası, basit düşünceler, Kur'ân'ın bu geniş ufuklarını da daraltacak, onun getirmediği birçok şeyi akli spekülâsyonlarla (kıyaslarla) dine katacaktır. Allah'ın kolay yolunu güçleştirip daraltacaktır. İşte insanları hurafe, batıl düşünce zincirlerinden kurtaran o ümmî peygambere inanıp onu destekleyen, ona yardımcı olan, onunla indirilmiş bulunan Kur'ân nurunu izleyenler, kurtuluş ve başarıya ererler. Böylece İsrailoğulları, Tevrat yanında Kur'ân'a da inanmaya davet edilmektedir. Çünkü Allah'ın âyetleri bir bütündür. Bir peygambere verilen vahyi kabul edip ötekine verileni inkâr etmek dinle bağdaşmaz."[585]

Ateş'in bu açıklamalarına baktığımızda hem kendi çağdaşlarından hem de ondan önce yazılmış klasik tefsirlerin görüşlerinden farklı bir görüş ortaya attığı görülecektir. Ateş, Kur'an'ın diğer dinlerdeki katmaları temizlediğini, Yahudiler için ağır olan hükümlerin ortadan kaldırıldığını belirtir. Ateş'e göre Kur'an, İsrailoğullarını Tevrat'ın yanında kendisine de iman etmeye çağırmaktadır. Pratik hayatta böyle bir durumun mümkün olmayacağını söylemeye bile gerek yoktur.

A'raf sûresinin 169.[586] ayetinde kitaba varis bir neslin geldiği bildirilir. Ayette geçen bu kitap Tevrat mıdır? Yine o kitaba varis olanlar Yahudîler midir? Kur'ân'ın işaret ettiği o kitabın hükmü kalkmamışsa varisleri Kur'ân'a ve Hz. Muhammed'e tabi olmada mükellef midir? Hemen akabinde gelen 170.[587] ayette ise o kitaba sımsıkı sarılanların, kurtuluşundan bahsedilir. O kitaba sarılanların bugünkü haliyle felaha erişmeleri mümkün müdür? İşte bu soruların cevaplarını yine çalışmamız dâhilinde bulunan tefsirlerimizin yaklaşımıyla aramaya çalışacağız. Ayıntabî, O kitabın Tevrat olduğunu mirasçılarının da Yahudîler olduğunu söyler. Hz. Muhammed'ten evvel gelen kitapların içeriğini bildikleri halde onu uygulamadıklarını açıkladıktan sonra, 170. ayette geçen kitaba sarılanların kimler olduğu konusunda ise bir bilgi vermez. Ayrıca bu kitabın hükmünün devam ettiği ve Yahudîlerin Hz. Muhammed'e tabi olması gerektiği üzerinde durmaz.[588] Ömer

---

585 Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.III, s. 397-399.

586 A'raf, 7/169. **"Onların ardından, yerlerine geçip Kitaba vâris olan birtakım insanlar geldi ki, onlar, şu alçak(dünyân)ın menfaatini alıyorlar.."**

587 A'raf, 7/170. "**Kitab'a sımsıkı sarılıp namazı dosdoğru kılanlar var ya, işte biz böyle iyiliğe çalışanların ecrini asla zayi etmeyiz."**

588 Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. II, s. 113.

Nasuhi Bilmen de sözü edilen kitabın Tevrat olduğunu açıklar. Tevrat'la Yahudîlerden misak alındığı halde Yahudîlerin misaklarını bozdukları ve kitabı tebdile uğrattıklarını anlattıktan sonra, kitaba sımsıkı sarılanlardan ise referans gösterdiği iki kişinin yorumunu aktarır: Birinci yoruma göre Atâ'yı referans gösterirken, kitaba sımsıkı sarılıp mükafatlara nail olacakların ümmet-i Muhammed olduğunu aktarırken, Mücahid'e dayanarak verdiği ikinci yorumda ise, Abdullah b. Selam ile onun arkadaşları gibi Tevrat'ın hükümlerini tebdil ve tağyir etmeyen, İslâmiyet'i kabul etmiş bulunan zatlar olduğunu aktarır. Tevrat'ın tebdile uğradığına işaret eden Bilmen, her hâlükârda kurtuluş için yine Hz. Muhammed'e tabi olmayı gerekli görür.[589] *Kur'ân Yolu* tefsirine göre, kitaba varis olanlar o günkü Yahudîlerdir, varis oldukları kitap ise o günkü Tevrat'tır. Kitaba sarılanlardan maksat ise Tevrat'ın hükümlerine uygun yaşayan Yahudîlerdir. Müellifler klasik müfessirlerin aksine, Tevrat'a sarılıp onun hükümleriyle amel edenlerin, dinleriyle ilgili meselelerde Tevrat'a başvuranların, Allah tarafından ecirlerinin verileceğini Şevkani'yi referans göstererek aktarırlar. Yine onlar çeşitli kaynaklarda geçen ecirleri verilecek olanların Müslümanlar olduğu yönündeki yorumların doğru olamayacağını, bu ayetteki kişilerin Yahudîler olmasının ayetin anlamı açısından daha uygun olacağını aktarırlar. *Kur'ân Yolu* tefsirinin müelliflerinin bunun gibi bazı yorumlarına baktığımızda aslında Yahudîler kendi kitaplarının gereklerine uyarlarsa Müslüman olmadan da kurtuluşa erebileceği görüşü ortaya çıkmaktadır. Bu da gösteriyor ki yukarıda birçok defa mutlaka Hz. Muhammed'e tabi olması gerektiği fikrini ortaya koyan müellifler, bu ayette diğer görüşleriyle çelişecek bir yorum ortaya koymaktadırlar.[590] Modern dönem müfessirlerinden Ateş, diğer müfessirler gibi ayette bahsedilen kitabın Tevrat, sözü edilen kimselerin ise Hz. Muhammed dönemindeki Yahudîler olduğunu görüşünü benimserler. Ateş, esasında Kur'ân'ın Yahudîleri kötülemediğini, Kur'ân'ın birçok ayetinden örnekler vererek[591] aslında Yahudîlerin kötü insanlar olmadığını, tarih boyunca Allah'ın onlardan nice peygamberler gönderdiğini, onlar içinde kendini Allah'a vermiş âlimler ve zahidler bulunduğu için; bu duyarlılıkta olup kitaplarına bağlı kalan Yahudîleri

[589] Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*, c.II, s. 1114-1115.
[590] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.*, c.II, s.621-622.
[591] Ateş, Ali İmran sûresinin 110,113-115, 119 ayetlerinin ve Maide sûresinin 13 ve 66. Ayetlerinde Yahudîler içinde salih, ılımlı kişilerin bulunduğunu aktarmaktadır. Bk. c.III, s. 410.

ödüllendireceğini açıklamaktadır. Ateş doğrudan olmasa da dolaylı olarak Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e iman etmeden ve ona tabi olmadan sadece kitaplarının buyruklarını yerine getirdiğinde kurtuluşa erebileceğinin mesajını vermektedir.[592]

Çalışmamızın yukarıdaki kısmında da başka bir vesileyle değindiğimiz üzere Bakara sûresinin 41.[593] ayetinde Ehl-i kitabın Kur'ân'a iman etmesi istenmekte ve Kur'ân'ın kendisinden önceki Tevrat'ı tasdik ettiği belirtilmektedir. Ayıntabî, Hz. Musa'ya gelen Tevrat'ta tevhid meseleleriyle birlikte Hz. Muhammed'in sıfatlarının da yer aldığını ve bu sıfatların Yahudî âlimleri tarafından bilindiğini fakat bu din âlimlerinin Tevrat'taki bu sıfatları saklayıp tebdile uğrattıklarını aktardıktan sonra, Hz. Muhammed'ten gelen şu hadisi zikreder***: "Eğer Musa (A.S.) benim zamanımda hayatta olsaydı bana tabi olup itaat ederdi."*** Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Ayıntabî**,** Hz. Muhammed'e Ehl-i kitabın itaat etmesi gerektiğini vurgulayıp Hz. Muhammed'in risaletiyle birlikte Tevrat'ın hükümlerinin nesh edildiğini ortaya koymaktadır.[594] Ömer Nasuhi Bilmen, Ayıntabî gibi Kur'ân'ın Tevrat'ın aslını tasdik eylediğini ve Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e tabi olup itaat etmesi gerektiğini aktarmaktadır.[595] *Kur'ân Yolu'*nun müellifleri ise, Tevrat'ın temel öğretilerinin Kur'ân-ı Kerim'in temel öğretileriyle uyuştuğunu yani Tevrat'ın öğretilerinin Kur'ân tarafından söylemiş olmakla, aslında Tevrat'ın öğretilerinin devam ettiği düşüncesini dile getirmektedirler. Öte yandan bu düşünceyle birlikte Ehl-i kitabın Kur'ân'ı inkârdan ziyade kendi kitaplarıyla ne kadar uyuştuğunun araştırılması gerektiğini öne çıkarırlar. Tabi olma meselesine gelenekçi müfessirlerimiz özellikle değinirken, *Kur'ân Yolu* müfessirleri bu hususa değinmemektedirler.[596] *Çağdaş Tefsir*'de Süleyman Ateş, Hz. Muhammed'in yeni bir din getirmediğini var olan dinleri tamamlamak üzere gönderildiğini ve Kur'ân'ın kendinden önceki kitapları ortadan kaldırıcı olarak gelmediğini, bizatihi onları güçlendirici olarak gönderildiğini açıklamaktadır. Ateş'in düşünceleri diğerlerinden farlılık arz ettiğinden konu ile ilgili kısmı, aynen aktarmayı uygun gördük:

---

[592] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.III, s. 409-410.
[593] Not: Bu ayetin tercümesi Kur'ân Yolu Tefsirinden alınmıştır. "**Elinizdeki Tevrat'ı tasdik edici olarak indirdiğimize (Kur'ân'a) iman edin. Onu inkâr edenlerin ilki olmayın…"**
[594] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 42.
[595] Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s. 45.
[596] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.I, s.114-115.

"(De ki ben, türedi bir peygamber değilim.)[597] *âyetinde bildirildiği üzere Hz. Muhammed (s.a.v.) hiç olmayan bir din kurmak için değil daha önceki peygamberlerin misyonunu tamamlamak, bazı noktalarda hedefinden saptırılmış olan hak dini gönüllere yerleştirmek için gönderilmiştir. Bundan dolayı ona inen* Kur'ân *vahyi, kendinden önceki kitapları yalanlayıcı, ortadan kaldırıcı değil; doğrulayıcı ve kollayıp güçlendirici olarak indirilmiştir. Misyonlar aynı olduğundan, önceki peygamberlerin tevhîd mücadeleleri, kavimleriyle olan ilişkileri ibret için anlatılmış ve o kitapların içeriği, bazı katmalardan soyutlanarak fasîh bir Arapça ile Hz. Muhammed'e vahyedilmiştir."*[598]

Ateş'in açıklamalarına baktığımızda Kur'ân, kendisinden önceki kitapların hükümlerini kaldırıp onları neshetmemiştir. Bu hükümlerin bugün de geçerliliğini koruduğunu bu açıklamalarından anlamaktayız. Ayrıca Ateş, Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'e iman edip tabi olunması noktasına bu ayetin yorumunda değinmemektedir.

Sonuç olarak, Ehl-i kitabın kurtuluşu meselesi modern dönemin tartışma meselelerinden biridir. İslam ilim tarihinde klasik düşüncenin etkin olduğu dönemlerde, genel itibariyle ehl-i necatı müslüman olma üzerine yorumlamışlardır. Yani kurtuluşu Hz. Muhammed'e ve son kitaba tabi olmakla mümkün görmüşlerdir.[599] Modern dönemde ise bu meseleye biraz daha farklı yorumlar getirilmiştir. Örneğin Ehl-i kitap olan Yahudî ve Hristiyanların, Hz. Muhammed'e ve son kitap olan Kur'ân'ın hükümlerini uygulamadan kendi şeriatlarını uygulayarak tevhid inancını benimsedikleri takdirde kurtuluşları mümkün görülmüştür.

İşte biz de çalışmamızın bu kısmında, Kur'ân'ın nüzulü sonrasında diğer ilahi kitapların neshi meselesini ve Ehli kitabın Hz. Muhammed'e ve tabi olması meselesini, tefsirlerimizin bakış açılarını ortaya koymaya çalıştık. Bütün bu yorumların neticesinde edindiğimiz intiba şu şekilde olmuştur: *Tibyan Tefsir*'inde Ayıntabî, ayetlerin tefsirinde çoğu kez yorum yapmamakta ya da yorum yaparken Ehl-i kitabın kurtuluşunu Kur'ân hükümlerini uygulamaya bağlamaktadır. Öte

[597] Ahkaf, 46/9.
[598] Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.I, s.151-153.
[599] Muhammed Altaytaş, a.g.m., s. 38-54.

yandan Ömer Nasuhi Bilmen ise, çalışma içerisinde yer alan bütün ayetlerin yorumunda, Kur'ân'ın nüzulünden ve Hz. Peygamber'in risaletinden sonra diğer kitapların hükmünün kesinlikle kalktığını, bu yüzden Ehl-i kitabın kurtuluşu için kesin olarak Hz. Muhammed'e tabi olmalarını ve Kur'ân'ın hükümleriyle amel etmelerini gerekli görür. Modern dönemde yazılmış *Kur'ân Yolu* tefsirinin müellifleri de bazı ayetlerin yorumunda Kur'an'ın bu kitapları neshettiği belirtseler de kimi ayetlerin yorumda bu konuya hiç değinmemekteler. Nesih meselesi onların yorumlarında çok arka planda kalmaktadır. *Çağdaş Tefsir*'de ise kimi ayetlerin açıklamasında Kur'ân'ın diğer kitapları neshettiği fikri savunulsa da, genellikle Kur'ân'ın diğer kitapları neshetmediği, aksine Kur'ân'ın bu kitapları doğruladığını belirtmektedir. Ateş'e göre Kur'ân onların kitaplarını doğrulamaktadır. Bu sebepledir ki Ateş, Yahudî ve Hristiyanlardan Kur'ân'ı hak kitap bilen ve Kur'ân'ın hükümlerine aykırı davranmayan, tevhid ve ahiret inancı üzere olan ve salih amel işleyen bu kişilerin, kendi dinlerini bırakıp Müslüman olmalarına lüzum olmadan, yani Hz. Muhammed'e iman edip ona tabi olmaya gerek kalmadan, cennete girebileceklerini savunmaktadır.

2.4. İbrahim Milleti Bağlamında, Yahudi Ve Hristiyanların Durumu

2.4.1. İbrahim Milleti Bağlamında, Yahudî ve Hristiyanların İtikadı

Malum olduğu üzere, kitâbî dinlerin mensupları Hz. İbrahim'i kendi ataları olarak kabul ederler. Bu kitâbî dinlerin mensupları yani Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudîler, Hz. İbrahim'i kendilerine nispet ettiklerinden dolayı, Hz. İbrahim'in kendi dinlerinden ve milletlerinden olduğu iddiasını taşırlar. İşte bu iddia sebebiyle günümüzde bu din mensupları arasında çeşitli tartışmalar söz konusudur. Dinler arası diyalog söylemi de bu tartışmalardan bir tanesidir. Bu söylemin savunucularının tezlerini ortaya koyarken "İbrahimî dinler" tabirini kullandıklarını görmekteyiz.[600] *Kur'ân Yolu* tefsiri müellifleri göre *"milletü İbrâhîm" tamlaması, Hz. İbrâhim'e*

[600] Muhammet Altaytaş, *a.g.e.*, s. 243.

bildirilmiş olan ve bütün peygamberler tarafından benimsenip tebliğ edilmiş bulunan ilâhî ve değişmez ilkeleri, mesajları, topyekün bir inanç sistemini ifade eder.[601] Yine başka bir ayetin yorumunda ise *"Millet-i İbrâhîm" ifadesi, başta tevhid inancı olmak üzere bütün peygamberlerin benimseyip tebliğ ettikleri ilâhî ve değişmez ilkeleri, mesajları kapsar ve genellikle Hz. Muhammed'in yeni bir din uydurmadığı, aksine bütün hak dinlerde var olduğu halde unutulmuş veya tahrif edilmiş bulunan evrensel ilkeleri benimseyip tebliğ ettiği ve bu bakımdan geçmiş peygamberlerin bir devamı olduğu fikrini vurgular.*[602] "İbrahimî dinler" kategorisi içerisinde kendisine yer bulan Yahudî ve Hristiyan din mensupları, sadece "İbrahim milleti"[603] kavramının birer parçası oldukları için, son peygamber ve son kitaba iman etmeden kurtuluşa erecekler midir? Mensubiyetleri itibariyle sahip oldukları tevhid inancı onların kurtuluşu için yeterli midir? İşte biz de çalışmamızın bu kısmında Kur'ân-ı Kerim'in konumuz ile ilgili ayetleri tefsirlerin yaklaşımıyla aktarmaya çalışacağız.

Konu ile alakalı birçok ayet mevcuttur fakat biz çalışmamızda bizler için en ön plana çıkan ayetleri ele almayı uygun gördük. Bakara sûresinin 62. ayeti ile Maide sûresinin 69. ayetleri hakkında müfessirlerimizin yaklaşımlarını bu bağlamda daha önce aktarmıştık. Müfessirlerimizin ilgili ayetler hakkındaki yaklaşımlarını görüşlerini özetleyecek olursak: Ayıntabî, Hz. Muhammed'in risaletinden önce Hz. Musa ve Hz. İsa'nın dini üzere olanların ve Hz. Muhammed'in risaletinden sonra ona iman edip kendisine tabi olanların uhrevi kurtuluşa ereceklerini belirtir.[604] Ömer Nasuhi Bilmen, Hz. Muhammed'in peygamberliğinden itibaren geçmişteki dinlerin birçok ahkâmını nesheden son din olan İslâmiyet'in, bütün beşeriyetin dini, Hz. Muhammed'in de bütün beşeriyetin peygamberi olduğunu belirttikten sonra Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman edip ona tabi olunması gerektiğini belirtir.[605]

---

[601] Hayreddin Karaman v.d., a.g.e., c.I, s. 633-634.

[602] Hayreddin Karaman v.d., a.g.e., c.II, s. 496-497.

[603] İbrahim milleti kavramı Kur'ân-ı Kerim'in muhtelif yerlerinde 8 yerde geçmektedir: Bakara, 2/130,135; Al-i İmran, 3/95; Nisa, 4/125; En'am, 6/161; Yûsuf, 12/38; Nahl, 16/123; Hacc, 22/78.

[604] Ayıntabî Mehmet Efendi, a.g.e., c. I, s. 52-53. **"innellezîne âmenû"** ile ("onlar ümemi mâziyeden imana gelenlerdir. Ve dahî din-i Musâ üzerine olup dinlerini tebdil etmeyenlerdir. Ve dahi din-i İsa üzere olup dinlerini tağyîr etmeyenlerdir. Bu iki sınıf Musâ ve İsâ zamanında olub onun üzere fevt olanladır ki, onlar din-i Hak üzere idiler ve sâbiîn ise emirlerinin zaman-ı istikâmetinde müminler iken vefât edenlerdir. Denildi ki şunlar ki enbiyâ-yı mâziyeye iman getirip sana iman getirmediler.

[605] Ömer Nasuhi Bilmen, a.g.e., c.I, s. 62. "Binaenaleyh hatemü-l enbiya efendimizden itibaren onun tebligatı veçhile Allah Tealâya ahiret gününe vesair dinî esaslara iman eden ve namaz, oruç gibi salih amellerde bulunan insanlar, hangi bir kavme, hangi bir ırka mensup bulunmuş olurlarsa olsunlar artık

Komisyon tarafından kaleme alınan *Kur'ân Yolu* tefsiri müellifleri, İslâmiyet dışındaki dinlerin mensuplarının Hz. Muhammed'e ve Kur'ân'a iman etmedikçe yani "İslâm milleti"ne girmedikçe iman etmiş sayılmayacaklarını, yine Hz. Muhammed'e ve Kur'ân'a iman etmedikçe ayette ifade edilen ahiret ecri ve güvenliğine nail olamayacaklarını ve ebedi olarak cehennemde kalacaklarını belirtirler.[606] *Çağdaş Tefsir*'in müellifi Süleyman Ateş ise, uhrevi kurtuluş için Allah'ın varlığına, birliğine ve ahirete iman ile birlikte salih amelin kurtuluş için yeterli olduğu, cennete girebilmenin şartları arasında Hz. Peygambere iman etmenin bir gereklilik olmadığı görüşünü savunmaktadır. Tevrat ve İncil'in gereklerini yerine getiren Ehl-i kitabın Kur'ân'ı Kerim'i inkâr etmedikleri sürece, Müslüman olmalarına gerek kalmadan cennete girebileceğini ileri sürmektedir.[607] İbrahim milletine mensup şahısların kurtuluşu için en önemli delillerden kabul edilen bu iki ayet ile ilgili müfessirlerin görüşlerini özet olarak aktardıktan sonra şimdi de bu konuda en önemli ayetlerden biri kabul edilen Al-i İmran sûresinin 64. Ayetiyle ilgili yorumlarını aktarmaya çalışacağız.

> **De ki: "Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aranızda müşterek olan söze gelin: Yalnız Allah'a tapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazılarını rab edinmesin." Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: "Şahit olun, biz Müslümanlarız."[608]**

Bu ayet dinler arası diyalog çalışmalarında İbrahim milletine mensup şahıslarla diyaloğun olması gerektiğini ve İbrahim milletine mensup olanların tevhid ilkesine bağlı olduklarında kurtuluşa erebileceklerini ileri sürenlerin kendilerine delil olarak kabul ettikleri en önemli ayetlerdendir. Ayetin nüzul sebebiyle alakalı çeşitli rivayetler bulunsa da genel itibariyle Necran Hristiyanları hakkında indiği rivayet edilir.[609] Buradaki Muhatabın Necran Hristiyanları ve Medine Yahudîleri olduğuna işaret eden Ayıntabî'ye göre Kur'ân Ehl-i kitabı, peygamberlerin ve Ehl-i kitabın

---

selâmetdedirler, onlar için uhrevî bir korku, bir hüzün ve keder yoktur. Onlar atifeti ilâhîyeye namzet bulunmaktadırlar" görüşünü aktarmaktadır.

[606] Hayreddin Karaman v.d., a.g.e., c.I, s.135. "Uhrevî kurtuluş konusunda Kur'ân-ı Kerîm'in ısrarla üzerinde durup vazgeçilmez gördüğü şartlar, Allah'ın varlık ve birliği ile âhirete inanmak, Hz. Muhammed'in peygamberliğini ve öğretisini tanımak, Allah'ın razı olduğu güzel işler yapmaktır. Geçmişteki peygamberlerin tebliğ ettiği bütün ilâhî dinler gibi İslâmiyet'in de özü budur."

[607] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.I, s.174-175. "*Allah, cennete girmek için üç şart belirlemiştir:**1)** Allah'a şirksiz imân, **2)** Âhiret gününe imân, **3)** Salih amel: Allah'a ibâdet etmek ve yararlı iş yapmak. İşte bu şartları yerine getiren her kul, Kur'ân'a göre cennetliktir."*

[608] Not: Bu ayetin tercümesi Kuran Yolu tefsirinden alınmıştır.

[609] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.I, s.594-597; Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.II, s.59

ihtilaf etmedikleri bir kısasa davet eder. Yine Allah'tan başka hiç kimseye ibadet edilmemesi, ona şirk koşulmaması gerektiği sonucunu çıkarır.[610] Ömer Nasuhi Bilmen de, bu ayette Ayıntabî'ye benzer bir yaklaşım ortaya koymaktadır:

"Bu ayeti kerime, bütün beşeriyet aleminde bir vahdetin, bir müsavatın, bir tesanüdün bir selamet ve saadetin tecellisi için yalnız Halik-ı zişanımıza ubudiyette bulunmanın lüzumunu göstermektedir. Bu ulvi gayenin ise ancak din-i İslâm sayesinde temin edileceğine işaret etmektedir. Ve bütün insanları fevkalade hakimane bir tarzı beyan ile şöylece irşat lütfunda bulunmaktadır. Habibim!.. (De ki: Ey ehli kitap) denilen Yahudîler ve Hristiyanlar veya Necrandan gelen Nesara taifesi (Bizim ile sizin aramızda müsavi olan) aynı adalet olup kendisinde peygamberlerin, semavi kitapların ihtilaf etmedikleri (bir kelimeye) hidayete rehber olan bir esası bir vecizeyi kabule (geliniz). O esas, o vecizei pür hikmet ise (Allah Tealadan başkasına ibadet etmeyelim), ibadetlerimizi kemali hulûs ile yalnız o mabudu zişana tahsis edelim, ondan başka halikiyetle muttasıf, ibadete müstehık bir zatın bulunmadığını bilelim…" Ayrıca Bilmen, "*Sizin ecdadınıza kitaplar verilmişti. O kitaplar vasıtasiyle hak ve hakikâtten haberdar olmanız icap ederdi. Artık nasıl olur da o kitapların ahkâmına muhalif, yanlış itikatlarda bulunabilirsiniz? Bizler Cenabı Hak'kın birliğine mutekidiz, Hak'ka münkadız. Artık sizin için lâzımdır ki; bizim bu vaziyetimizi itiraf edesiniz. Siz kendi menfaatinizi düşünün de bu ulvî dini kabul ediniz, etmediğiniz takdirde artık neticesine hazırlanınız."*[611]

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Ömer Nasuhi Bilmen, Ehl-i kitabın kurtuluşu meselesinde Müslüman olmaları halinde necata erebileceklerine inanmaktadır. *Çağdaş Tefsir'*in Müellifi Süleyman Ateş ise tefsirinde, 64-68. ayetleri birlikte değerlendirmekte ve Hz. İbrahim örneğinden yola çıkarak Hz İbrahim'in dininin tevhid dini olan İslâm olduğunu belirtip Hz. Muhammed'in getirdiği dinin de tevhid dini olduğunu açıkladıktan sonra bu dine inananların tevhid inancını benimsediğini söylemektedir. Süleyman Ateş de Ehl-i kitabın Hz. Peygambere imanı meselesine ayette ayrıca değinmemektedir.[612] *Kur'ân Yolu* tefsiri ise, bu ayetin Müslümanlar ile Ehl-i kitap arasındaki diyalog engellerini kaldırmayı veya azaltmayı

[610] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.*, c. I, s. 223.
[611] Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*, c.I, s. 386-387.
[612] Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.II, s.58.

hedeflediğini ve bununla birlikte Ehl-i kitapla ortak bir alanda buluşmanın asıl amaç olduğunu belirtir. Hz. Peygamberin çeşitli ülkelere gönderdiği davet mektuplarında, bu ayetin de yer aldığını aktaran müfessirler, ayette, asli şekliyle tevhid inancına dayalı din mensuplarına genel bir çağrının bulunduğunu da belirtmektedir. Ehl-i kitapla yapılacak diyalogun nasıl olması gerektiği yani şekliyle alakalı da şu açıklamalara yer vermektedirler:

"Taraflar arasında mevcut ortak noktaların belirginleştirilmesinden hareketle kurulacak diyalogun sağlıklı bir biçimde sürdürülebilmesi için, karşılıklı saygı esasına riayet edilmesi, sübjektif üslûp ve tavırlardan kaçınılması gerekir. İşte âyet-i kerîme bu konuda müminler için çok güzel bir örnek ortaya koymakta, muhatapları Allah'ın kitabına ehil sayan gönül alıcı ve nazik bir hitapla söze başlanarak onlara değer verilmesi gerektiğine işaret etmektedir."[613]

Ehl-i kitapla en güzel şekliyle diyalog kurulması gerektiğini aktarmakta ve bunun için de birkaç ayeti[614] kendilerine delil sayarak ortak bir nokta olan tevhid ilkesinde bulunmanın ve bir ilaha ibadet etmenin gereklilikleri üzerinde durmaktadırlar. "Müşterek olan bir söz" olarak tercüme ettikleri " "[615] kelimesini müfessirler, Müslümanlar ile Ehl-i kitap arasında "âdilâne, dosdoğru, orta yolun ifadesi olan bir söz, adalet ve insaf ölçülerine uygun bir söz" olarak açıklarlar:

"*Burada Müslümanlar ile aslî hüviyeti itibariyle tek Tanrı inancının savunucusu olan din mensupları arasındaki ortak ilkelerin özünün kastedildiği açıkça anlaşılır. Âyette bu ilkelerin en temel noktası "yalnız Allah'a kulluk etme" şeklinde belirtilmiştir. Fakat bu ilkenin zedelenmeden varlığını koruyabilmesi iki ön şarta bağlı sayılmıştır:* ***a)*** *Hiçbir şeyi Allah'a ortak saymamak,* ***b)*** *Allah'ın dışında hiçbir merci, kişi veya gücü rab kabul etmemek. Böylece bir taraftan Ehl-i kitap, peygamberlerin tebliğ faaliyetinin ortak çizgisine çağrılmakta, bir taraftan da*

---

[613] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.*, c.I, s.593.

[614] Ankebut, 29/46; Al-i İmran, 3/ 110,113,199; Rum, 30/3-4.
Ankebut, 29/46Kitâp ehliyle, -haksızlık edenleri dışında- en güzel tarzda tartışın ve deyin ki: "Bize indirilene de size indirilene de inandık. Tanrımız ve tanrınız birdir, biz de O'na teslim olanlarız."
(Not: Bu ayetin tercümesi Süleyman Ateş'in mealinde alınmıştır.)

[615] "**kelimetin sevâin**"

onların anılan iki şarta riayet etmemeleri sebebiyle tevhid inancının safiyetini ihlâl ettikleri hatırlatılmış olmaktadır." [616] Şeklinde açıklama yaparak;

Ehl-i kitapla diyalogdaki ortak amacın ne olduğu anlatmaktadır. Bir de müfessirlere göre bu ayette hem "uluhiyyet birliği" hem de "rububiyet birliği" vardır. Yani tanrı ve rab olarak bir varlığa inanıp bağlanmanın kaçınılmazlığına değinilmektedir. Yukarıdaki ifadeden anlaşılacağı üzere *Kur'ân Yolu* tefsirinin yazarları da Ehl-i kitabın müşterek bir kelimeye çağrıldığını ve bu çağrının da tevhid inancında birleşme olduğunu ifade ettiklerini görmekteyiz. Daha önce de değindiğimiz gibi müfessirlerimiz, "ehl-i diyalog" adı altında yeni bir taife üretmenin gayreti içine girerken, ayetin yorumunda son peygambere iman ve itaat meselesine değinmemektedirler.[617]

İbrahim milleti meselesinde konumuz açısından üzerinde durmamız gereken ayetlerden birisi de Ankebut süresinin 46. ayetidir. Bu ayette Ehl-i kitapla en güzel şekilde tartışılması gerektiği ve onlara şöyle aktarmaktadır:

> **"…Bize indirilene de size indirilene de inandık. Tanrımız ve tanrınız birdir, biz de O'na teslim olanlarız"**

İbrahim milleti ve ortak tevhid ilkesi açısından bakıldığında Ayıntabî, Ehl-i kitabın İslâm'a davetinde yumuşak ve hoş söz kullanılması gerektiğini belirtikten sonra, bu ayetten daha sonraları inen "seyf ayeti"yle bu ayetin neshedildiğini açıklamaktadır. Ayrıca Ayıntabî, dinler arası diyalog savunucularının kendilerine referans olarak kullandıkları "Bize indirilene de size indirilene de inandık. Tanrımız ve tanrınız birdir, biz de O'na teslim olanlarız" kısmında, muhatabın Ehl-i kitaptan olup Müslüman toprakları içerisinde cizye vermeyi kabullenenlerin olduğunu belirtir. Ayrıca Ayıntabî Hz. Muhammed'in şu sözünü de aktarır: "Eğer onlar kendi kitaplarından bir şey ile size gelirlerse onları ne tasdik edin ne de yalanlayın." Ayrıca onlara Allah'tan inen kitapların tümüne ve gönderilen resullerin tümüne iman ettik deyiniz. Yine bizim ve sizin ilahınızın tek olan Allah olduğunu belirtiniz.[618] Ayıntabî'nin açıklamalarına baktığımızda sadece tevhit inancı değil, tevhit inancıyla birlikte tüm peygamber ve kitaplara iman etmenin gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

---

[616] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.I, s. 594.
[617] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.I, s.592-597.
[618] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. III, s. 313-314.

Ömer Nasuhi bilmen ise, Ehl-i kitabın imana çağrılış şekli hakkında bilgi verdikten sonra Ehl-i kitaptan ve müşriklerden bir kısmının iman ettiğini ve diğerlerinin İslâm'ı inkâr ettiğini açıklamaktadır. Ehl-i kitabı yumuşak bir dil ve tavır ile Hz. Muhammed ve Kur'ân'a imana davet edilmesi gerektiğini aktaran Bilmen, Müslümanlar olarak bizler nasıl ki Kur'ân'a iman ile birlikte diğer ilahi kitaplar Tevrat ve İncil'e de iman ediyorsak; Ehl-i kitap mensuplarının da Tevrat ve İncil'le birlikte Kur'ân'a iman etmesi gerektiği görüşündedir. Görüleceği üzere Bilmen, diyalogcuların iddialarının aksine Ehl-i kitabın Müslüman olması gerektiğini söylemesi yanında, kendilerini İslâm'a çağırarak onlara kurtuluş yolunu da göstermektedir:

"Biz onun birliğini, ulûhiyetini tasdik etmekte, onun ahkâmı diniyesine inkiyad etmiş bulunmaktayız. Artık insaf ediniz, güzelce düşününüz, Müslümanların nasıl ulvî, ilm ve hikmet üzere müesses, zatı ulûhiyeti, şanı akdesine lâyık bir veçhile muşaddık bir din olduğunu anlayınız, o mübarek dinin beşeriyet âleminde ne kadar güzel bir vahdet, bir tesanüt vücude getirmeğe kâfi bulunduğunu takdir ediniz, bir takım yanlış kanaatlere kapılarak dini İslâma münafi hareketlerde bulunmayın."[619]

Kur'ân Yolu tefsirinin müellifleri ise ilgili ayette Hz. Peygamber'e ve Kur'ân'a iman meselesinden ziyade Ehl-i kitapla ilişkilerin nasıl olabileceği noktasında diyalogcuların yaklaştıkları bir zemin çerçevesinde konuyu açıklamışlardır. Onlar, "Bize indirilene de, size indirilene de iman ettik. Bizim Tanrımız da sizin Tanrınız da birdir ve biz O'na teslim olmuşuzdur." ifadesinin Ehl-i kitapla iyi geçinmenin ilkesel bir gerekçesi olduğunu aktarırlar. Müfessirler, Ehl-i kitapla Müslümanlar arasında inanç yakınlığının bulunduğunu, onların kitaplarının hak kitap olduğunu, bu ayette belirtildiği üzere uluhiyyet noktasında aynı inancı paylaştıklarını aktarırlar. Bunun için de temel inanç konularında aynı çizgide olan Ehl-i kitabı düşman bilmenin anlamsız olduğunu belirttikten sonra, onlarla iyi geçinme noktasında burada Kur'ân'ın da Müslümanlara tavsiyesi bulunduğunu aktarırlar.[620] *Çağdaş Tefsir*'in sahibi Süleyman Ateş, Ankebut sûresinin 45. ve 46. ayetlerini birlikte değerlendirip 45. ayetteki açıklamalardan Ehl-i kitabın kimler olabileceğini yorumladıktan sonra 46. ayette bütün mü'minlerin, doğru ve sadık olan Ehl-i kitaba şunu demelerini

[619] Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*, c.V, s. 2670.
[620] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.*, c.IV, s.276.

istemektedir: *"Biz, bize indirilene de, size indirilene de inandık, sizin de bizim de Tanrımız birdir. Biz de O'na teslim olanlarız."* Ateş bundan sonra herhangi bir açıklama yapmamaktadır.[621]

Dünyanın bütün inanç sistemleri içerisindeki insanların, tevhid ilkesi etrafında buluşmaları mümkün müdür? Sadece tevhid ilkesi üzere olmak insanlığın kurtuluşu için yeterli midir? Kur'ân'ın bu konuda teşviki söz konusu mudur? Ayette de belirtildiği üzere insanlar içerisinde Müslümanlara en yakın kesimin Ehl-i kitaptan olan Hristiyanlardır. Bu yakınlık Müslüman ve Hristiyanlar için bir diyalog işareti midir? Habeş necaşisi Ashame'nin Müslümanlara iyi davranması, tevhid ilkesi üzerine olan dinler için bir diyalog işareti midir? Maide Sûresinin 82-85.[622] ayetlerinin bu konuya yaklaşımı nasıldır? Bu ayetler Müslümanları Ehl-i kitapla diyalog kurma çağrısı yapıp, onları tevhid inancında mı birleştirmek istiyor? Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen, bu dört ayetin de Habeş kralı hakkında indiği ve onların tevhid inancını benimseyen Nasara oldukları için, Kur'ân'ın söylemiyle onların kitaplarının söyleminin uyuştuğunu, peygamberin vasıflarının onların kitaplarında yazılı bulunduğunu, Hz. Muhammed'e ait işaretlerin tümünün onların kitaplarında yer alması hasebiyle onların Müslüman oldukları ve gelen Müslümanlara yakınlık ve şefkat gösterdiklerini aktarırlar. Bu müfessirlerimiz söz konusu ayetleri tevhid inancını benimseyen herkesin kurtuluşuna yönelik bir delil olarak yorumlamamaktadırlar.[623] İlgili ayetleri diyalog açısından değerlendirmeyen *Kur'ân Yolu* tefsirinin müfessirleri, Hristiyanların din bilginlerinin Yahudîlere nazaran, İslâm'a daha ılımlı davrandıklarını aktarır. Hz. Muhammed'in çeşitli

---

621 Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.VI, s. 516-517.

622 Maide, 5/82-85. **82-(Ey Muhammed!) İman edenlere düşmanlık etmede insanların en şiddetlisinin kesinlikle Yahudiler ile Allah'a ortak koşanlar olduğunu görürsün. Yine onların iman edenlere sevgi bakımından en yakınının da "Biz hıristiyanlarız" diyenler olduğunu mutlaka görürsün. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır. Onlar büyüklük de taslamazlar.**
83- Peygamber'e indirileni (Kur'an'ı) dinledikleri zaman hakkı tanımalarından dolayı gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün. "Ey Rabbimiz! İnandık. Artık bizi (hakikate) şahitlik edenler (Muhammed'in ümmeti) ile beraber yaz" derler.
84- "Rabbimizin, bizi salihler topluluğuyla beraber (cennete) koymasını umarken, Allah'a ve bize gelen gerçeğe ne diye inanmayalım?"
85- Dedikleri bu söze karşılık Allah onlara, devamlı kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetleri mükâfat olarak verdi. İşte bu, iyilik yapanların mükâfatıdır.

623 Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 409; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.II, s. 811-814.

ülkelerin hükümdarlarına gönderdiği mektuplara en olumlu tepkilerin Hristiyan liderlerden geldiğini de belirtip, bunu da Hristiyanların Müslümanlara karşı olumlu davranış sergilediklerine örnek olarak gösterirler. Öte yandan Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen, Necaşi'yi ve Necran Hristiyanlarını Müslüman olarak görürken, *Kur'ân Yolu* müellifleri, onları inançlarında samimi Hristiyanlar olarak görmektedir.[624] *Çağdaş Tefsir*'in sahibi Ateş, diğer tefsirlerden farklı olarak, Kur'ân'ın Yahudî ve Hristiyanlar üzerinde olumlu tepkiler bıraktığını, Hz. Muhammed dönemindeki bazı din adamlarının teşvik ve telkinleriyle Müslüman ve Hristiyanların dostça yaşadıklarını, Ehl-i kitaptan bazı heyetlerin Hz. Muhammed'le görüştükleri ve bazılarının İslâmiyeti kabul ettiklerini, diğerlerinin ise Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmekle birlikte kendi dinlerinde devam ettiklerini, Necran heyetinin de böyle bir grup olduğunu aktarırlar. Ayrıca Hz. Muhammed'in, onların, Müslüman mescidinde, Hristiyan usulüne göre ibadet etmelerine izin verdiğini aktarır. Bu tutumun da ilahi dinler arasında hoşgörünün bir tezahürü olarak açıklamaktadır. Hz. İsa'nın gerçek öğütlerine bağlı kalan Hristiyanların hak söze kulak tıkamadıklarını, Müslüman olmasalar bile İslâm düşmanlığı yapmadıklarını açıklayan Ateş, diyalog için de şu önemli açıklamaları yapmaktadır:

"Son zamanlarda Müslüman-Hristiyan yakınlaşmasına doğru bazı adımların atıldığı görülmektedir. Kurân da zaten bunu istiyor. Allah'ın kullarının, Allah dostluğunda kardeş olmaları gerekir. Bunun için Hristiyanların, artık İslâm düşmanlığına son verip Hz. Peygamber(s.a.v.) devrindeki Hristiyanlar gibi davranmaları, Müslümanların da onlara karşı hoşgörülü olmaları lâzım ve her iki dînin de ruhu gereği olduğu kanısındayız." [625]

Toparlayacak olursak, klasik tefsirler, bu ayetlere diyalog açısından bakmayıp, Ehl-i kitaptan olanlar için kurtuluşun Hz. Muhammed ve son kitaba iman ile mümkün olabileceğini ön görmekte olup, sadece tevhid inancının kurtuluş için yetmeyeceğini düşündükleri yorumlarından anlaşılmaktadır. *Kur'ân Yolu* müfessirleri bu konuda herhangi bir açıklama yapmaz iken, Süleyman Ateş, tevhid inancına mensup Ehl-i

[624] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.*, c.II, s.324-328.
[625] Süleyman Ateş, *a.g.e.*, cIII, s. 48.

kitabın kurtulacağını belirtir, ayrıca Müslümanlar ve diğer ilahi dinler temsilcileri arasında diyalog olması gerektiğini de belirtir.[626]

Enbiya Süresinin 92. ayeti de "İbrahim milleti" kapsamında değerlendirilen bir diğer ayettir:

> **"İşte bu sizin ümmetiniz (olan tevhid ve İslâm milleti), bir tek ümmettir. Rabbiniz de benim. Yalnız bana kulluk edin."[627]**

Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen bu ayette İslâm dininin tevhid üzere olduğunu, bütün beşeriyetin tabi olacağı dinin İslâm olduğunu ve bütün peygamberlerin amacının tevhid ilkesi olduğunu aktardıktan sonra Yehûd ve Nasara'nın bütün peygamberlerin müttefik oldukları dini esasları değiştirdiklerini belirtirler. Fakat bu iki müfessir de özellikle "İbrahim milleti"ne mensup ve tevhid ilkesine bağlı olarak kalanların necatı noktasında bir bilgi aktarmazlar.[628] Modern dönemde yazılmış *Kur'ân Yolu* tefsirinin müellifleri de bu ayete klasik tefsirlere benzer bir yorum yapmışlardır.[629] Süleyman Ateş ise *Çağdaş Tefsir'*de:

"İşte bu sizin ümmetiniz bir tek ümmettir; yani sizin toplumsal dininiz, yolunuz aynıdır.' Hepiniz Allah'ın birliğine çağıran, yalnız Allah'a sığınan insanlarsınız, ben de sizin Rabbinizim. Yalnız bana kulluk edin….." şeklinde yorum yaptıktan sonra Ateş, "*Ümmet burada toplumsal din anlamına gelen millet anlamında kullanılmıştır. Maamâfih, bir tek düşünce ve ülkü etrafında birleşen topluma da ümmet denir. Peygamberler insanları hep Allah'a kul olmaya, O'nu birlemeğe çağırmışlar, hep aynı düşüncede birleştirmek istemişlerdir. Ama insanlar birleştirici düşünceyi parça parça etmişler, her toplum birbiriyle çelişkili çeşitli inançlara sapmıştır.[630]"* der.

Bu yorumu yapan Ateş, İslâmî Araştırmalar Dergisi'nde Talat Koçyiğit'e yazdığı reddiyede bütün dinlerin özünün aynı olduğuna işaret edip tevhid ehlinin kurtuluşu meselesinde bu ayeti delil olarak kullanır:

---

[626] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* cIII, s. 45-48.
[627] Not: Bu ayetin tercümesi Süleyman Ateş'in tefsirinden alınmıştır. Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.V, s. 521.
[628] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. III, s. 141; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.IV, s. 2182-2183.
[629] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.III, s.698-699.
[630] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.V, s. 522-523.

"Kur'ân, kendinden önceki ilahi kitabı kaldırmıyor, onları övüyor, kendisinin de onlara uygun olarak indiğini söylüyor. Kitaplarının gösterdiği yoldan ayrılanları kınarken, kitaplarının ruhuna bağlı kalan Ehl-i kitabı övüyor. Kur'ân, *ilahi Kitap sahibi olup Tevhid'e inanan bütün insanları birliğe, kardeşliğe çağırmak üzere·:* ***" Bu sizin ümmetiniz (dininiz) bir tek ümmettir, Ben de sizin Rabbinizim, Bana kulluk edin.*** *" demektedir. Öyle ise; Peygamberlerin getirdiği dinler arasında ayrıcalık yapmak, peygamberlerden birini diğerinden üstün tutmak, ilahi iradeye aykırıdır. Yarar değil, zarar getirir. Allah'a inanan insanların, hep birlikte Tevhid'e sarılıp kardeş olmaları, karşılıklı sevgi, saygı ve hoş görüyle huzur içinde yaşamaları gerekir. Çünkü Tanrıları birdir, amaçları da birdir. Hepsinin amacı, O'nun rızasına ermektir. O Yüce ve Güzel Mevla kullarının boğazlaşmasından, birbirlerine düşman olup ateş püskürmesinden değil, kardeş olup sevgi ve saygı içinde yaşamalarından hoşlanır. Zaten, dinleri de insanları birbirine dost etmek, mutlu kılmak için göndermiştir.*[631]

Makalesinde bu yaklaşımı sergileyen Ateş, açıkça tevhid ilkesine bağlı olan herkesin kurtulabileceği iddiasını taşımakta olup, sahip olduğu bu fikirlerle dinler arası diyalog söylemine açıkça katkıda bulunmaktadır.

Hz. Muhammed'ten günümüze kadar Müslümanlarla Ehl-i kitap arasında sürekli bir ilişki söz konusu olmuştur. Kur'ânın nüzulü devam ettiği dönemlerde, dünyanın en büyük krallıklarından olan ve aynı zamanda ateşperest olan İranlılar ile Ehl-i kitaba mensup Bizanslılar arasında vuku bulan savaşta, ateşperest İranlıların, Hristiyan Bizanslıları yenmesi sonucu, müşrik Arapların, müşrik olan İranlıların zaferine sevindikleri, Müslümanların ise Ehl-i kitap olan Rumların yenilmesine üzüldükleri rivayet edilir. Daha sonrasında Kur'ân'ın mucizevi bir şekilde Rûm Sûresinin 1-7. ayetlerinde yakın zamanda Rumların galip geleceğini bildirmesiyle bu defa Müslümanların, Ehl-i kitabın gelecekteki bu zaferine sevindikleri aktarılır. Tarihi bağlamda bu olayı ele aldığımızda, Müslümanların, Ehl-i kitaba mensup olan Rumların galip olacaklarına sevinmeleri onların "İbrahim millet"inin birer parçası olmasından mıdır? Bu olayı İbrahimî dinler açısından ele aldığımızda, farklı din mensupları arasında bir dostluk işareti olarak görülebilir mi? Dinler arası diyalog

631 Süleyman Ateş, "Cennet Tekelcisi mi?", *İslâmî Araştırmalar*, c. IV, sy. 1, s. 29-37.

açısından bu olayı nasıl ele almalıyız? Ayıntabî, Allah'ın müşriklere karşı Ehl-i kitaba yardım ettiği ve Müslümanların da bu duruma sevindiklerini aktarır. Müslüman ve Ehl-i kitap dostluğunu baz alan ya da onlarla diyalog kurulmasını dile getiren herhangi bir açıklama yapmamaktadır.[632] Ömer Nasuhi Bilmen, Allah'ın Ehl-i kitaba böyle bir zaferi bildirmesi, diğer Ehl-i kitap olan Müslümanları, müşriklere karşı sevindirmiştir. Müslümanların sevinmelerine asıl neden ise, Allah'ın ileride gerçekleşecek olan Bedir gazvesinin zaferini müjdelemesi olduğunu açıklar. Kur'ân'ın ileride olacak galibiyetler noktasında Müslümanları müjdelendirmesi, Müslümanların morallerinin yükselmesini ve onların sevinmesini sağlamıştır. Bilmen, Rumların İranlılara galip olacağı vakit Bedir zaferinin gerçekleşeceğini Allah müminlere bildirmiş olduğundan, Müslümanların asıl sevinç kaynağı Bedir'de olacak olan galibiyet olduğunu aktarır. Ehl-i kitapla dost olma konusuna değinmeyen Bilmen, meseleye Ehl-i kitapla diyalog kurulması şeklinde de yaklaşmamaktadır.[633] *Kur'ân Yolu* tefsirinde, kaynak birliği ve iman ilkelerinde yakınlık bulunan inanç grupları arasında başkalarına nispetle daha sıcak ilişki bulunduğu için Müslümanların böyle bir sevinç yaşayabileceğini aktaran müfessirler, meseleye ne İbrahim milleti açısından ne de kitabi dinlerin diyaloğu açısından yaklaşmaktadırlar.[634] Konuya diğer müfessirlerden farklı yaklaşan Ateş, Müslümanların kendileri gibi Ehl-i kitap olan Hristiyan Rumların zaferine sevinmelerini şöyle açıklamaktadır:

"Çünkü ilâhî dinlerin özü birdir. Bundan dolayı dünya menfaatlerinden, ön yargılardan uzak olan sağduyu sahipleri, Allah'tan gelen her vahye inanır, onunla sevinir ve vahye inananların galip gelmesini isterler. İşte Müslümanlar da Kitap sahibi olan Hristiyanların galibiyetini gönülden istemiş ve onların başarısıyla sevinmişlerdir. Nitekim kin ve hasetten uzak olan bazı Hristiyan ve Yahudîler de Hz. Muhammed(s.a.v.)e gelen vahye sevinmiş, bunun Musa'ya ve İsâ'ya gelen kaynaktan geldiğini kabul etmişlerdi. Kur'ân-ı Kerîm, bu insaflı kişilerin olumlu tutumunu birkaç yerde övmüştür. (Ra'd 36[635]; En'am 114[636]) İşte aynı Tanrıya tapan, özde

---

[632] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. III, s. 319.
[633] Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.VI, s.2692-2696.
[634] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.IV, s.289-293.
[635] **"Kendilerine Kitap verdiğimiz kimseler, sana indirilenden sevinirler..."**
[636] **"...Kendilerine Kitap verdiklerimiz, o(Kur'a)nın, gerçekten Rabbin tarafından indirilmiş olduğunu bilirler"**

aynı prensiplere bağlı olan Kitap sahipleri, Müslümanlara inen vahiylere sevindikleri, müşriklere karşı onları destekledikleri gibi Müslümanlar da kendileri gibi İlâhî Kitaba inananları tutmuş, onların başarısına sevinmiş, onlarla dost olmuşlardır. Ne yazık ki sonradan dünya hırsı, dar anlayış girince İlâhî din mensupları, kendilerini dost yapmak için inen din prensiplerinin tersine bu dostluğu düşmanlığa çevirmişler, Allah adına birbirlerini öldürmekle, birbirlerine karşı kutsal savaş açmakla meşgul olmuşlardır."[637] Ayetin yorumuna böyle bir bakış açısıyla yaklaşan Ateş, sûrenin sonunda ayetler üzerinde yaptığı değerlendirmede de şunları aktarmaktadır:

"1-7 ayetlerde tevhîd erbabının, birbirini destekleyecekleri, mü'minlerin, kendileri gibi Allah'a tapan Hristiyanların üstün gelmesini istedikleri anlaşılır. Hz. Peygamber'in sahâbîleri, tehvîd erbabını seviyor, onları kardeş biliyorlardı. Eğer onları düşman bilselerdi, onların galip gelmelerini istemezlerdi. Demek ki aynı Allah'a tapan, O'ndan vahyedilmiş kitaplara inanan insanların birbirlerini sevmeleri, birbirlerine destek olmaları Allah'ı memnun etmektedir. Yoksa âyette mü'minlerin, Hristiyanların galip gelmesini isteyip buna sevinmeleri, böyle imrendirici bir üslûb ile anlatılmazdı. Özellikle âyette, Allah'ın onlara yardım edeceği ve bu yardım sayesinde galip gelecekleri belirtilmektedir. Bu da Müslümanların zamanındaki Hristiyan Rumların, Allah'ın yardımına mazhar olacak bir din üzerinde bulundukları anlamına gelir. Yoksa Allah'ın, sapık insanlara yardım edeceği söylenmez."[638]

Ateş'in bu son açıklamalarına baktığımızda, "Hristiyan Rumların, Allah'ın yardımına mazhar olacak bir din üzerinde bulunduğunu" aktarmaktadır. Bu açıklama, beraberinde zihinlerde şu sorunun da oluşmasına neden olmaktadır: Eğer o dönemde Hristiyanlık Allah'ın yardımına mazhar olacak bir din ve hak din ise, Allah niçin İslâmiyet'i göndermiştir? Ateş'in tefsirine baktığımızda bu sorunun cevabını maalesef bulamamaktayız. Görüldüğü üzere Ateş, Hristiyanlığı Allah'ın yardımına mazhar olacak bir din olarak görmekte, İbrahimi dinler çerçevesinde bütün ilahi din mensuplarının dostça geçinebileceklerini ve diyalog kurabileceklerini aktarmaktadır.

---

[637] Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.VII, s. 6-10.
[638] Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.VII, s. 35-36.

"İbrahim milletine mensubiyet noktasında kimlerin mü'min ve müslim olduğu hususunda üzerinde tartışılan ayetlerden birisi de Hacc Suresinin 78.[639] ayetidir. İlgili ayete baktığımızda Müslümanlara tevhid üzere olan ataları İbrahim'in dinine(milletine) uymaları emredilmekte ve inananlara da Müslüman adı verildiği açıklanmaktadır. Tarihin seyrine baktığımızda Müslümanlar, Yahudîler ve Hristiyanların her biri kendilerini "İbrahim milletinin bir parçası oldukları iddiasını ileri sürmüşlerdir. Ayıntabî Mehmed Efendi ve Ömer Nasuhi Bilmen, Yüce Allah'ın Hz. Muhammed'i, Hz. İbrahim'in dininin takipçisi kıldığını ve ancak Hz. Muhammed'e iman edip itaat edenlerin Müslüman olarak isimlendirileceğini söylemektedirler. Ayrıca Ayıntabî geçmişteki bütün peygamberlerin Hz. Muhammed'in milletinden olduğu gibi Hz. İbrahim'in de Hz. Muhammed'in milletinden olduğunu aktarmaktadır.[640] Açıklamalardan da görüleceği üzere klasik dönem müfessirlerimiz, Yahudî ve Hristiyanların iddialarının aksine Hz. Muhammed'e iman ve itaat ettikten sonra kişinin "İbrahim milletinin bir parçası olabileceğini vurgularlar. Modern dönem müfessirlerinden Süleyman Ateş, Hz. İbrahim'in dininin tevhid dini olduğunu ve kulluğu baz alan toplumsal bir din olduğunu açıkladıktan sonra şu sonuca varır:

"Burada hitâbedilen kimseler Araplardır. Çünkü Araplar, İbrahim'in soyundan geldiklerine, onun, kendilerinin atası olduğuna inanırlardı. Yine ondan kaldığına inandıkları birçok dinî geleneği uygularlardı. Hac ve namaz da bunlardan idi. İşte âyette bu getirilen tevhîd dininin, ataları İbrahim'in dini olduğu vurgulanıyor. Bu ifade gösteriyor ki Hz. Muhammed(s.a.v.)in ilk hedefi, kendi kavmi olan Arapları Müslüman yapmak idi."

Daha sonra her milletin bir dini olduğunu ve bunlara uyarıcılar geldiğini Kur'ân-ı Kerim'deki bazı ayetleri delil kılarak,[641] Hz. Muhammed'in (s.a.v.), çevresindeki Yahudîlerin ve Hristiyanların dinlerinin İlâhî din olduğunu kabul eden Ateş, ellerinde bir kitabı bulunmayan, kendilerine bir uyarıcı gelmemiş olan Araplara imana çağırma

---

[639] Not: Bu ayetin tercümesi Süleyman Ateş'in tefsirinden alınmıştır. **"…Babanız İbrahim'in dini(ne uyun). O, bundan önce(ki kitaplarda) da, bu (kitapta) da size Müslümanlar adını verdi ki, Elçi sizin üzerinize şâhid olsun, siz de insanlar üzerine şâhid olasınız. Haydi namazı kılın, zekâtı verin ve Allah'a sarılın; sahibiniz O'dur. O, ne güzel sahip ve ne güzel yardımcıdır!..."**

[640] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. III, s. 167; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.V, s. 2256-2257.

[641] Bakara, 2/148; Maide, 5/48; Hacc, 22/34, 67; Fatır, 35/24.

noktasında öncelik verdiğini dile getirmektedir. Buradaki ifadenin Ehl-i kitaptan ziyade Arapları esas aldığını, yani Ehl-i kitapta tevhid inancı mevcut olduğu için puta tapan Arapların Müslüman olmaya davet edildiğini söylemektedir.[642] Yine modern dönem tefsirlerinden olan *Kur'ân Yolu* tefsirinin müellifleri de, ayette Hz. İbrahim'in dinine yapılan göndermenin ana sebebinin tevhid ilkesi olduğunu açıkladıktan sonra, Hz. Muhammed'in dininin de tevhid ilkesiyle birlikte kendisine özgün hükümlerinin olduğunu belirtip daha sonra, dünya nüfusunun önemli bir kısmının asılları itibariyle İbrahim çizgisindeki dinlerin mensupları olduğunu aktarırlar. Süleyman Ateş'i de, ayetin hitap alanını daraltıp sadece Arapları baz aldığı için eleştiren müellifler, hitabın bütün müminlere olduğunu hatta anlamı daha da genişleterek bütün ilahi din mensupları için "Müslüman" nitelemesinin kullanabileceğini, bu tarz nitelemelerin sadece belli ırklara sabitlemenin doğru olmadığı görüşünü savunmaktadırlar.[643]

Sonuç olarak, "İbrahim milleti" kapsamında, Ehl-i kitap olan Yahudî ve Hristiyanların, Hz. Muhammed'e iman ve itaatı meselesine çeşitli ayetler bağlamında klasik ve modern tefsirlerin yorumlarını aktarmaya çalıştık. İlgili ayetlerde klasik müfessirlerimizin benzer yorumlar yaptıklarını, "İbrahim milleti" kapsamında sadece tevhid inancına sahip olmanın kurtuluş için yeterli olamayacağını, imanın bütün esaslarına inanılması gerektiği, özelde ise bütün peygamberlere iman ile birlikte hassaten Hz. Muhammed'e iman ve ona itaat edilmesi gerektiğini vurgularlar. Müfessirler, Allah'ın, Hz. Muhammed'i, Hz. İbrahim'in dininin takipçisi kıldığını, Hz. Muhammed'e iman edip ona tabi olanların müslüman olarak isimlendirileceğini, Yahudi ve Hristiyanların Tevrat ve İncil'in asıllarıyla beraber Kur'an-ı Kerim'e iman edip ona tabi olması gerektiğini, ayrıca Kur'an'ın hükümleriyle amel edilmesi gerektiğini aktarırlar.[644] Modern dönemde kaleme alınan eserlerimizde, klasik dönem tefsirlerine nazaran konuya daha farklı yaklaştıklarını görmekteyiz. Modern dönemde kaleme alınan eserlere göre Yahudi ve Hristiyanlar "İbrahim milletinin bir parçasıdır. Onlara göre bütün ilahi din mensupları için "müslüman" nitelemesinin

---

[642] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.VI, s. 54.
[643] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.III, s.758-759.
[644] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. III, s. 167; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.V, s. 2256-2257; Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 85; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s. 129-130; Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. III, s. 313-314; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.V, s. 2670; Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 223; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s. 386-387.

kullanabileceğini, ilahi dinlerin özünün bir olduğunu, tevhid inancına sahip dinlerin mensuplarının tek ümmet sayıldığını ve bu ayetlerin de Müslümanlar ile Ehl-i kitap arasında bir diyalog imkanı sunduğunu belirtmektedirler.[645] Genel olarak bu konuda benzer görüşler sergileyen müfessirlerimiz kimi yerlerde birbirlerine muhalif görüşler de belirtirken,[646] kimi yerlerde ise birbirlerini eleştirirler.[647] *Kur'an Yolu* müfessirleri, bu ayetleri yorumlarken ağırlıklı olarak diğer din mensuplarıyla tevhid ilkesi üzere ortak bir noktada buluşma açısından diyalogun olabileceğini vurgulu bir şekilde öne çıkarırlar. [648] *Çağdaş Tefsir*'de Süleyman Ateş'e göre ister Yahudî, ister Hristiyan, ister Müslüman olsun, bu âyetler, İslâmın özünü ortaya koymaktadır. İslâm, Allah'ı birleyen, O'nu tanıyıp yalnız O'na kulluk eden herkesi, sözde Müslüman olmasalar bile gerçekte Müslüman kabul etmekte ve cennetlik saymaktadır.[649] Böylelikle "İbrahim milleti üzere olup tevhid inancını benimseyen herkes kurtuluşa erecektir. Bu başlık altında yorumlarını aktardığımız ayetlerin konunun anlaşılması noktasında yeterli olduğu düşüncesiyle şimdilik bu ayetlerle iktifa etmiş bulunuyoruz.[650]

3.4.2. Yahudî ve Hristiyanların, İbrahim Milletine Mensubiyeti Meselesi

Çalışmamızın yukarıdaki kısmında Yahudî ve Hristiyanların "İbrahim milleti" kapsamında nasıl değerlendirileceğini tefsirlerimizin yaklaşımlarıyla aktarmaya çalıştık. Kur'an-ı Kerim'de "İbrahim milleti" kavramı ile peygamberlerin tamamına imanın yanında ve bilhassa son peygambere mensubiyet arasındaki bütünlüğe vurgu yapan ve bunu iman ve İslam üzere olmanın ölçüsü gören ayetler mevcuttur.[651] Kur'an-ı Kerim'e göre Yahudî ve Hristiyanlar hidayet yolunun

[645] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.I, s.593-594.
[646] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.I, s. 244; Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.II, s. 374.
[647] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.VI, s. 54; Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.III, s.758-759.
[648] Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.I, s.593-594.
[649] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.I, s.174-175; c. II, 374.
[650] Ayrıca konu ile akalı olduğunu düşündüğümüz En'am süresinin 90.ve 134., Yunus Süresinin 90., Rad Süresi 36., A'raf Süresi 52. ve 85., Kasas 52-53. ayetleri de bu meyanda bakılacak ayetler arasındadır.
[651] Bakara, 2/136; Al-i İmran, 3/67.

kendilerine ait olduğu, Hz. İbrahim'in de kendi dinleri üzere olduğu iddialarına karşılık, O'nun Yahudî ve Hristiyan değil, Müslüman olduğu vurgulanmaktadır.[652]

Yahudîlik ve Hristiyanlık, İslam'da olduğu gibi "İbrahim milleti"nin temsilcisi olduğu iddiasındadır. *Kur'an Yolu* ve *Çağdaş Tefsir*'de geçtiği üzere Necran Hristiyanları ile Yahudî hahamları, Medine'de Resullullah'ın huzurunda her biri Hz. İbrahim'in kendi dinleri üzere olduğunu iddia ederek tartışmaları üzerine şu ayetin nazil olduğu rivayet edilir:

> **"Ey Ehli kitab! Niçin İbrahim hakkında münakaşa ediyorsunuz? Hâlbuki Tevrat ve İncil ancak ondan sonra indirildi bunu da mı akıl etmiyorsunuz?"[653]**

Diğer bir ayette ise; İbrahim'in dini ile ilgili gerçeği Ehl-i kitabın değil, Allah'ın bildiği[654] hatırlatıldıktan sonra:

> **"İbrahim, ne Yahudî, ne de Hristiyan'dı; fakat o, Allah'ı bir tanıyan dosdoğru bir Müslümandı, müşriklerden de değildi."[655]**

Buyrulmaktadır. Yahudî ve Hristiyanların, İbrahim milletinin birer parçası olmadığı gerçeğini Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen şöyle açıklamaktadır: Bu ayetler, Ehl-i kitabın yanlış iddialarını ve cahilliklerini göstermektedir. Ehl-i kitabın, Hz. Muhammed'le tartışmalarında ortaya attıkları iddia çok yersiz ve cahilane bir davranıştır. Hz. İbrahim ve onun dini hakkında Ehl-i kitabın gerçek bir bilgiye sahip olmadığını, bu hususta gerçek bilgiyi onlara Kur'an'ın verdiğini belirtir. Tevrat ve İncil'in, kendi dinlerinde olduğunu iddia ettikleri Hz. İbrahim'den çok sonraları geldiğini belirtip, Hz. Musa'nın Hz. İbrahim'den bin yıl sonra, Hz. İsa'nın da iki bin yıl sonra nübüvvete nail olduğunu hatırlatır. Onların iddialarının aksine, Tevrat ve İncil'de Hz. İbrahim'e dair iddialarına mutabık bir bilginin olmadığını belirten müfessirler, zaten Yahudîlik ve Nasraniliğin aslını kaybettiğini de belirtirler. Hz. İbrahim'in, onların iddialarının aksine ne Yahudî ne de Hristiyan değil, ancak Hanif dinine mensup olduğunu belirtirler. Yahudî ve Hristiyanların "İbrahim milleti"ne mensup olmadığını, Hz. Muhammed'in dininin "İbrahim milleti"nden sayıldığını şöyle açıklarlar:

---

[652] Muhammet Altaytaş, *a.g.e.*, s. 243.
[653] Al-i İmran, 3/65.
[654] Al-i İmran, 3/66.
[655] Bakara, 2/131; Al-i İmran, 3/67.

"Hazreti İbrahim ile Hazreti Muhammet Aleyhiselâm: Bütün esasatı diniyyede müttehit oldukları gibi, şeriatı Muhammediye de şeriatı İbrahim'e birçok hususlarda muvafık bulunmuştur. Nitekim hac vazifesi de bu cümledendir.(Ve) yine İbrahim Aleyhisselâm'a en yakın, onunla müttehidüddin olanlar (imân eden kimselerdir) yani, hakikaten mümin olan, vahdaniyet-i ilâhîyyeyi, bütün peygamberan-ı zişanı tasdik eden ve müslüman nâmı ulvisini haiz bulunan Ümmeti Muhammediyedir."[656]

*Çağdaş Tefsir'*de Ateş, Hz. İbrahim'in ne Yahudî ne de Hristiyan olduğunu, O'nun dininin tevhid dini olan İslamiyet olduğunu belirtir. Tanrısını millileştiren Yahudîler ile teslisi benimseyen Hristiyanların fikren ondan uzak olduğunu, O'na yakın olanın ise son peygamber ve ona iman eden mü'minler olduğunu aktarır.[657] *Kur'an Yolu* tefsiri ise diğer tefsirlerden farklı olarak bu ayetleri de diyaloğa açısından değerlendirmektedir. Müfessirler, 64. ayette Ehl-i kitapla "tanrı" telakkisiyle ilgili ortak ilkelerden hareketle diyaloga çağrıldıktan sonra, üç büyük ilahi din için önemli bir konumda bulunan Hz. İbrahim'in durumuna açıklık getirildiğini belirtirler. Ayetin nüzulüne sebep olan rivayete değinen müfessirler, Ehl-i kitabın kendi kitaplarında bile bulunmayan bir iddiaya kalkıştığını ve Kur'an'ın, onların iddialarını çürüterek, Hz. Muhammed'in, Hz. İbrahim'in dini üzere olduğunu belirttiğini aktarırlar. Müfessirler, Ehl-i kitapla sağlam bir münazara ve diyaloğun olabilmesi için onların dikkat etmesi gereken bazı hususların olduğu bu hususlardan bir tanesinin de; Hz. İbrahim'in Yahudîlik veya Hristiyanlığa nispet edilmesinin tarihi gerçeklerle bağdaşmayacağı, çünkü Tevrat ve İncil'in ondan sonra indirildiğidir. Ehl-i kitabın elinde bulunan metinlerde Hz. İbrahim'le ilgili sağlam bilgilerin bulunmadığı, sağlam bilgiler edinmek için de Hz. Muhammed'e gelen vahye kulak vermelerinin gerekli olduğu belirtilir. "Hz. İbrahim'in ne Yahudî ne de Hristiyan olduğunu, O'nun tevhid inancına bağlı "Hanif" ve müslüman olduğunu belirten müfessirler, bu yüzden Ehl-i kitabın kendileriyle Hz. İbrahim arasında bir bağ kurma yerine, kendi peygamberlerinin çağrıda bulunduğu tevhid inancını itiraf etmeleri, bütün ilahi dinlerin geniş anlamıyla "İslam" dairesinde buluştuğunu görmeleri gerektiğini aktarırlar. Hz. Muhammed ve ümmetinin, Hz. İbrahim'in mesajlarına ve öğretilerine

---

[656] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 224; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s. 390-392.
[657] Süleyman Ateş, *a.g.e.,* c.II, s. 59.

bağlı olduğu, işte bu bağlılıktan dolayı Hz. İbrahim'e en yakın kesimin müslümanların olduğu aktarılır.[658] Sonuç olarak bu ayet-i kerimede gerek klasik tefsirlerimiz gerek modern dönem tefsirlerimizin tamamı, kendilerini "İbrahim milletnin bir parçası sayan Yahudî ve Hristiyanların, "İbrahim milleti"nin bir parçası olamayacağını, Hz. İbrahim'in tevhid inancı üzere olan bir müslüman olduğunu, bu yönüyle Hz. Muhammed'in ümmetinin Hz. İbrahim'e daha yakın bulunduğu ispat edilir.

Bakara sûresinin 135. ayetinde[659] de Yahudî ve Hristiyanların doğru yolun kendilerine ait olduklarını iddia ettikleri buna karşılık Hz. Muhammed'ten, şirke girmemiş olanların Hz. İbrahim'in yolu üzere olduğunu belirtmesi istenir. *Tibyan Tefsir*'inde, ilgili ayet yorumunda, Yahudî ve Hristiyanların, Müslümanları kendi dinine davet ettiklerini, zira kendi dinlerini hak din olarak gördüklerini hatırlatılır. Buna mukabil Hz. İbrahim'in yolunun doğru yol olduğu ve onun şirke düşmediği vurgulanır. Ayrıca Yahudî ve Hristiyanların kendilerini İbrahim milleti üzere gördüklerini, fakat bunun bir iddiadan ibaret olduğunu ve onların şirk üzere sabit olduklarını ve necatlarının mümkün olmayacağını aktarır.[660] Ömer Nasuhi Bilmen ise ayete *Tibyan Tefsir*'iyle aynı zaviyeden yaklaşmaktadır. Ehl-i kitabın müşrik olduğu dile getirilmekte olup necatları mümkün görülmemektedir.[661] Modern dönemde yazılan *Kur'ân Yolu* tefsirinde, müşrik Arapların kendilerinin, Hz. İbrahim'in yolunda gittiklerini, kendi batıl itikatlarının Hz. İbrahim'in dininin devamı olduğunu ileri sürdüklerini, bu iddia üzerine Hz. İbrahim'in müşrik olmadığının fakat kendilerinin müşrik olduğunu hatırlatmak amacıyla böyle bir uyarının geldiğini belirtip, iman etmedikleri sürece müşrik kalacaklarını ve kurtuluşlarının mümkün olamayacağı beyan edilir.[662] *Çağdaş Tefsir*'de ise, Yahudîlik ve Hristiyanlığın bozulduğunu dile getiren Ateş, iki dinin de asli temizliğini yitirdiğini, bu yüzden de şirke bulaştıklarını belirtir. Konunun daha iyi

---

658 Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.I, s. 597-600.

659 **(Yahudîler) "Yahudî olun" ve (Hristiyanlar da) "Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız" dediler. De ki: "Hayır, hakka yönelen İbrahim'in dinine uyarız. O, Allah'a ortak koşanlardan değildi."**

660 Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.,* c. I, s. 85.

661 Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c.I, s. 129-130.

662 Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.,* c.I, s.219-220

anlaşılması açısından Ateş'in ilgili ayete yaptığı yorumunu aynen aktarmayı uygun gördük:

"*Yahudî ve Hristiyanlardan her biri, kendi yolunun en doğru yol olduğunu iddia edegelmişlerdir. Yahudîler: "Yahudî olun ki doğru yolu bulasınız", Hristiyanlar da: "Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız" derler. Hayır, Yahudîlik de bozulmuştur, Hristiyanlık da. İkisi de asıl temizliğini kaybetmiş, şirke bulanmıştır. Artık bunların hiçbiri hidâyet yolu değildir. Hidâyet yolu, Hz. İbrahim'in gösterdiği tevhîd yoludur. İbrahim şirk koşanlardan değildi. Onun dininde zerrece şirk izi yoktu. İşte o din, yeniden ve tam kemaliyle kurulmuştur. Şerîatlerde farklılık olsa bile bütün peygamberlerin getirdiği din, İslâm dinidir. Ancak İslâma uyanlar doğru yolu bulurlar, selâmete erer, cennete girerler."*[663]

Ateş, yukarıda değindiğimiz Bakara 62 ile Maide 69. ayetlerle, Ali İmran 111-113 ve Nisa Süresi 123 ve 124. ayetler gibi birçok ayette de aksi yönde bir açıklamaya gitmektedir:

"*İster Yahudî, ister Hristiyan, ister Müslüman olsun. Bu âyetler, İslâmın özünü ortaya koymaktadır. İslâm, Allah'ı birleyen, O'nu tanıyıp yalnız O'na kulluk eden herkesi, sözde Müslüman olmasalar bile gerçekte Müslüman kabul etmekte ve cennetlik saymaktadır.'"*[664]

Açıklamalarında bu ve bunun gibi diğer örnekleri kıyasladığımızda, Ateş'in aynı anlamı veren ayetlerin yorumunda, çelişkili ifadeler kullanması, tefsirindeki bazı yorumların tutarsızlığını açıkça göstermektedir.

Ehl-i kitap olan Yahudî ve Hristiyanların "İbrahim milleti"nden olamayacağını gösteren ayetlerden birisi de Bakara sûresinde geçmektedir. İlgili ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Yoksa siz, İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kub ve sıbt(torun kabile)lerin, yahûdi, yahut hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz?" De ki: "Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allâh mı?" Allâh tarafından bildiği bir (gerçeğin) tanıklığını gizleyenden daha zâlim kim olabilir? Allâh yaptıklarınızdan gâfil değildir.[665]

---

[663] Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.I, s. 244.
[664] Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.II, s. 374.
[665] Bakara, 2/ 140.

İlgili ayetin yorumunda gerek klasik tefsirlerimiz gerek modern dönem tefsirlerimiz görüş birliği içindedir. Müfessirler, Hz. İbrahim'in ne Yahudî ne de Hristiyan olduğunu belirtirler. Bilakis O'nun, Hanif bir müslüman olduğunu vurgularlar. Hz. İbrahim'in kendisinin, çocuklarının ve torunlarının Yahudî ve Hristiyan olduğunu söylemenin gerçeğe aykırı bir durum olduğunu belirtirler. Ehl-i kitabın bazı gerçekleri saklama konusunda tecrübe sahibi oldukları, Hz. Muhammed'in vasıflarını gizledikleri gibi Hz. İbrahim'le alakalı gerçekleri de sakladıklarını aktarırlar.[666]

Sonuçta olarak örnek olarak verdiğimiz ayetlerde, Ehl-i kitap olan Yahudî ve Hristiyanların "İbrahim milleti"nin içinde yer alamayacağını bütün tefsirler göstermiş oldular. Gelenekçi müfessirlerimiz, Hz. İbrahim'in Kur'an'da belirtildiği üzere ne Yahudî ne de Hristiyan olduğunu, Yahudî ve Hristiyanların Hz. İbrahim hakkında gerekli malumata sahip olmadıkları için cahilane bir davranış sergilediklerini ve Kur'an'ın onlara gerçek bilgiyi aktardığını, "İbrahim milletinin gerçek temsilcilerinin Hz. Muhammed ve O'nun ümmeti olabileceğini belirtirler. Çalışmamızın birçok yerinde de verdiğimiz gibi, klasik tefsirlere muhalif bir çizgide görüş beyan eden Süleyman Ateş de bu ayetlerin yorumlarında klasik tefsirlerle görüş birliği içindedir. Diğer modern dönem tefsirimiz *Kur'an Yolu* eserinin müellifleri de Yahudî ve Hristiyanlarla sağlıklı bir diyaloğun olabilmesi için, bu kesimlerin Hz. İbrahim'i kendilerine nispet etmemesi gerektiğini belirtip, diğer müfessirler gibi, Hz. İbrahim'in ne Yahudî ne de Hristiyan olamayacağı, Hanif bir müslüman olduğu görüşünü aktarırlar.

[666] Ayıntabî Mehmet Efendi, *a.g.e.*, c. I, s.87; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*, c.I, s. 247; Hayreddin Karaman v.d., *a.g.e.*, c.I, s.223-224 ; Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c.I, s. 133-134.

SONUÇ

Üzerinde çalıştığımız eserlerden, Ayıntabî Mehmed Efendi tarafından kaleme alınan *Tibyan Tefsiri'*i döneminde umuma hitap eden bir üslûpla yazılmış olup, Osmanlı toplumunun dinî yaşantısının yanında Kur'ân anlayışına da büyük ölçüde tesir etmiştir. Bunun yanında Ömer Nasuhi Bilmen'in *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri,* Süleyman Ateş'in *Çağdaş Tefsir'*i ve komisyon tarafından kaleme alınan *Kur'ân Yolu* tefsirlerinin de yazıldığı dönemler ve sonrasında büyük yankılar uyandırmıştır.

Yüce Allah kulları arasından dilediğini peygamber olarak seçmiş ve seçtiği peygamberler de insanlara tebliğde bulunmuştur. Böylelikle Allah-insan ilişkisi nübüvvet müessesesi ile sağlanmıştır. Yüce Allah, peygamberliği, imanın bir unsuru olduğunu beyan etmiştir. Seçip gönderdiği bu peygamberlere imanı ve itaatı emretmiştir. Ayrıca Allah-insan ilişkisi açısından peygamberlik müessesesinin insanlık için bir ihtiyaç olduğu bütün kelam ekolleri tarafından vurgulanmıştır.

"Ehl-i kitap" tabiri, Kur'ân-ı Kerim dışındaki ilahi kitaplarda kullanılmamıştır. Kitabımızda ise bu tabir, genel itibariyle Yahudilik ve Hristiyanlık için kullanılmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'e göre Hz. Muhammed'in geleceği ve sıfatları, Ehl-i kitap tarafından bilinmekteydi. Fakat Yahudî ve Hıristiyanlar, gönderildiği vakit kendi kitaplarında sıfatlarını bildikleri Hz. Muhammed'e iman etmediler. Klasik tefsirler ve *Kur'ân Yolu tefsir'*ine göre İslâm, Ehl-i kitabın na't ve sıfatlarını bildiği son peygambere iman edip tabi olmaya yani müslüman olmaya davet ederken *Çağdaş Tefsir'*e göre ise onları müslüman olmaya davetten ziyade kendi dinlerinde kalmak üzere bazı ilkelere davet eder.

Ehl-i kitabın son peygambere ve kitaba iman ve tabiiyetinin gerekip gerekmediği meselesinde, modern dönem tefsirlerdeki kırılmayı tespite gayret ettik. Bu konuda Bakara sûresinin 62. Maide sûresinin 69. ayetlerinin yorumunun merkezi bir konumda olduğunu müşahede ettik. Bu meselede modern yorumlardan bazılarının, klasik yorumlardan farklılaştığını tespit ettik. Klasik anlayışı yansıtan Ayıntabî ve Ömer Nasuhi Bilmen'in tefsirlerine göre, Hz. Muhammed'in risaletinden

sonra bütün insanlar hangi ırka ve dine mensup olurlarsa olsunlar, istikamet üzere olmak ve necata erişmek için Hz. Muhammed'e iman etmekle mükellef oldukları gibi ona tabi olmakla da yani önceki dinlerini terk edip müslüman olmakla mükelleftirler. Bu ayetlerin yorumunda Modern dönemde kaleme alınan tefsirlerden *Kur'ân Yolu* da klasik müfessirlerle aynı görüşte olup, uhrevi kurtuluş için, Allah'ın varlığına ve birliğine iman ile birlikte, ahirete, Hz. Muhammed'e iman ve Allah'ın razı olduğu güzel işleri yapmanın gerekli olduğunu belirtirken, klasik tefsirlerden farklı olarak son peygambere tabi olma meselesine klasik tefsirler kadar vurgu yapmamaktadır. Modern dönemde kaleme alınan *Çağdaş Tefsir*'de ise Süleyman Ateş, kurtuluş için sadece üç şart saymaktadır. Müfessirimize göre, tevhid ve ahiret inancına sahip olan bir kişi, bir de salih amel işlerse, dinini değiştirip müslüman olmasına gerek kalmadan cennete girebilecektir.

Ele aldığımız klasik dönem ile modern dönem tefsirlerindeki yorum farklılıklarının en güzel örneklerinden bir tanesi de Fatiha sûresinin tefsirinde görülebilir. Klasik dönem müfessirlerinden Ayıntabî'ye göre ayette geçen gazaba uğrayanlar Yahudiler, sapanlar ise Hristiyanlardır. *Kur'ân Yolu* tefsirinin müellifleri, gazaba uğrayanların kimler olduğu noktasında net bir açıklama yapmamakla birlikte bazı rivayetlerde sapanların "Hristiyanlar", ilahi gazaba uğramış olanların ise "Yahudîler" olarak tefsir edilmesinin, yalnızca zaman ve mekân itibariyle yakın birer örnek olmalarından kaynaklandığını belirtirler. Süleyman Ateş, Hz. Peygamber'e atfedilen bir tefsire göre üzerlerine gazabedilenlerin Yahudîler, sapanların da Hristiyanlar olduğu yönündeki rivayetlerin uydurma olduğunu çünkü Fatiha sûresinin tamamının inen ilk sûrelerden olup burada muhatabın Ehl-i kitaptan ziyade müşrikleri kastettiğini ifade etmiştir. Ateş'e göre başlangıç devrinden, Mekke devrinin sonlarına kadar Hz. Peygamber ile Kitâb ehli arasında bir sürtüşme olmamıştır. Bu devirde Kitâb ehlinin, Peygamber'e ve Kur'ân'a karşı tutumları, genelde olumlu geçmiştir.

Kur'ân-ı Kerim, Ehl-i kitap'tan bazı kişilerin itikad ve amellerini övmüştür. Klasik dönem müfessirlerimize göre, davranışları övülen şahıslar, önceleri Ehl-i kitap'tan olup, Hz. Peygamberin risaletinden sonra ona iman ederek müslüman olan Abdullah b. Selam, Zeyd b. Amr ve Varaka b. Nevfel gibi şahıslardır. Modern

dönem tefsirlerinde ise kimi ayetlerin yorumunda son peygambere iman edip müslüman olmadığı halde Ehl-i kitabın bir kısmının itikat ve amelinin övüldüğüne dair yorumlar yapılmıştır.

Modern dönemde klasik anlayıştaki kırılmanın bariz görülebileceği konulardan bir tanesi de Kur'ân'ın diğer kitapları neshetmesi meselesine bağlı olarak Ehl-i kitabın İslâm açısından itikadi durumudur. Klasik dönem müfessirleri Kur'ân'ın nuzülüyle diğer kitapların hükümleri nesh olduğu için Yahudî ve Hristiyanların Hz. Muhammed'e iman edip tabi olmasının gerekliliği üzerinde durmaktadır. *Kur'ân Yolu* tefsirinde konu ile alakalı kimi ayetlerde açık olarak vurgulanmasa bile genel olarak Kur'ân'ın diğer kitapları neshettiği fikri ön plandadır. İlahi kitapların verdiği mesajların ortak olduğunu belirten *Çağdaş Tefsir*'in sahibi Ateş, Kur'ân'ın aslında önceki kitapları neshetmediğini, bilakis onları doğruladığını, bunun için de Yahudî ve Hristiyanların kendi kitaplarının hükümleriyle amel etmesinde hiçbir sakınca olmadığını, hatta bazı yorumlarında Müslümanların bile Kur'ân'la çelişmediği sürece bu hükümlerle amel edebileceğini belirtmektedir.

Modern dönemde yorum farklılıklarının yaşandığı noktalardan bir tanesi de "İbrahimi dinler"in hangileri olduğu, başka bir deyişle Yahudilik ve Hıristiyanlığın İbrahimi dinlerden sayılıp sayılmayacağı meselesidir. Birçok ayette belirtildiği üzere Yahudî, Hristiyan ve Müslümanların ortak atası Hz. İbrahim'in dini, tevhid dini olan İslam'dır. Klasik anlayışta İslâm dini ve "İbrahim milleti" üzere olmak, Hz. Peygamber'in risaletinden sonra son peygamber ve onun ümmetine tahsis edilmiştir. Bu sebeple Yahudi ve Hristiyanlarla birlikte diğer din mensupları da Hz. Muhammed'e iman etmekle mükelleftir. Klasik dönem tefsirlerine göre Ehl-i kitap mensupları olan Yahudî ve Hristiyanlar, Hz. Muhammed'e ve Kur'an-ı Kerim'e iman etmedikleri takdirde İslam dininden de "İbrahim milleti"nden de sapmışlardır. Dinler arası diyalog söylemi klasik tefsirlerimizin yazıldığı dönemde revaçta olmadığı için bu konuya temas etmezler. İlaveten onlar konuyla ilgili hemen hemen tüm ayetlerin yorumlarında cennete girebilmek için, tevhid inancının yanında, Hz. Muhammed'e ve Kur'ân'a imanla birlikte onlara tabi olmanın da gerekli olduğunu açıklarlar. *Kur'ân Yolu* tefsiri de Yahudi ve Hristiyanların "İbrahim milleti"nden saptıklarını belirtmelerine rağmen, bu kavramı diyaloğun imkânı olarak

değerlendirmektedir. Müfessirlere göre, Ehl-i kitap'la ortak noktalardan hareketle yapılacak bir diyaloğun sağlıklı yürüyebilmesi için karşılıklı saygı esasına dayalı olarak yapılması gereklidir. Müellifler yapılacak diyaloğun zarar görmemesi için iki önemli şart belirtmişlerdir: 1- Hiçbir şeyi Allah'a ortak saymamak, 2- Allah'ın dışında hiçbir merci, kişi veya gücü rab kabul etmemek. Bu açıdan *Kur'ân Yolu* tefsirimiz "diyalog" meselesine diğer tefsirlerden daha fazla yer vermektedir. *Kur'ân Yolu* tefsirinde müelliflerin, "diyalog" kelimesini, 10 farklı sûre'de, 21 ayetin yorumunda, 29 defa kullandığını da tespit ettik. *Çağdaş Tefsir*'de Ateş, "İbrahim milleti"yle alakalı ayetleri (Bakara 2/135, 140; Al-i İmran 3/65,66 v.b.) yorumlarken klasik tefsirler ve *Kur'ân Yolu* tefsiri gibi Yahudi ve Hristiyanların "İbrahim milleti"nden saptığını ileri sürmüştür. Fakat bazı kritik ayetlerin (Bakara 2/62; Al-i İmran 3/111-113; Nisa, 4/123-124; Maide 5/69) yorumunda ise Yahudi ve Hristiyanları tevhid inancının bir parçası saymıştır. Yine Ateş, Müslümanlık, Yahudilik ve Hristiyanlığın özünü aynı görmüştür. Bu açıdan Ateş, diğer ayetlerdeki söylemlerini burada da devam ettirerek: Ehl-i kitap tevhid inancı ile birlikte ahirete de iman eder ve salih amel de işlerse, din değiştirmesine gerek kalmadan cennete gireceğini savunmaktadır. "Diyalog" meselesinde de Ateş, son zamanlarda Müslüman-Ehl-i kitap yakınlaşmasına doğru bazı adımların atıldığını, Kur'ân'ın da bunu istediğini belirterek: Müslüman-Ehl-i kitap arasındaki düşmanlığın son bulmasının, birbirlerine hoşgörülü davranmanın, hem Müslümanlar için hem de Ehl-i kitap için gerekli olduğunu belirtmiştir.

KAYNAKÇA/BİBLİYOGRAFYA

Kitaplar

Abdülbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim bi-haşiyeti'l-mushafüş-şerif,* Kahire 2001.

Adıvar, Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970.

Âkifzâde, Abdurrahim, *Kitâbü'l-Mecmu' fi'l meşhûdi ve'l-mesmu',* Millet Kütüphanesi (Ali Emiri Arabi), nr. 2527, vrk. 38a.

Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1996.

Alp, Mustafa, *Peygamberlere İman*, Ravza Yayınları, İstanbul 2006.

Altaytaş, Muhammet, *Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i Kitap*, Büyüyen Ay Yay. 1. Baskı, İstanbul 2016.

Atay, Hüseyin, *Kur'ân'da İman Esasları,* Atay Yayınevi, Ankara 1998.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri,* Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988.

Ateş, Süleyman, *Kur'ân Işığında Soru ve Cevaplarla İslâm,* Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 2005.

Ayıntabî, Mehmet Efendi, *Tefsir-i Tibyan,* Asitane Yayınları, İstanbul 1320(h).

Bağdadî, El-Fark Beyne'l-Fırak (Mezhepler Arasındaki Farklar), (Çev. Ethem Ruhi Fığlalı), T.D.V. Yay., Ankara 2001.

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâu'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn,* II, İstanbul 1955.

Bâkıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib, *Temhîdü'l-'evâ'i'l*, (nşr. İmâdüddin Ahmed Haydar), Beyrut 1987.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayıncılık, İstanbul 1965.

Bilmen, Ömer Nasuhi *Büyük İslâm İlmihali***,** (sad. Ali Fikri Yavuz), Akçağ Yayınları, Ankara 1966.

Bilmen, Ahmet Selim *Ömer Nasuhi Bilmen Hayatı, Eserleri, Anıları,* Bilmen Yayınevi, İstanbul 1975.

Cürcani, Seyyid Serif Ali b. Muhammed,*Ta'rifat,* Kahire 1357.

Çalışkan, İsmail, "Tefsîrî Mehmed Efendi'nin Tefsîr-i Tibyân Adlı Eserinin Osmanlı Dönemi Tefsir Faaliyetlerindeki Yeri ve Dönemin Siyasi-Sosyal Yapısı İçin Anlamı", *Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları I,* Ankara 2011.

Çelebi, İlyas, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2002.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, '*nakîbu'l-eşraf*', Aydın Kitabevi, Ankara 2008.

Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle İslam İlmihali,* Erkam Yayınları, İstanbul 2006.

En-Nesefi, Ebu'l-Muin, *Tabsıratu'l-Edille fi'l-Kelâm,*(Nşr. Claude Salame), Şam 1990.

Es-Sâbûnî, Nureddin, *Maturîdîyye Akaidi,* trc. Bekir Topaloglu, İFAV. Yay., 15. Baskı, İstanbul 2015.

Fazlur Rahman, *İslam, (*Terc. Mehmet Aydın), Deha kitabevi, Ankara 2008.

Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *El-İktisad fi'l-İtikad,* Beyrut 1983.

Gölcük, Şerafeddin, Toprak, Süleyman, *Kelam,* Tekin Kitabevi Yay. Konya 1998.

Gümüş, Sadreddin, *Seyyid Şerif Cürcani ve Arap Dilindeki Yeri***,** İslami İlimler Araştırma Vakfı Yay., İstanbul 1984.

Gümüş, Sadreddin, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları,* Kayıhan Yay., İstanbul 1990.

Güneşli, Abdulbaki, *Akli Tefsir Hareketi*, Ahenk Yayınları, Van 2003.

Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi,* 373. Baskı, Beyan Yayıncılık, İstanbul 2004.

Ibn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, *Mücerred'u Makâlâti's-Seyh Ebi'l-Hasen el- Esarî,* thk. Daniel Gimaret, Beyrut 1987.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *El-fasl fi'l-milel ve'l-ehva ve'n-Nihal*, Kahire 1317.

İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrem, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut 1303.

Kadî Abdülcebbâr, Abdullah b. Ahmed, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, (nşr. Abdülkerim Osman, Kahire 1965.

Karaman, Hayreddin vd, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir,* DİB Yayınları, Ankara 2012.

Karaman, Hayreddin, vd, *İlmihal* (İman ve İbadetler), TDV Yayınları, Ankara 2007.

Kaya, Remzi, *Kur'ân'a Göre Ehl-i kitap ve İslam,* Yağmur Yayınları, İstanbul 2011.

Keskin, Halife, *Kendi Kaynakları Işığında Şia İnanç Esasları*, Beyan yayıncılık, İstanbul 2000.

Mâtüridî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi (trc. Bekir Topaloğlu)*, Ankara 2002.

Mustafa Akçay, *Peygamberlere İman*, DİB Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2015.

Ragıp el-İsfehâni, Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân* (nşr. Muhammed Seyyid Kilani), Kahire 1381-1961.

Suruç, Salih *Kâinatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı,* Nesil Yayınları, 415. Baskı, İstanbul 2014.

Sükûn, Ziya, *Farsça-Türkçe Lugat,* Ferhengi Ziya, İstanbul 1967.

Şeyhî Mehmed Efendi, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye ve zeyilleri: Vekâyiu'l-fudalâ*, (nşr. Abdülkâdir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.

Taftâzânî, Sadeddin Mes'ud b. Ömer,(tah. Abdurrahman Ameyra), *Serhu'l-Makâsıd,* Matbaatu'l-Bosnevî, Beyrut1887.

Taftâzânî, Saduddin Mesud b. Ömer, *Serhü'l Akaid*, (Trc. Süleyman Uludağ), (Kelam İlmi ve İslam Akaidi), Dergâh yayıncılık, İstanbul 1980.

Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmine Giriş,* Damla Yayınevi, İstanbul 2014.

Vakkasoğlu, Vehbi, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Âlimleri,* Cihan Yayınları, İstanbul 1987.

Yüceer, İsa, *itikadi Mezhepler Tarihi,* Mavi Yay.,Van 1995.

Yücel, Abdullah, *Sadeleştirilmiş Tibyan Tefsiri*, Huzur Yayınları, İstanbul 2015.

Yüksel, Emrullah, *Sistematik Kelam,* İz Yayıncılık, İstanbul 2005.

Makaleler ve Bildiriler

Akdemir, Sâlih, "Cumhuriyet Döneminde Yayınlanan Türkçe Telif ve Tercüme Tefsirler Üzerine Bir Değerlendirme", *İslami Araştırmalar,* c. 2, sy. s. 27, Ankara 1988.

Akyürek, Yunus, "Cahiliye Dönemi Mekke Toplumunun Hz. Peygamber'in Nübüvvetine ilişkin İntibaları", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* sy. 7, s.55-72, Çanakkale 2015.

Altaytaş, Muhammet, " Kaside-i Nuniye ve Şerhlerinde Önceki Şeriatların Neshi Meselesi", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* c. 6., sy. 11., s. 37-54., Edirne 2016.

Arslan, Şükrü, Bilmen Tefsiri'nin Tefsir Literatüründeki Yeri, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.*, sy.18, s.15., Erzurum 2002.

Atar, Fahrettin, "Ömer Nasuhi Bilmen'in Hayatı ve Fıkıh İlmindeki Yeri-Fıkha Hizmetleri", *Anma Toplantıları II,* Erzurum Kalkınma Vakfı (ER-VAK), s.87, Erzurum 2004.

Ateş, Süleyman, "Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir", *İslâmi Araştırmalar*, c. 3, sy. 1, s. 8-24, Ankara 1989.

Ateş, Süleyman, "Cennet Tekelcisi mi?", *İslâmî Araştırmalar,* c. 4, sy. 1, s. 30, Ankara 1989.

Cündioğlu, Dücane, "Matbû Türkçe Kur'ân Çevirileri ve Kur'ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu", 2. Kur'ân Sempozyumu: Tebliğler, Müzakereler (haz. Mehmet Akif Ersin v.dğr.), s. 167, Ankara 1996.

Eroğlu, Ali, "Ömer Nasuhi Bilmen'in Büyük Tefsir Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme," *Anma Toplantıları II*, Erzurum Kalkınma Vakfı (ER-VAK), s.64, Erzurum 2004.

Gündüz, Şinasi, "İslam Öncesi Dönemde Ehl-i kitap", *Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i Kitap*, İSAV, s. 24-25, İstanbul 2007.

İyibilgin, Orhan, "Ayntâbî'nin Tercüme-i Tibyan Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* c. 16, sy. 29/1., Sakarya 2014.

Kılavuz, Ahmet Saim, Prof. Dr. Hayrettin Karaman, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi,* sy. 3, s.9, Konya 2004.

Kıyıcı, Selahattin, "Ömer Nasuhi Bilmen'in Bazı Makaleleri", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* sy. 3, s. 2, Van 2000.

Koçyiğit, Talat, "Cennet Mü''miıılerin Tekelindedir", *İslâmi Araştırmalar*, c. 3, sy: 3, s.85-94, Ankara 1989.

Sinanoğlu, Mustafa, "Kelamcıların Ehl-i Kitaba Yaklaşımları", *Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i kitap*, İSAV, s. 336-337, İstanbul 2007.

Taşpınar, Halil, "Matüridiyye İle Es'arîyye Mezhepleri Arasında İhtilaf Mı? Suni Dalgalanma Mı?", *C.Ü.İ.F. Dergisi,* sy.10/1, s. 235, Sivas 2006.

Topaloğlu, Bekir, İslamda İman Esasları, DİB Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2015.

Türcan, Talip, " Bir Fıkıh Alimi Olarak Ömer Nasuhi Bilmen*", İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 6, s. 428, Konya 2005.

Ulutürk, Veli, "Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i Kitabın Konumu", *Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i Kitap,* İSAV, s. 135-185, İstanbul 2007.

Yavuz, Yusuf Sevki, "Peygamberlik Müessesesi ve Peygamberler", *İslam'da İnanç Esasları*, İstanbul 1998.

Tezler

Arpa, Recep, *Ayıntâbî Mehmed Efendi'nin Tibyân Tefsiri ve Osmanlı Toplumundaki Yorum Değeri,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005.

İyibilgin, Orhan, *Ayntâbî'nin Tercüme-i Tibyan Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi,* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü(Doktora Tezi), İstanbul 2008.

Kara, Hasan Rami, *Ömer Nasuhi Bilmen'in Ahkâm Ayetleriyle İlgili Görüşleri,* Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana 2009.

Sinanoğlu, Mustafa, *Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerim'de Nübüvvet*, M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora tezi), İstanbul 1995.

Yavuz, Salih Sabri, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet,* M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora tezi), İstanbul 1995.

DİA Maddeleri

Arpa, Recep, "Tibyan Tefsiri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA),* c. XLI, s.127-128, İstanbul 2012.

Çetin, Abdurrahman, "Nesih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA),* c. XXXII, s. 579-581, İstanbul 2006.

Kaya, Remzi, "Ehl-i kitap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA),* c.X, s. 516-519, İstanbul 1994.

Üzüm, İlyas, "Kitap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA),* c. XXVI, s. 121-122, İstanbul 2002.

Yaran, Rahmi, "Ömer Nasuhi Bilmen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA),* c. VI, s. 162-163, İstanbul 1992.